

**QAACCESSA QABIYYEE QORICHA AADAA: GODIINA
SHAWAA LIXAA AANAA JALDUU IRRATT KAN
XIYYEEFFATE**

KITILAA TAADDASAA DAAKSAA

**YUUNIVARSIITII ADDIS ABABAA KOLLEJJII
NAMOOMAA, QO'ANNOO AFAANII,
JOORNAALIIZIMIIFI QUUNNAMTIITTI MUUMMEE
AFAAN OROMOO, OGBARRUUFU FOOKILOORII**

**HAGAYYA, 2017
FINFINNEE**

**QAACCESSA QABIYYEE QORICHA AADAA: GODIINA
SHAWAA LIXAA AANAA JALDUU IRRATTI KAN
XIYYEEFFATE**

KITILAA TAADDASAA DAAKSAA

GORSAAN: MULGEETAA NAGAASAA (Ph .D)

**WARAQAA QORANNOO DIGRII LAMMAFAA (MA)
AFAAN OROMOOFI OGBARRUU BARSIIISUUN
GAMISAAN GUUTTACHUUF MUUMMEE AFAAN
OROMOO, OGBARRUUF FOOKLOORIIF DHIYYAATE.**

**YUUNIVARSIITII ADDIS ABABAA KOOLLEJJII
NAMOOMAA, QO'ANNOO AFAANII,
JOORNAALIIZIMIIFI QUUNNAMTIITTII MUUMMEE
AFAAN OROMOO, OG BARRUUF FOOKLOORII.**

**HAGAYYA, 2017
FINFINNEE**

Yuunvarsiiitii Addis Ababaa

Dhaabbata Digirii Duraatiin Booddee

Waraqaan qorannoo ulaagaa digirii lammaffaa (MA) Afaan Oromoo Ogbarruu Barsiisuutiin guuttachuuf Kitilaa Taaddasaa Daaksaa mata-duree Qaaccessa Qabiyyee Qoricha Aadaa: Godiina Shawaa Lixaa Aanaa Jalduu Irratti Kan Xiyyeeffate jedhu qophaa'ee, sadarkaa Yuunvarsiiitiin kaa'e guuteera

Koree qormaataa

Qrataa Alaa _____ Mallattoo _____ Guyyaa ____ / ____ / ____

Qorataa keessaa _____ Mallattoo _____ Guyyaa ____ / ____ / ____

Gorsaa _____ Mallattoo _____ Guyyaa ____ / ____ / ____

Itti Gaafatamaa Muummee Yookiin Qindeessaa Digirii Lammaffaa (MA)

Axereeraa (Abstract)

Qorannoon kun mataduree “Qaaccessa qabiyyee Qoricha Aadaa: Godina Shawaa Lixaa Aanaa Jalduu Irratti Kan xiyyeeffate” jedhu irratti gaggeeffame. Ka’umsi qorannoo kanaas aanaa jedhame kana keessatti haala qophii isaarratti qabiyyee qoricha aadaa namaaf tajaajilu qaacceffamee ibsamefi haala saayinsaawaatiin gadifageenyaan qoratamee barreeffamaan kan taa’e dhabamuu isaati. Kayyoon qorannoo kanaa qabiyyee qoricha aada namaa aanaa jedhame kana keessatti qophaa’u qaaccessuu yoo ta’u, mata duree kana jalatti kan ilaalame: wantoota qorichi irraa qopheeffamu, yerootti qopheeffamu, eenyuun akka qophaa’u, of-eeggannoo taasifamuu qabuufi kkf.qaacceffamanii jiru. Qorannoon kuni yaaxina haalaawaafi yaaxina fayyadama bu’uura godhachuun kan gaggeeffamedha. Maddi ragaa qorannoo kana maddaa raga tokkoffaati. Hirmaattonni mala miti carraa ta’ee mala akkayyoofi mala hammargee filataman. Odeeffkennitoota namoota qoricha aadaa qopheessuu beekan kudha- lama, namoota qoricha aadaa ittii fayyadaman kudha- lama af-gaaffiifi marii gareen odeeffannoo funaannachuun Amajjii tokkoo hanga Gurandhala sodoma bara 2009tti raawwatamee jira. Qorannoo kanan qorichoonni, biqiloonniifi wantoonni biroon kan uumamaan jiran waan ta’eef kunuunsaa dhabuurraa kan ka’e badaa deemuu isaanii, namoonni ogummaa qoricha aadaa qopheessuu qaban muuxannoofi beekumsa isaanii dhaloota itti aanu barsiisuu dhabufi ittidadarsuuf fedhii dhabuu,namoota qoricha aadaa qopheessan haala qophii isaatiif hanga namaaf kennamurratti leenjii waan hinqabaannee namoonni ittiin miidhamuu, haala saayinsaawwaa ta’een ammayyummaa qabuun qoratamee hojiirra ooluurratti hanqinni jiraachuu,qorichi aadaa hamma faayidaa isaa kan gitu gatii dhabuurraa kan ka’e hawwaasa biratti xiyyeeannoon xiqaaachuufi dhimmichi dhimma qaama barbaacisuun to’iifi hordofiin dhabamuufa’i. Yaboon rakkoowwan kanneenis biqilootafi wantoota qophii qoricha aadaaf tajaajilan osoo kunuusan gaarii ta’a. Akkasumas, namoonni qoricha aadaa qopheessuurratti ogumaa qaban dhaloota itti aanu osoo barsiisan bayeessa kan jedhu yaada furmaataa keessatti ibsamee jira.

Galata

Duraan dursee, hojii qorannoo kana hojjedhee nagaan akkan xumuruf humnaaafi beekumsa isa naaf kenne Waaqayyoof galanni haata’u. Itti aansuun hojii kana keessatti jalqabaa hanga xumuraatti yeroo isaanii otoo hinqusatiin gorsaafi yaada bilchaataa kan naaf kennaa turan gorsaa koo Doktor Mulgeetaa Nagaasaa galanni ani qabuuf guddaadha.

Kanatti aansuudhaan gorsa barbaachisaa ta’eefi hanqina baajetaa namudatellee naaf haguuguun kan na gargaaran Obboleettii koo Warqee Taaddasaafi haadha warraa koo Muluu Wirtuu galanni koo olaanaadha.

Itti dabalees dandeettiifi beekumsa qaban naaf qooduun milkaa’insa hojii kan keessatti yaada sirreeffamaa fi gorsa barbaachisu kan naaf goodan hiriyoota koo: obbo Moosisaa Nuqus, obbo Girmaa Amanuu, obbo Miindaayee Muluneefi obbo Baayisaa Tolasaa hunda isaanii galatoomaa jechuun barbaada. Akkasumas, namoota odeeffannoo gahaa naaf kennan hunda isaanii osoo hingalateeffatiin hindarbu

Dhumarattis, qorannoo nuffii tokko malee ogummaa qabduun kan naaf barreessite Addee Wagayyoo Iskiindir galanni koo ishee haaqqabun jedha.

Ibsa Gabaajeewwanii

Gabaajeewwan armaan gaditti tarreeffaman kunneen qorannoo kana keessa bakka garaagaraa galanii waan jiraniif akka nama qorannoo kana dubbisutti hubachuu danda'utti gaalee ykn jecha isaan bakka bu'an wajjin tarreeffamaniiru.

A.G. -	Afgaaffii
A.L.I .-	Akka lakkoofsa Itoophiyaatti
B.B.O -	Biroo Barnoota Oromiyaa
D.K.D -	Dhaloota Kiristoos dura
Kkf . -	Kanaafi kanneen fakkaatan
T.L	Tartiiba lakkoofsaa
WHO -	World Healthy Organization
Ykn -	Yookiin
M.G-	Marii garee

Hiika Jechootaa fi Gaaleewwanii

Qorannoo kana keessatti jechoonni, gaaleewwan hiikni isaanii haaraa ta'an kanaa gaditti kaawwaman iddoo tokko tokko galanii jiru. Isaanis qorannicha keessatti akka nama qorannoo kana dubbisutti gufuu hintaaneef hiikni isaanii haala armaan gadiitti kennamee jira :

Amajaajii	jinnii ykn seexana
Buutii	gosa bofaa nama ykn loon yoo afuufe bokoksu
Dhibee biduu	dhibee tiruuu,kan ija bifa keelloo taasisu
Dhibee dhiiraa	fanxoo
Dhibee lafarraa	dhukkuba ilbisa lafarraa kan ka'e kan tasa nama qabatu
Dhibee mirkanaa	dhibee qola ija daa'imaa dhiitessu
Dhukkuba waaqarraa	dhukkuba risaan gaaddiduu irra buufachuu irraan kan ka'e daa'imman dhukkubsachiisu jedhamee amanamudha.
Fakkoomii	wanta tokko bakka bu'ee kan ibsudha.
Gurraa	gosa mukaa bakka biraatti hoomii jedhamu.
Handoodee kormaa	gosa handoodeefirii godhachu hindandeenye,
Haas-barruu	haasaa afaniin namoota gidduutti taasifamu
Hoolotoo	gosa biqiltuu dhukkuba dhiitoof qorichi irraa qopheeffamu
Laboobaa ijaa	qola ijaa
Moxomoxaa	gosa biqiltuu ija loonii rukutamee arguu dadhabeef alanfatamee itti tufamuun fayyisu
Qiraacii	cabaa suphee ixaanafaa irratti arfatan
Xafaa	dhiitoo qaama namaarratti dhiita'uu kan danda'u
Akkayyoo	Akaataa iddattoon kaayyoo qorannichaa irratti hundaa'ee itti filatamu
Seenduubee	Iddootti seenaan mata-durichaa itti ibsamudha.

Xiin-madda	saayinsii dhufaatii waan tokkoo qoratu
Ammargee	akkataa odeefkennitoonni haala rakkisaa keessatti hamma argaman itti iddateeffaman
Odeefkennitoota	namootaa qorannoo tokko keessatti odeeffannoo kennuudhaaf iddateeffaman
Hankaasee	Dhadhabbataaf kan gargaaru qabannoon isaa shimala kan ta'eefi jalli isaa sibiila tumamee qara qabu kan itti tolfamedha.
Baalcuutii	Dhagaa gurraacha

Baafata

Qabbiyyee

Fuula

Axereeraa (Abstract)	i
Galata	ii
Ibsa Gabaajeewwanii	iii
Hiika Jechootaa fi Gaaleewwanii.....	iv
Baafata	vi
BOQONNAA TOKKO: SEENSA	1
1.1. Seenduubee Qorannichaa.....	1
1.2. Ka’umsa Qorannichaa	4
1.3. Kaayyoowwan Qorannichaa.....	5
1.3.1. Kaayyoo Gooroo.....	5
1.3.2. Kaayyoo Gooree	5
1.4. Barbaachisummaa Qorannichaa	6
1.5. Daangaa Qorannichaa.....	6
1.6. Hanqina Qorannichaa	6
1.7. Haala Naannoo Qorannichaa	7
1.7.1. Aanaalee Naannicha Daangessan	7
1.7.2. Qabeenya Uumamaa Naannichaa	7
1.7.3. Tajaajila Hawaasummaa Aanichaa.....	7
1.8. Haala Jireenya Uummata Naannichaa	8
1.8.1. Dinagdee Uummata Naannichaa	8
1.8.2. Sirna Bulchiinsa Naannichaa.....	8
1.8.3. Haala Amantii Ummata Naannichaa	9
1.8.4. Haala Gaa’ela Uummata Naannichaa.....	9

1.9. Hidda Latiinsa Oromoo Aanaa Jalduu.....	9
BOQONNAA LAMA: SAKATTA’A BARRUU	11
2.1.1. Yaaxina Haalaawanii (Theory of Context model).....	11
2.1.2. Yaaxina Faayidaa (Functional Theory)	12
2.2. Fookloorii	12
2.2.1. Maalummaa Fookiloorii	12
2.2.2. Faayidaa Fookiloorii	13
2.2.3. Gosootaa Fookiloorii	15
2.3. Qoricha Aadaa	17
2.3.1. Maalummaa Qoricha Aadaa	17
2.3.2. Seenaa Qoricha Aadaa	18
2.3.3. Faayidaa Qoricha Aadaa	21
2.3.4. Wantootaa Qorichi Aadaa Irraa Qopheeffamu	25
2.3.5. Guyyaa Ykn Sa’aatii Qorichi Aadaa Itti Qopheeffamu	27
2.3.6. Namootaa Qoricha Aadaa Qopheessuurratti Hirmaachuu Danda’an	27
2.3.7. Akkaataa Qorichi Aadaa itti kennamu	29
2.3.8. Itti Fayyadama Afaaniifi Qoricha Aadaa	30
2.3.9. Bu’aan Qoricha Aadaarraa Argamu Cimsuuf Wanata Hojjetamuu Qabu	31
2.3.10. Faayidaafi Miidhaa Qorichi Aadaa Qabu	32
2.4. Sakatta’a Barruu Walfakkii	34
BOQONNAA SADII : MALA QORANNICHAA	37
3.1. Adeeemsa Qorannichaa	37
3.2. Madda Odeeffannoo	38
3.3. Mala Iddateessuu	38
3.4. Mala Odeeffannoowwan ittiin Funaanaman	39

3.4.1. Afgaaffii.....	39
3.4.2. Marii Garee.....	40
3.5. Mala Qaaccessa Odeeffannoo.....	41
BOQONNAA AFUR: QAACCESSA ODEEFFANNOO.....	42
4.1. Qaaccessa Qoricha Aadaa Namaaf Tajaajilu.....	42
4.1.1. Wantoota Qorichi Irraa Qophaa’u	42
4.1.1.1 Qoricha Biqilootarraa Qophaa’u	42
4.1.1.1.1. Qoricha michii	42
4.1.1.1.2. Qoricha Dhibee Waaqarraa	43
4.1.1.1.3. Qoricha Dhukkuba Ilkaanii	44
4.1.1.2 .Qoricha Hidda Biqilootarraa Qophaa’u.	44
4.1.1.2.1. Qoricha Dhibee Dhiiraa	44
4.1.1.2.2. Qoricha Budaa	45
4.1.1.2.3 Qoricha Xafaa	45
4.1.1.3. Qoricha Ija Biqilootarraa Qophaa’u.....	45
4.1.1.4. Qoricha Aannan Biqilootarraa Qophaa’u.....	46
4.1.1.5. Qoricha Qunccee Biqilootarraa Qophaa’u	46
4.1.2. Qoricha Wantoota Biroorraa (albuuda, bishaa, dibata, faltii, damma fi kkf.) Irraa Qophaa’u	47
4.1.2.1. Qoricha Albuudarraa Qophaa’u	47
4.1.2.2. Qoricha Bishaanii fi Dibatarraa Qophaa’u.....	48
4.1.2.3. Qoricha Faltii Looniirraa Qophaa’u.....	48
4.1.2.4. Qoricha Dammarraa Qophaa’u.	48
4.1.3. Qoricha Bineessotarraa Qophaa’u	49
4.1.3.1. Qoricha Foon Bineessotarraa Qophaa’u.....	49
4.1.3.2. Qoricha Lafee Bineessotarraa Qopheeffamu	49
4.1.3.3. Qoricha Gogaa Bineessotarraa Qophaa’u.	49
4.2. Haala Ittifayyadama Qoricha Aadaa.....	50
4.2.1. Qoricha Obaafamu.....	50
4.2.2. Qoricha Ulatamu.....	50

4.2.3. Qoricha Dibamu	51
4.2.4. Qoricha Irratti Hidhamu	51
4.2.6. Qoricha Ittiin Diqamu.....	52
4.3. Yoomessa Qophii Qoricha Aadaa	52
4.3.1.Yeroo Qorichi Aadaa Itti Qophaa’u	52
4.3.2. Bakka Qorichi Aadaa Itti Qophaa’u	53
4.4. Fakkoomii Wantotni Qophii Qoricha Aadaaf Tajaajilan Ibsan	54
4.5. Haas-barruu Hayyuu Qoricha Aadaafi Tajaajilamtoonni Itti Fayyadaman	55
4.6. Ofeegganoo Ogeeyyiifi Tajaajilamtoonni Taasisuu Qaban.....	56
4.7. Qaamolee Qoricha Aadaa Namaa Qopheessan	57
4.8. Faayidaa Qorichi Adaa Hawaasichaaf Qabu	59
4.9. Hanga Qorichi Aadaa ittiin Kennamu	62
4.10. Wantoota Qorichi Irraa Tolfamuf Kunuunsa Taasifamuu Qabu	64
BOQONNAA SHAN : CUUNFAA, ARGANNOO FI YAADA	
FURMAATAA	67
5.1. Cuunfaa.....	67
5.2. Yaada Furmaataa	70
Wabiilee	71
DABALEE A	
DABALEE B	
DABAALEE C	

Baafata Suuraawwaniifi Gabatee

Lak.	Mata duree	Fuuula
	Suuraa 1: Biqiltuu Baargamoo.....	43
	Suuraa 2: Biqiltuu gurraa	44
	Suuraa 3: Biqiltuu Heexoo.....	46
	Gabatee Biqiloota Qophii Qorichaa Aadaatiif Tajaajilan Agarsiisu	66

BOQONNAA TOKKO: SEENSA

1.1. Seenduubee Qorannichaa

Fayyaa qabaachuun jireenya ilmaan namaatiif baay'ee murteessaadha. Namni tokko bara jireenya isaa keessatti fayyaa yoo qabaate akka barbaadetti socho'ee jiruufi jireenya isaa gaggeeffachuu ni danda'a. Sochii guyyaa guyyaatti taasisu kana keessatti yoo dhibeen isaa fi loon isaa mudate sanarraa fayyuuf fi fayyiffachuuf furmaata barbaaduun isaa waan hinhafnedha. Haalli kun ammoo addaa addummaa yeroo baay'ee jireenya dhala namaa keessatti mul'atu kan uumu keessaa isa tokko ta'uu ni danda'a. Addaddummaa kunis kan ibsamu bifa garaagaraatiin ta'uun isaa kan haalamu miti. Sabni tokko carraaqqii jiruufi jireenya isaa guyyaa guyyaa mo'achuuf taasisu keessatti bu'aa ba'ii hedduu keessa darbee seenaa, duudhaa, falaasamaafi ogummaa mataa isaatii uummata. Haaluma kanaan, adeemsa yeroo dheeraa kana keessa darbuun kan hawaasni bira ga'u keessaa tokko ammoo qoricha aadaa hawaasni tokko ofii fi beeylada isaaf qopheeffatee ittidhimma ba'u ta'uu ni danda'a.

Addunyaa keessa jiraannu kana keessatti dhalli namaas ta'ee beeyladni (hoolaa, re'ee, looniifi kkf) yoo dhukkubaan qabaman dhukkuba ittiin qabaman sanarraa fayyifachuuf ykn otoo dhukkubaan hinqabamiin dhukkuba irraa ittisuuf qoricha addaddaa fayyadama Pankhurst, (1965 :102). Fakkeenyaaf, sareen maraatuun yoo nama ykn horii ciniinte akka namni ykn horiin sun dhukkubichaan hinqabamne ykn hinduune qorichatu kennamaaf. Qorichoota kennaman kanneen keessaas qorichi aadaa (folk medicine) isa tokkoofi kan dhalli namaa qarshii guddaa otoo itti hinbaasiin naannoodhuma jireenya isaatiitti qopheeffachuun ofii fi beeylada isaa fayyisuuf itti fayyadamudha.

Akka aadaa ummattoota Afrikaa hedduutti namni tokko yoo fayyaa qabaate, namichi sun akka uumaa isaa ykn Waaqa isa uume waliin hariiroo gaarii qabaatetti ilaalama; yoo dhukkubsataa ykn dhibamaa ta'e ammoo uumaa ykn Waaqa isaa waliin akka hariiroo cimaa hinqabnetti lakkaawwama. Watson, (1984 : 78). Akka yaada beekaa kanaatti dhibeewwan iddoo gurguddoo sadiitti ramadamuu danda'u. Isaanis: dhibee qaama keenya alaa miidhan, dhibee qaama keessaa fi dhibee sababii cubbuu hojjechuun dhala namaatiin

dhufan akka ta'an ibsa. Dhugaan naannoo keenyattis ta'e addunyaa keessa jiraannu kana keessatti mul'atus dhugaa kanarraa kan fagaatu miti.

Dhukkuboota karaa addaddaan dhala namaa qaban kana ammoo mana yaalaa deemee qoricha ammayyaa fudhachuun qofa otoo hintaane qoricha addaddaa dhalli namaa muuxannoo yeroo dheeraa keessa bira ga'een ofirraa ittisuun nidanda'ama. Qorichi kunis kan argame adeemsa dhalli namaa jiruufi jireenya isaa mo'achuuf yeroo dheeraaf taasisaa ture keessumattuu dhukkubarraa fayyuuf carraaqaa tureen kan argamedha. Ahmed, (1983: 20). Kanaafuu, qorichi aadaa dhukkubarraa nama (beelada) fayyisu tokko akka tasaa kan argamu otoo hintaane yaalii keessa kan argamudha.

Ittoophiyaa keessattis qorichi aadaa yoomirraa eegalee tajaajiluu akka eegale ragaaleen barreeffamaa yoo dhibaniyyuu naannoo jaarraa 15ffaa ta'uun isaa hinhafu. Feqadu, (2001:19). Haaluma kanaan, ilmi namaa jireenya isaa keessatti rakkoon yoo isa mudate gara uumaa isaa ilaala. Adeemsa kana keessa yaalii yeroo dheeraatiin booda biqiloota dhukkubarraa nama fayyisaniifi miidhan addaan baafatee baraa kam akka dhufe hayyuun kun itti dabalee ibseera.

Dabalatas Abraraw, (1998: 20) fi Teshome, (2005:32) waa'ee fayyisuu qoricha aadaa yoo ibsan, qorichi aadaa hawaasa biyyoota guddataa jiran keessa jiraatu dhala namaa dhibee addaddaa irraa fayyisa jedhu. Akka yaada beektota kanaatti hawaasni waantota akka geejjibaa, qoricha ammayyaa bituuf qarshii dhabuu, qoricha ammayyaatti gargaaramuuf hubannoo dhabuufi kkf irraa kan ka'e qoricha aadaatti akka fayyadaman ibsaniiru.

Inni biraan aadaa hawaasa tokko keessaa qoricha aadaa qofaatti baasuudhaan qorannoon qoricha kanarratti geggeeffamu dhimmoota inni ofjalatti hammachuu qabu maal maalfaa akka ta'an addaan baafachuun gaarii ta'a. Qorannoon qoricha aadaa qorichoota uumamaa, qorichoota toshaafi yeroo ta'e tokkotti akka qorichoota saayinsawaatti lakkaawwamaa turanii sababa qorannoon saayinsawaa cimaa dhufeef gara qoricha aadaatti dabalamaa kan dhufeefi kanneen biroollee niqorata jechuun nidanda'ama. Fekade, (1991:35). Kanaafuu, qorannoon qoricha aadaa irratti geggeeffamu dhimmoota kana ilaaluu danda'a jechuun nidanda'ama.

Qorichi aadaa saba tokko keessatti beekamu eenyummaa saba sanaa waliin waan walqabatuuf itti fayyadamni isaa dagatamus saba qoricha sana aadeffatee itti gargaaramutti waamamuun isaa hinoolu James, (2000: 97). Kana jechuun waa'een qorichichaa yemmuu ka'utti maqaan saba qorichichatti gargaaramuu duukuma waan ka'uuf mallattoo eenyummaa saba sanaa ta'uunsaa waan hinoolledhas. Kanaafuu, tokko tokkoon qoricha aadaa saba kana keessatti tajaajilu yoo tarreessuun ulfaateyyu qabiyyee isaa irraatti hundaa'uun bakka addaddaatti qoqqoodanii agarsiisuun gaarii ta'a. Qorannoon kun kanarraa ka'uun bakka qorannoon irratti hingeggeeffamiin kanarratti fuulleffatee akka waliigalaatti qorichi aadaa faayidaa maal maal akka qabu, guyyaafi sa'aatii akkamii akka qophaa'u, eenyuun akka qophaa'u, maal maalirraa akka qophaa'u, bifa kamiin dhukkubsataaf akka kennamu, ofeeggannoo taasifamuufi haas-barruu achi keessatti mul'atu addaan baasuu irratti xiyyeeffatamee qorannoon kun gaggeeffame.

Aanaan Jalduu aanaalee Godiina Shawwaa Lixaa jala jiran biroo caalaa qoricha aadaan baay'ee kan qabduufi aanaa sana keessatti nammoonni haalaan qoricha aadaa qopheessan jiraachuu isaanii niargina. Akka odeeffannoo Wajjira Aadaafi Beeksisa aanaa sanarraa argadhetti, qorichi aadaa akka gaariitti aanaa kana keessatti hojiirra oolaa waan jiruuf hawaasa naannoo kana jiraatuuf bu'aa baay'ee buusaa jiraachuu isaa hubatameera. Keessumaayyuu dhukkuba akka tasaa lubbuu namaa balleessuufi mana yaalattirree qoricha hinqabne ogeessota naannoo sanaan qopheeffamuu danda'uu isaati. Uummanni naannoo kana jiraatus dhimma kana irratti odeeffannoo bal'aa waan qabuuf qorannoon otoo irratti adeemsifamee bu'aan gaariin irraa argamuu danda'a. Qorataanis dhimma kana qorachuudhaan dhugaa jiru ifatti kaa'eera.

Barreeffamni qorannoo kanaa boqonnaa shanitti qoodama: boqonnaan tokko seen duubee qorannichaa, ka'umsaa qorannoo, kaayyoo gooroo, kaayyoo gooree qorannicaa, hanqina qorannoo fi kkf. of-keessatti hamata. Boqonnaa lama keessatti immoo mata-duree qorannoo kana waliin kan walitti dhufeenya qaban bareeffamoota beektota addaddaan barreeffamantu ibsamee jira. Boqonnaa sadii keessatti immoo mala qorannichaa, adeemsa qorannichaa, madda odeeffannoo fi mala odeeffannoon ittiin funaanametuu ibsame.

Boqonnaa afur keessatti odeeffannoo qorannoo kanaaf argametu qaacceffame .Boqonnaa isa dhumaa keessatti yaada goolabaa, yaboo fi yaada furmaataatu hammatame.

1.2. Ka'umsa Qorannichaa

Qorichi aadaa barsiifata hawaasaa gaariifi rakkoo fayyaa dhala namaa fi loonii mudatu haala salphaa ta'een waantotuma naannoo isaaniitti argaman irraa mala aadaatiin qopheessuun kan dhibee addaddaatiif furmaata argamsiisudha. Margaret, (1966:55). Naannoo Oromiyaa bakka addaddaattis hawaasni bal'inaan qoricha kanatti fayyadama. Namootaafi beeladoota dhukkuba adda addaa irraa fayyisuuf gumaachi inni qabus akka layyootti kan ilaalamu miti. Ta'us hanga ammaatti qoricha aadaa hawwaasni kun itti gargaaramaa jirurratti qorannoon bal'inaan hingedgeeffamne.

Uummanni Oromoo qoricha aadaa kan uummaticha keessatti tajaajilaa tureefi tajaajilaa jiru qaba. Qorichoonni kunneenis hawaasa naannoo sanaatiif faayidaa akkamii akka qaban, akkataa kamiin akka qophaa'an, maal maal irraa akka qophaa'u, fi eenyuun akka qophaa'u beekuuf, akkasumas yemmuu kennamu qajeelfama ykn ofeeggannoon taasifamu maal akka ta'e qorannoon kun addaan baasee kaa'a.

Keessattuu, aanaalee godina Shawwaa Lixaa jala jiran keessaa aanaan Jalduu qoricha kanneen akka qoricha dhibee lafarraa ,dhibee michii, dhibee budaa, dhukkuba baarollee, dhukkuba qorraa, dhukkuba ilkaanii, mataa bowwoo, garaa kaasaa, garaa ciniinnaafi kkf kan qabdudha. Dabalatas dhukkuba loonii kan akka, dhibee saree maraattee, dhibee bokoksaa ,dhulaandhula,dhibee abbaasangaa ,cinii horiifi kkf. niqabdi. Haala qabatamaa yeroo ammaa jiru yoo ilaallus qaroominaafi amantaan babal'achaa dhufus qorichoonni aadaa aanaa sana keessatti yoo hojiirra oolan argina. Qorichoonni aadaa hojjetamanii kennaman kunneenis shoorri isaan dhala namaa fi beeyladdoota dhukkubarraa fayyisuuf qaban daran olaanaa ta'us tilmaamaan waan kennamaniif miidhaa geessisanis qabaachuu nimala. Kanaafuu, akka naannoo sanaatti namni qoricha aadaa qopheessu nama akkamii akka ta'e, qorichi aadaa faayidaa akkamii akka qabu, maal maalirraa akka qophaa'u, yeroo akkamii akka qophaa'u fi ofeeggannoo ykn qajeelfama yeroo qorichi kun fudhatamu namoonni qorichicha namaafis ta, ee looniif fudhatan taasisuu qaban maal maal akka ta'e beekuun barbaachisaadha. Muuxannoorraas akka beekamutti qorichoonni

aadaa kan kennaman tilmaamaani malee bifa saayinsawaa ta'een safaramanii haala walfakkaatuun kan kennaman miti. Naannoo sanatti waantota kana galmeessanii dhaloota fulduraaf dabarsuufis ta'ee beeksisuuf kanaan dura qorannoon gadifageenyaan irratti geggeeffame hinjiru. Kanas Wajira Aadaafi Beeksisa aanichaa deemuun gaafachuun mirkaneeffachuu danda'eera. Kanarraa ka'uudhaan, qorataan gaaffilee bu'uuraa qorannoo kanaan deebii argachuu qabanis armaan gadiiti kaawwamaniiru. Isaanis:

- ❖ Qorichi aadaa namaaf tajaajilu maal maalirraa qophaa'uu danda'a?
- ❖ Qorichi aadaa yoomessa akkamii keesatti qophaa'a?
- ❖ Qorichi aadaa yemmuu kennamu of-eeggannoo taasifamu qabu maali?
- ❖ Hawaasa keessatti namoota akkamiitu qoricha aadaa namaaf qopheessuu danda'a?
- ❖ Jiraachuun qoricha aadaa hawaasa aanichaatiif bu'aa maalii qaba?

1.3. Kaayyoowwan Qorannichaa

Qorannoon tokko yerootti adeemsifamu kaayyoo mataasaatii qaba. Haaluma kaanaan qorannoon kun akka armmaan gadiitti kaayyoo gooroofi gooreetti qoodamee ibsameera:

1.3.1. Kaayyoo Gooroo

Kaayyoon waliigalaa qorannoo kanaa “Qabiyyee Qoricha Aadaa: Godiina Shawaa Lixaa Aanaa Jalduu Irratti Kan Xiyyeeffate” qaaccessuudha.

1.3.2. Kaayyoo Gooree

Qorannoon kun kaayyoowwan murtaa'oo armaan gadii irratti xiyyeeffatee geggeeffame. Isaanis:

- ❖ Qorichi aadaa namaaf tajaajilu maal maalirraa akka qophaa'u ibsuu .
- ❖ Yoomessa qophii qoricha aadaa addaan baasanii addeessuu.
- ❖ Qorichi aadaa yemmuu kennamu of-eeggannoo taasifamuu qabu ifa gochuu.
- ❖ Hawaasa keessatti namoota akkamiitu qoricha aadaa qopheessuu akka danda'u ifa gochuu.
- ❖ Bu'aa qorichi aadaa namaaf tajaajilu qabu ibsuu .

1.4. Barbaachisummaa Qorannichaa

Qorannoon kun qabiyyee qoricha aadaa qaaccessuu irratti xiyyeeffatee kan geggeeffamedha. Waraqaa qorannoo kanaarraa namoonni garagaraa fayidaa addaddaa irraa argatu jedheetan yaada:

- ❖ Dhagoonni booddee dhufu faayidaa qorichi aadaa namaaf kennu hubatanii wantoota irraa qophaa'uu akka hinbadneef kuunuusa barbaachisu akka taasisan gargaara.
- ❖ Namoota qophii qoricha aadaa irratti ogumaa qaban haala ittiin ogummaa isaanii kana mala saayinsaawaa ta'ee deeggaranii hojii isaanii qulqullinaan akka hojjeta hubannoo uuma.
- ❖ Namoota dhimma kanarratti qorannoo gaggeessan akka ka'umsaatti tajaajiluu nidanda'a.

1.5. Daangaa Qorannichaa

Mata-dureen Qorannannoo kanaa “Qaaccessa qabiyyee qoricha aadaa : Godina Shawaa Lixaa Aanaa Jalduu Irratti kan xiyyeeffate” kan jedhu yoo ta'elless qorannichi xiyyeeffannaan kan irratti gaggeeffame qoricha aadaa aanicha keessatti namaaf tajaajilurratti .Sababiin isaas qoricha aadaa hudarratti qorannoo gaggeesuun humna namaa, yeroofi baasii guddaa waan gaafatuuf ulfaataa ta'uu mala..Dabalatas, gandootii aanaa kana keessatti argaman keessaa gandootii afur iddateeffachuu akka bakka bu'aatti fudhatameera.Sababiin isaas Gandootii kannee keessa namoonni qoricha aadaa qopheessan jirachuu isaaniiti. Kun immoo odeeffannoo amanamaa argacuufis ta'ee milkaa'insa hojii kanaaf haala mijataa uuma waanta'eefidha.

1.6. Hanqina Qorannichaa

Qorannoon geggeeffame kun adeemsaafi bu'aa ba'ii hedduu keessa darbee xumura kanarra qaqqabe.Adeemsa kana keessatti waantonni akka hanqinaatti as keessatti mul'atan muraasni jiru. Tokkoffaa, qorannoowwan qoricha aadaa irratti hojjetaman baayinaan kan hinjirre ta'uu isaanii irrayyu warri hojjetamanis irri caalaan isaanii manneen kitaabaa keessa waan hinjirreef argachuu rakkisaa ta'uu .Inni lammaffaan ammoo, namoonni qoricha aadaa beekan tokko tokko eeyyama malee qorichicha aadaa waan qopheessaniif seeraan nugaafachiisa jedhanii sodaachuurraa kan ka'e deebii

kennuurraa of qusachuun isaanii. Inni sadaffaan immoo namoonni qoricha aadaa qopheessanii kennan qorichi sun maalirraa, akkamitti akka qophaa'u himuuf fedhii dhabuu isaaniifa'i. Haata'u malee, kaayyoo qorannichaa hubachiisuun dhimmi tokkollee kan isaan hingaafachiifne kan hinjirre ta'uusaa fi namoota isaan beekan waliin namoota kana dubbisuun carraaqqii qorataan taasiseen ragaaleen barbaachisoo ta'an funaanamanii qorannoon kun galma ga'uu danda'eera.

1.7. Haala Naannoo Qorannichaa

Mata-duree kana jalatti wantoonni ibsaman aanaalee naannicha daangessan, qabeenya uumamaa naannichaafi tajaajila hawaasummaa naannichaatu as keessatti ibsamee jira.

1.7.1. Aanaalee Naannicha Daangessan

Aanaan qorannoon irratti adeemsifame kun magaalaa Finfinneerraa gara Dhiha Oromiyaatti kan argamtuufi aanolee godina Shawwaa Lixaa jala jiranii kan marfamtedha. Aanoleen olla ishee daangessanis Kaabaan aanaa Gindabartiifi Abuunaa Gindabarat, Kibbaan aanaa Dandii, Bahaan aanaa Meettaa Roobiifi aanaa Ejeree akkasumas Lixaan aanaa Ilfataan daangoftee akka argamtu odeeffannoo Waajira Aadaafi Tuurizimmii iraa argadhe hubachuu danda'een jira.

1.7.2. Qabeenya Uumamaa Naannichaa

Aanaan Jalduu aanaalee godina Shawwaa Lixaa jala jiran keessaa ishee tokko taatee qabeenya uumamaa hedduun kan qabdudha. Akka odeeffannoo Waajira Aadaafi Beeksisa aanaanichaa iraa argame ibsutti. Qabeenyaaleen kunninis lageen akka laga diimaa, laga waranbulchii, laga majaa, laga sanachaati. Gaarreen kan akka tulluu abaroo, tulluu muxxee, tulluu diimtuufa'a. Bosonni kan akka bosona hadheessa, bosona bakkee, bosona diggoo, bosona haroo fi bosona sonqaafaa'i. Dabalatas, bineessota bosonaa kan akka weennii, jaldeessa, booyyee, bosonuu, jeedalafi kkf. niqabdi.

1.7.3. Tajaajila Hawaasummaa Aanichaa

Aanaan kun dhaabbilee tajaajila hawaasummaa kanneen akka mana barumsaafi mana yaalaa qabdi. Aanaan kun mana barumsaa Sadarkaa 1^{ffaa} 45, mana barumsaa Sadarkaa 2^{ffaa} (9-10) 4, mana barumsaa qophaa'inaa 1 fi Koolleejjii Leenjii Teeknikaa fi Ogummaa

1 qabdi. Mana yaalaa ilaalchisees kellaa fayyaa 22, buufata fayyaa 4 fi hospitaala 1 qabdi. Dabalataanis dhaabbileen tajaajila hawaasummaa kanneen akka bishaanii, ibsaa, baankiifi daandii baadiyyaa qabdi

1.8. Haala Jireenya Uummata Naannichaa

Mata-duree kana jalatti kan ibsame: dinagdee uummata naannichaa, sirna bulchiinsa naannichaa, haala amantii uummata naannichaafi haala gaa'ela uummata naannichaatu hamma tokko ibsamee jira.

1.8.1. Dinagdee Uummata Naannichaa

Dinagdeen uummata aanichaa qonnarratti kan hundaa'edha. Qonnaan alattis daldalaanis kanneen jiraatanis nijiru. Haata'umalee, namoonni muraasni daldaalaan jiraatan 1% gadi ta'u. Uummanni aanichaa irra caalaan isaa qonnaa bulaadha. Ittidabalees, horii horsiisuun qonnaan bulaan baay'een jireenya isaa gaggeeffata. Gosoonni oomishaalee aanicha keessatti baay'inaan oomishaman kanneen akka moosee, qamadii, garbuu, xaafii, boqqolloo, misingaa, baaqelaa, atara, talbaa, nuugii, shunburaa, salixaa fi kkfd0ha .Aanaan Jalduu oomisha mooseetiin baay'ee beekamuudhaa. Haala qilleensaa mijataa qabdurraa kan ka'e oomisha mooseetiin qonnaan bultoonni aanichaa waggaatti galii olaanaa argachaa jiru. Mooseen bal'inaa kan oomishamu waqtii gannaa yoo ta'eyyuu yeroo amma kana jallisii boneetiin oomishamaa jira. Aanaan kun godiinalee Oromiyaa keessatti argamaniif sanyii moosee raabsaa jira. Kanamalees, mooseen Aanaa Jalduutti oomishamaa jiru biyyotaa afirikaa addaddaatti ergamaa jira.

1.8.2. Sirna Bulchiinsa Naannichaa

Uummanni Aanaa Jalduu akkuma uummata aanolee Oromiyaa biroo keessa jiraata sirna bulchiinsa mataa issa ta'e niqaba. Uummanni kun durii kaasee Sirna Gadaan kan walbulchaa turedha. Yeroo ammaa kanas jruu fi jireenya isaa keessatti rakkolee uumaman hiikkachuuf caasaa Sirna Gadaatti fayyadamee dhimmoota hawwasummaa isaa adeemsifatajira. Dabalatas waldhabdee hawwaasicha keessatti uumamaan seera bira osoo walhingeessiin akkaataadhuma amaleeffatee fi aadaa dur beekuu bifa jaarsummaan ta'ee marii'atee walitti bu'insa dhalatef fala barbaada.

1.8.3. Haala Amantii Ummata Naannichaa

Amantaa hawwaasni aanaa Jalduu yeroo ammaa kanaa baay'inaa hordofaa jiru amantaa Waqeffataa yoo ta'ellee, amantaalee biroo kannee akka Amantaa Pirotestaantii fi Ortodoksiis hawwaasa aanichaa keessaa kan hordofanis akka jiran waajira Aadaa fi Tuurizimii aanichaa ni ibsu. Hawwaasni kun amantaa garagaraa haaqabaatuuyy malee gaddaa fi gammachuu isaa keessatti osoo amantaan walhinqoodiin gaafa gaddaa walwajjinii gadda walii hirmaatee, gaafa gammachuu walwajjiniin gammadee hojii hojjetamu waltumsee uummata walkabajee jiruu fi jireenya isaa gaggeeffachaa jirudha.

1.8.4. Haala Gaa'ela Uummata Naannichaa

Sirni gaa'elaa hawwaasa aanaa jalduu keessatti adeemsifama gosoota adda addaatu jiru .Isaanis: kadhatanii fuudhuu, waliin galuu, butii fi irra dhaabafaati .Kadhatanii fuudhuun kan gurbaa jaarsa ergatee seera abbaafi aayyaan sirna gaa'elaa adeemsifamudha. Sirni kun uummata birattillee fudhatama kan qabudha. Waliin galuun immoo kan gurbaa fi hintalli waljaallatanii walfudhatanii galanidha. Sirni gaa'elaa butii jedhamu immoo kan gurbaa fedhii mucayyoo malee humnaa fudhatee galudha. Sirni kun yeroo ammaa kana darbee darbee yoo mul'ate malee hafa jira. Sirni gaa'elaa inni dhumaa kun immoo mucayyoo fi warri ishii osoo hinbeekiin gara mana mucayyoo deemanii fudhaaf eeyyamsiifatanidha.

1.9. Hidda Latiinsa Oromoo Aanaa Jalduu

Oromoon hundee tokkichummaa uummata isaa ganamaa irraa eegalee walhoree guddachaafi lataa deemuudhaan sadarkaa sabummaa ammaa jiru irra gahee jira. Hidda latinsi Oromoo gurguddoo kanneen ta'an keessaa Maccii fi Tuulamni isaan tokkodha. Hidda latiinsa Oromoo ilaalchisee manguddoonni tokko tokko yoo ibsan, dhaloonni Oromoo Jalqaba horoodha. Horoon abbaa Oromoo hore jedhu. Macchiifi Tuulamni hidda latiinsa isaanii yoo himatan raayyaatti ofgalchu . Kana malees Macchiifi Tuulamni kan dhalatan naannoo tulluu eegduurraattidha jechuun ibsanii jiru.

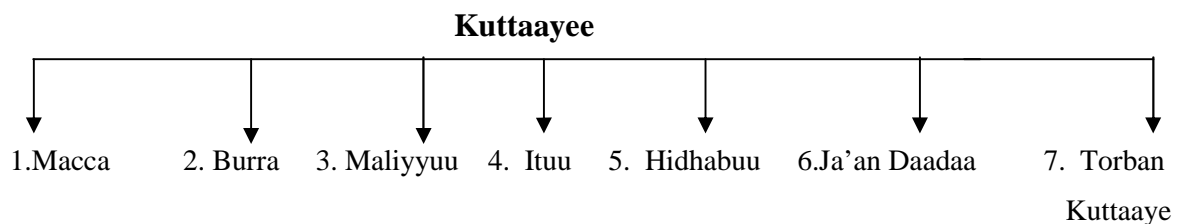
Yaadni kuni akka ibsutti Macchiifi Tuulamni ilmaan raayyaa ta'uusaaniiti. Kana malees balbala hedduu ofjalatti horanii kan qabaniifi dachee Oromiyaarra bal'atanii dagaaganii

jiraachaa jiru. Macci ilmaan Oromoo keessaa uummata baay'ee bal'inaaf hedduumina qabu jechuudha. Yeroo ammaa kanas Oromoon maccaa keessattu Shawaa Lixaa, Shawaa Kibbaa, Kibba Lixa Shawaa, Jimmaa, Iluu Abbaa Booraa, Wallaggaa Bahaa, Wallaggaa Lixaa akkasumas Wanbaraafi Goojjam keessatti bal'inaan qubatee jiraata. Walumaagalatti Wallaggaa Bahaafi Wallaggaa Lixaa keessaa bal'inaan qubatanii jiraataa kan jiraan ta'uu isaa hubanna.

Oromoon Tuulamaa immoo Shawaa Kaabaa, Shawaa Bahaa, Shawaa Lixaa, Shawaa Kibba Lixaafi kkf. keessaa bal'inaan qubatanii jiru. Godinoota Oromiyaa hedduu keessatti hiddi Oromoo Maccaafi Tuulamaa walkeessa makamanii qubatanii jiraachaa jiru. Hidda latinsa maccaa aanaa kana keessatti argamu haala armaan gadiitti kaawwameera:

Horoo → Oromoo → Boorana → Sammaloo → Gurraacha → Nagawoo Odaa Walaabu → Raayyaa jechuun addeessanii jiru. Macciifi Tuulamni immoo raayyarraa dhalatan jechuun of ibsu .Raayyaan immoo balbala afur qaba: Karrayyu, Tuulama, maccaafi Wallofaa'i. Macci balbala afur qaba. Isaanis : Liiban, Ammayya, Waliso fi Kutaayedha.

Kuttaayeen hidda ilmaan Oromoo keessaa damee ilmaan Maccaa ta'ee Ammayyaafi Walisootti, aanee quxusuu 3^{ffaa} dha. Kuttaayee ilmaan torba qaba. Isaanis: Macca, Burra, Maliyyuu, Ituu, Hidhabuu, Ja'an Daadaa (Leeqaa)fi Torban kuttaayee (Abeebe)dha. Kanneen keessaas Shanan Galaan kanneen jedhaman Macca, Burra, Maliyyuu, Ituu fi Hidhabuudha. Sababni isaan Shanan Galaan jedhamaniifis kan Shanan Galaan deesse dubartii Galaanee kan jedhamtu akka turte maanguddoonni ni ibsu.

(Odeeffanoo manguddoota aanichaa gaafa guyyaa 20/6/2009 A.L.I naaf kennan irraa kan argame).

BOQONNAA LAMA: SAKATTA'A BARRUU

2.1. Sakatta'a Yaaxinaalee Barruuwwanii

Qo'annaa kana keessatti mata-dureefi kaayoon qorannichaa bu'uura godhatee gaggeeffametu ibsame. Yaaxinaaleen kana jalatti eeraman kun yaaxina haalaawaafi yaaxinaa fayyadamaa kan jedhaman qorannoon irratti xiyyeefatee ibsameera.

2.1.1. Yaaxina Haalaawwanii (Theory of Context model)

Gochaawwan jiruufi jireenya hawaasummaa keessatti muuxanoo hawaasaa kan ibsan maleenya walitti dhufeenya qaburratti hundaa'uun qorachuun haalaan barbaachisaadha. Gochoonni muuxannoo hawaasaa akaakuu maleenya addaddaa keessa maleenya kanneen akka maleenya qabatamaa, maleenya gochaawwan hawaasaa guyyaa guyyatti, maleenya hiika haalaawwanii, kkf. bu'uureffachuun kan xiinxalamudha. Haaluma kanaa qorannoon kun "Qaaccessa qabiyyee qoricha aadaa namaaf tajaajilu :'' jedhu irratti kan gaggeeffame keessatti qorichi aadaa maalirraa akka qopheeffamu, yeroo akkamii akka qopheeffamu, qaama qophiisaarratti hirmaatan, faayidaa isaa kan jedhu xiinxaluuf kan mijatu maleenya hiika haalaawwanii sochii hawwaasni qopheessuuf taasisu ,aakkaataa itti kennamuu fi meeshaalee aadaa akkamiin akka kennamu, (structural and semiotic approach) jedhamuu adeemsiifame. Yaaxinni Haalaawwanii Qophii qoricha aadaa namaa gochaawwaniifi wantoota haala amala ilmi namaa rakkoo isa mudate ittiin hiikkachuuf gochaa raawwatu kan guutamanidha. Kanaafuu, kallattii garagaraatiin maleenya addaddaa bu'uureffachuun kan danda'ame yemmuu ta'u, hojii qorannoo kanaatiif garuu maleenya hunda galeessa ta'e filachuun murteessaadha. yaaxinni haalaawwanii walittidhufeenya qunamtii dandeettii hawaasni wanta tokko haala qabatamaa naannoo isaa keessatti itti fayyadamu dha. Tayler, (1976: 36) Akka yaada hayyuu kanatti yaaxinni haalaawwanii hordofu kun muuxanoo yaada sammuu gochaawwan hawwaasni raawwatu beekumsaafi raawwii namoonni taasisan walqabsiisuun bu'aa isaan abdatan dhugoomsuu isaa kan ibsudha. Kun immoo sochii hawwaasni qoricha aadaa qopheessuuf taasisu qorachuuf waan mijatuuf maleenya kana bu'uureffachuu qorannoon kun gaggeeffameera.

2.1.2. Yaaxina Faayidaa (Functional Theory)

Akka dayeessa kanatti fookilooriin faayidaa uummataaf qabu maali? Isa jedhu ilaaluun hunda caalaa barbaachisaadha. Dayeessa kana keessattis muuxannoofi gochaawwan hawwaasni jiruufi jireenya isaa keessatti raawwatuufi dagaagfachaa deemu isaa Yaada jedhutu keessatti bal'inaan mul'ata. Dayeessa kana kan bu'uure nama Wiliam Bascom jedhamu. Akka yaada nama kanatti, fookilooriin akka jijaarsa hojii kalaqa hawaasa tajaajiluu, walitti fiduu, aadaan giddugaleessummaa ijaaruuf gargaaru ta'uu ibsa. Bascom, (1965 : 125) .Haaluma walfakkatuun beekaan kan biraa akkas jechuun ibsa "The folklore of each new world country needs to be analyzed in terms of its ethnic-racial and historical ingredients" Dorson, (1972:44) .Haala kaanaa qorichi aadaa muuxannoo hawwaasni yaalii ykn shaakaltii yeroo dheeraa kessa rakkoo jiruufi jireenya isaa keessatti isa mudata ofirraa qolchuu raawwii taasiisu waan ta'eef qorannoon kun dayeessa tajaajilaa bu'uura godhatee qoratamuu hunda caalaa barbaachisaa waan ta'eef hojiirra oolee jira.

2.2. Fookloorii

Mata-duree kana jalatti immoo dhimmootaa fookilooriin walqabatan: maalummaa isaa, faayidaa isaafi gosoota isaatu as jalatti ibsamee jira.

2.2.1. Maalummaa Fookiloorii

Maalummaa fookiloorii irratti hayyoonni garagaraa iddoo addaddaa jiraatan waan hubatanii fi waan qorannoo irratti gaggeessanii beekumsa argatan irratti hundaa'anii yaada isaanii ibsanii jiru. Martha C.Sims (2005:3), Richard Dorson, (1969:214) wabeeffachuun fookiloorii qo'annaa kan biroo bifa xinmadda hawaasaa ykn ogummaa ogbarruu qofa taasissee kan ibsu miti, jechuun yeroo hiiku:

Folklore is not just another form of anthropology or literary study. The study of folklore touches on every dimension of human experiences and artistic expression. It has grown out of the study of literature, has roots in anthropology, and contains elements of psychology and sociology. In many ways it is the study of culture, visual and performing arts sculpture, architecture, music, theater, literature, linguistics, and history, rolled in to one. The discipline of folklore, has evolved into away of thinking about how people learn, share knowledge, and form their identity studying how we communicate and make meaning.

Fooklooriin qo’annoo bifa xin-madda hawaasa kanbiroo ykn ogbarruu qofaa kan agarsiisu miti. Qo’annoo muuxannoo namootaafi ibsa ogummaa kamiyyuu kallattii adda addaan kan tuqudha. Qo, annoo ogbarruun altti dagaagee, xiin-madda hawaasaa keessatti hundee qabaachuun, xiinsammuufi xiinhawaasa kan haammatudha. Kallattii hedduun ammo qo’annoo aadaa, dalagaa ogummaa, bocaawwan ogummaa ijaarsawwanii, faaruwwan, agarsiisa, ogbarruu, xiinqooqaafi seenaawwan walitti make ilaala. Fookilooriin kallattii yaada namootaa, akkamiin akka baratan, akka itti waliif qoodan, beekumsaafi eenyummaa akka ittiin ijaarratan illee kan hubachiisudha.

Fookilooriin beekumsa osoo mana barumsa hindeemiin naannoofi hawaasummaa keessaa argannudha. Jiruufi jireenya guyya guyyaa keessatti uummanni waliin qooddatu, alidileen kan baratamuufi uumama waa’ee addunyaa hunda beekumsa nuuf kenna.yaada kana ilaalchisee, Dundes, (1965:5-6) akka jedhutti “Fookilooriin durdurii, baacoo mammaaksa, uruursuu daa’immanii, arrabsoo, gammachuu, nagaan walgaafachuu, nyaata qopheessuufi kkf ofkeessatti haammata.

Fookilooriin magaalaafi baadiyyaa keessatti haala walitti dhufeenyaa, afaanii, barreeffamaa, amalaa, aantidhaan, meeshaa duudhaafi ilaalcha gareen hawaasaa adda addaa qaban haammata. Karaabiraatiin, fooklooriin, waa’ee ogummaa hawaasaa, aadaa hawaasaafi naannoo keenya meeshaa ittiin barannee barsiifnudh. Kanaaf, fooklooriin jiruufi jireenya dhala namaa isa darbe kan keessa jirruufi kan fuulduraa waan ofkeessatti qabatuuf burqaa jireenyaati.

2.2.2. Faayidaa Fookloorii

Faayidaa fookiloorii ilaalchisee hayyoonni addaddadaa bu’aa fookiloorii qabu karaa adda addaa ibsu. Dundes, (1965:243) yoo ibsu, “Folklore is used to explain the movement to adherents to justify new forms of belief and action, to fortify the newly formed tents. In some ways these latter operations however, lies in the fact that in periods of rapid social change, folklore canbe seen as an agent for change inthat it provides as un action and rational for change” jechuun ibseera.

Yaada kanarraa wanti hubatamu, fooklooriin sochii yaada haarawaa bu'uureffatee amantaaleefi gochaawwan walqabatanii adeemuu isaanii kan raggaasisudha. Kanneen biroon haaraa kalaqamanis walitti hidhinsa qabaachuu isaanii beekuuf kan gargaarufi qaqqajeelchuu ta'uu nidanda'a. Gama biraatiin, raawwiiwwan hedduutuu fookiloorii keessatti argama. Kanneen keessaa gariin isaanii hawaasaaf yeroo gabaabaa keessatti jijjiirama saffisaa argamsiisuudha. Kanaafuu, fookiloorii akka bakka bu'ee waan tokkootti fudhachuun nidanda'ama. Kunis ta'uu kan danda'u gumaachaafi quuqama hawaasichi jijjiiramaaf qabu irratti hundaa'eeti kan jedhudha.

Karaa biratiin Bascom, (1995:294) akkas jechuun ibsa, "Foklore maintaining conformity to the accepted patterns of behavior" jechuun ibsa. Yaadni kun kan ibsu, bu'aan fookiloorii karaa maalummaan amala namootaa ittiin adda ba' uufi qajeelfamuu danda'u ta'uusaati. Yaada kana kan nuuf dhugoomsu, daa'ima yeroo hedduu deddeebi'ee akka waan miidhamee fakkeessee boo'u daa'imicha sossobnee amala gaarii itti horuuf, oduu durii yookiin baacoo waa'ee amala sanaan walfakkaatu itti himnee fuulduraaf sirreessuu dandeenya. Haalli kun bu'aan fookiloorii hawaasa keessatti qabu guddaa ta'uu isaa nutti agarsiisa.

Kana malees, fookilooriin ogommaa hedduu waan tuttuquuf, ogummaawwan jiran keessaa, meeshaa waa itti fayyadaman akkaataa hojiisaa yokiin haala kamiin akka dalagamuufi faayidaa maalii akka qabu kan qoratudha. Dhaloota dhufuus muuxannoo hawaasa nidabarsa. Karaa biraatiin, akkaataa meeshaa hojii sanaa jalqabaa hanga dhumaatti qorata. Faqada, (1991:16-17) ni ibsa. Ittidabaluun Bascom, (1965:292) "folklore validates culture" jechuun lafa kaa'a. Kun kan hubachiisu, fookilooriin aadaan hawaasaa tokko bu'a qabeessa akka ta'u godha, yaada jedhudha. Karaa biraatiin yoo ilaalle, aadaa hawaasa tokkoo keessatti wadaajni addaddaafi jiilli yommuu geggeeffamu, gochi agarsiifamuufi meeshaaleen hiika sirnicha waliin qabaniin walsimsiifamanii qophaa'u.

Walumaagalatti fookilooriin hawaasa keessatti maalummaa waantokkoo, itti fayyadama ilaalchisee, akkaataa waanti sun itti raawwatu, maalirraa akka dhufe, maaliif akka jedhamu, maaliif akka fayyadu, meeshaa yoo ta'e, maal maalirraa akka tolfamuufi kkf

ilaalchisee gadi fageenyaan xiinxaluun faayidaa hedduu qabatee tajaajila hawaasaaf kenna.

2.2.3.Gosoota Fookiloorii

Fooklooriin gosa gosaan qoodamee ilaalama qooddiin isaa kunis fayyuma osoo hinta'iin waan bu'uureffatu akka qabu haayyonni nikaasu. S.M. Stephens (1959:12), gosoota fookiloorii ilaalhisee yemmuu, akkuma qaamni guddaan tokko dameewwan xixiqqoo ofjalaa qabu, fookilooriinis dameewwan birootti qoodamuu danda'a. Qooddiin kunis yaada haayyotaa yeroo gara garaatti waan ta'eef bifa tokko qabaachuu dhiisuu danda'a. "Folklore can be categorized in many ways, based on its particular characteristics and how it expressed. three broad categories often used to describe folklore are verbal, material and customary within these genres, there are numerous types or subtypes of lore" jechuun haayyuun kun ibseera.

Akka yaada haayyuu kanaatti fooklooriin kallattii hedduun qoqqoodamuu danda'a. Kunis kan ta'uu danda'u amalaafi akkaataa isaan itti ibsamanirratti bu'uureffateeti. Dameewwan gurguddoon sadiitti qodama. Isaanis: fookiloorii ogafaanii, fookiloorii meeshaalee aadaafi barmaatileen gosoota xixinnoo isaati. Fooklooriin meeshaalee kanneen akka ogummaan hojjetamanii akka dhaabbatootti tajaajilanii, kan argamuu, kan qabamuu, wanta nyaatamuu ykn kanneen jiraachuu danda'an kan haammatudha. Fookilooriin ogafaanii aadaa hawaasaa jecharraa eegalee hanga olaanaatti kan haammatudha. Fookilooriin gochaalee fayyadamtoonni yeroo mara irra deddeebiin amaleeffannoon kan raawwatan ilaallata, jechuun ibsameera. Kana jechuun fookilooriin hawaasa kamiyyuu keessatti jireenya dhufttee uummata tokkoo calaqisiisuun kan beekamu qabeenya hawaasati. Aadaafi duudhaa uummataas, ibsuun ga'ee ol'aanaa kan qabudha. Aadaafi duudhaan jiruufi jireenya hawaasa tokko kan biroo irraa adda baasee, kan ittiin beekamu, eenyummaa saba tokkoo, guddina biyyaatiif, bu'uura ta'ee kan gargaarudha.

Martha, (2005:12) fookiloorii yoo ibsitu "Foklore is informal learned unofficial knowledge about the our traditions world, ourselves , our communities ,our beliefs ,our culture and that is expressed creative through words, music, customs, behaviors and

materials. Also the interactive dynamic process creating and performing as we share that knowledge with other people” jetti. Yaanni kun kan ibsu fooklooriin beekumsa addunyaa aliddilee argamu ta’ee kan hawwaasni ykn ,namni dhuunfaan amantii isaa ,aadaasaa,kan sirbaan, gochaan, amaleeffannaafi meeshaaleedhaan ibsatudha. Fookilooriin Oromoon ilaalcha hawwaasaa, hubannaa isanii akkaataa Oromoon haala jireenya isaa ittiin ibsatu,sonaafi amantii qaban ittiin ibsatan hunda kan hammatudha. Akka waliigalaatti yaada barreessitoota armaan oliirraa wani hubatamu fookloorii waantota afaaniin daddarban gochaan, ogummaan, falaasamaafi hojii harkaa hambaa seenaa uummataa kan ibsu ta’uusaati ibsitee jirti.

Ben-Amos, (1975:430) “...folklore is asphere of interaction, amirrior of culture aperspective screen of personality” jedha. Akka yada barressaa kanatti fookilooriin, walqunnamsiiftuu hawwaasaa, ibsituu aadaa fi eenyummaa akka ta’e addressa. Fooklooriin hawwaasa, eenyummaa, maalummaafi aadaa haasaa waliin hidhata guddaa akka qabu hubachuun ni danda’ama.

Fooklooriin kalaqa aadaa hawwaasummaa eenyummaa garee hawaasaa waliin jiraatanii waliigala bartee hawwaasichaa irratti hundaa’ee kan dubbii dhalootaa dhalootatti haala addaddaan afaaniin, ogummaan, muuziqaan, sochii qaamaan, taphaan, baacoon, duudhaan, ogummaa harkaa, qoricha aadaan fi aartiiwwan biroo kan ibsudha.” Jechuun ibsitee jirti.Yaanni kun kan ibsu fookiloorii kalaqa addaa garee hawwa jiraatanii kan dubbii afaaniin, ogummaa, tapha, baacoo, duudhaa, ogummaa harkaa, qoricha aadaafi aartiiwwan garagaraa kan ofkeessatti hammatu ta’uu isaati.

Gara biraatiin akka Dorson, (1972:190) jedhutti fooklooriin gosoota gurguddoo afuritti qoodama.Isaanis: afoola (oral literature), meeshaalee aadaa (material culture), barmaatilee aadaa (folk custom) fi aartii aadaa (indigenous art) jedhamuun kan beekamudha. Gosoota arfan kana keessaa qorannoon kun kan xiyyeeffate barmaatilee aadaa irratti .Barmaatilee kana keessaa immoo qoricha aadaa kan ilaallatu waan ta’eef maalummaa isaa, haala dhuufaati isaa, faayidaa isaa , wantota irraa qopheeffamu, yerootti qopheeffamu, namoota qopheessuu irmaachuu danda’an, akkaataa itti

kennamu,itti fayyadama afaanii yeroo kennamu ,kunuunsa taasifamuuf qabufi seeraan ala fayyadamuun miidha namarraan ga'u haala itti aanuun dhiyaatee jira.

2.3. Qoricha Aadaa

Mata-duree kana jalatti kanneen ibsaman :maalummaa qoricha aadaa, seenaa isaa, faayidaa isaa, wantoota irraa qophaa'u, guyyaa itti qophaa'u, namoota qophii isaarratti hirmaachuu danda'an, akkaataa itti kennamu, itti fayyadama afaanii achi keessatti mula'tu , bu'aa irraa argamu cimsuuf hojii hijetamuu qabu, miidhaa inni fiduu danda'ufi sakatta'a barruu walfakkiitu as jalatti ibsamanii jiru.

2.3.1. Maalummaa Qoricha Aadaa

Qorichi aadaa hojii fayyisuufi qaama suphuu, akkasumas eegumsa fayyaa kutaa aadaa hawwaasaa tokkootiin dangeffame kan ilaallatudha. Kunis akka beekumsaa baratamee tokkootti namoota aadaafi barsiifata hawwaasaa keessatti muuxannoo qabaniin hojiirra ooluun dhalootaa dhalootatti kan darbudha. (http://en.wikipedia.org/wiki/folk_medicine 10/8/2017) kana jechuun kan dhalli namaa wantota naannoo isaatti argaman irraa haala addaddaatiin qopheessee dhibeerraa fayyuuf itti gargaaramudha .Qorichi barmaatilee hawaasaa ta'ee mala aadaatiin biqilootaafi bineensota irraa dalagamuun rakkoo fayyaa jiruufi jireenya isaanii keessatti mudatuuf kan furmaata kennuuf tajaajiludha. Margaret, (1966:99). Hawaasa tokko keessatti qorichi kun kan qophaa'u namootuma hawaasa sana keessa jiraniin ta'ee rakkoo fayyaa ilma namaa ykn beeladaa harkaafi harkatti furuu kan danda'u akka ta'e dabalee ibseera. Dhimmuma kana toorri interneetii

<http://en.wikipedia.org/wiki/Folk-medicine> (13/9/ 2017) gadi lakkifame yoo ibsu:

Folk medicine refers to healing practices and ideas of body physiology and healing preservation known to a limited segment of population in a culture, transmitted informally as a general knowledge and practiced or applied by anyone in the culture having prior experience. Folk medicine may also be referred to as Traditional medicine, Alternative medicine, Indigenous medicine, Complementary medicine, Natural medicine. These terms are often considered interchangeable, even though some authors may prefer one or the other because of certain overtones they may be willing to highlight. In fact, out of these terms perhaps only Indigneous medicine and Traditional medicine are the terms well congruent with folk medicine, while others should be understood rather in modern or modernized context.

Akka yaada kanaa olitti, qorichi aadaa hawaasa tokko keessatti kan namni waantota qorichi sun hojjetamu irratti beekumsa qabuufi kan beekumsi isaa labata tokkorraa gara labata itti aanutti darbaa dhufee kan namni ittiin fayyudha. Qorichi kunis kan tajaajilu hawaasa murtaawaa aadaa walfakkaatu qabu tokko keessatti. Qorichi kun saboota addaddaa keessatti maqaa garaagaraatiin waamamaa turus tajaajila walfakkaatu waan kennuuf yaada rimee tokkicha qaba.

Beekumsa hawaasni tokko aadaa isaa keessatti horatee qabu maal maal akka ta'e addaan baasuuf naannoo jaarraa 19^{ffaa} keessa qorattoonni meeshaalee hambaa dhala namaa giddu-galeessa Awustiraaliyaa jiran irratti qorannoo geggeessanii turan. Akka qorannoon sun mul'isutti hawaasni qaroominni ammayyaa daran keessatti hinbabal'atiin hariiroofi waliin jireenya gamtaa uummatani, nyaata aadaafi amantaa isaanii qabatanii jiraachuura ga'uu isaanii bira ga'eera. Kanarra darbees, dandeettii uumamaan gonfatetti fayyadamee waa uumee ittiin jiraachuu danda'uu dhala namaa qorannoon kun hinibsiin bira hindarbina .Margaret, (1966: 66). Kanaafuu, qorichi aadaa adeemsa yeroo dheeraa keessa qaama biqilootaafi qaama bineensotaarraa kan qophaa'uufi namaafi beelada kan dhukkubarraa fayyisudha.

2.3.2. Seenaa Qoricha Aadaa

Ummanni sumeeriyaanotaa durii waggota 500 dur biqilootafi mukkeen addaddaa akka qoricha aadaatti ittifayyadamaa turan .Akkasumas uummanni Misiraa durii bara 1000 D.K.D keessa baala,jirma, firii, hiddaa fi damee mukeenii funaanuu walitti cuunfuudhaan akka qorichaatti ittifayyadamaa akka turan qorannoon tokko tokko ni addeessa (<http://wikipedia.org/wiki/traditional-medicine>.19/7/2009)

Akka yaada oliitti eerame kanarraa hubachuun danda'amutti uummanni Afirikaa yeroo durii kaasanii biqiloota naannoo isaaniitti argaman irraa qoricha aadaa qopheeffachuun ittifayyadamaa jiraachuu isaaniifi qorichi aadaa uummanni Afirikaa ittifayyadamaa turan kun aadaafi nannoo irratti hundaa'uun addaaddummaa qabachuu isaa mul'isa.

Qorichi aadaa bara akkanaa jalqabe jennee ifatti lafa kaa'uun rakkisaa ta'us ragaalee addaddaa irratti hundaa'uun yeroo isaa tilmaamuun nidanda'ama.Afrikaa keessattuu

qorichi aadaa yoom akka eegale ibsuun nama rakkisa. Sofowara, (1982:12) yaada kana ilaalchisee yoo ibsu, “Although it is not known exactly when the first men practised herbalism in Africa, a number of theories have been advanced by scholars and traditional medical practitioners a like to explain the acquisition of this knowledge by early man” jedha. Akka yaada kanaatti, qorichi aadaa Afrikaa keessatti yeroo akkasii hojjetamuu jalqabe jedhamuu baatu, yaadiddamoonni addaddaa waa’ee jalqabbii beekumsa qoricha aadaa ibsan haayyootaafi ogeessota waa’ee qoricha aadaa beekaniin ibsamuuf yaalameera. Akkuma biyyoota addunyaa kanneen biroo Itoophiyaanis qoricha aadaa sabaafi sablammii addaddaa tajaajilu niqabdi. Biyyoota kanneen biroo caalaa biqiloota qorichummaaf oolan kan qorichi aadaa irraa hojjetamu hedduu qabdi. Seenaa dheeraa biyyi keenya Itoophiyaan qabdu keessattis biqiloonni qoricha aadaa irraa hojjechuuf gumaacha olaanaa qaban hedduutu jiru. Terefe, (2002:65) fi Amare, (1976:80)

Biyya keenya keessa biqiltuun sanyii 6500 akka jiraniifi hanga ammaatti qorichaaf oolan jedhanii kan gabaafaman dhibba sadii kan ta’an baay’inaan kan beekamanidha. (Endeshaw, 2007)

Qorichi aadaa kuni labataa labatatti darbaa kan dhufe afaaniin malee barreeffamaan miti. Namoonni qoricha aadaa beekanis qoricha kana kan isaan dhala isaanii barsiisan karaa lamaani. Tokkoffaa, qorichichi maal maalirraa akka hojjetamu, akkamitti akka hojjetamu, yoom akka hojjetamuufi akkamitti akka kennamu afaaniin itti himuudhaani. Lammaffaa ammoo, yeroo ofii isaanii qorichicha qopheessan ijoollee, aanteenisaanii ykn nama itti amananii keessaa qorichicha sana barsiisuu barbaadan sana fuudhanii deemanii itti agarsiisu. Akka Abraham, (2002) fi Sofowara, (1982: 120) ibsanittis, qaamonni biyyoota Afrikaa addaddaa irraa bara 1976 walitti qabaman waa’ee qoricha addaa yoo ibsan:

- ❖ Qorichi aadaa hojiirra oolus ooluu baatus ida’ama beekumsaafi muuxannoo dhalootaa dhalootatti afaaniin ykn barreeffamaan darbaa dhufee dhukkubsataa dhibee irraa fayyisu, irraa baraaruu ykn irraa ittisuu
- ❖ Qorichi aadaa madda beekumsaafi muuxannoo ta’ee kan dhukkuboota addaddaa irraa nama ykn horii fayyisu akka ta’e ibsaniiru.

Qorichi aadaa qorannoon ammayyaa irratti geggeeffamuun kan argame otoo hintaane dhalli namaa jiruufi jireenya isaa keessatti dhibeerraa ittiin fayyuuf yaliifi carraaqii hedduu keessa darbee kan bira ga'eefi dhalootaa dhalootatti raawwiifi dubbiidhaan darbaa kan dhufe qabeenya uummataa namaafi beelada fayyisaa tureefi fayyisaa jirudha. Pankhurst, (1965:132). Akka ibsutti, Qorichi aadaa baala, hidda mukaafi qaama bineessotaa irraa walitti qabaman kan qophaa'udha. Gama biraatiin ammoo, qorichi aadaa tokko tokko dhukkuboota qorichi ammayyaa kamiyyu fayyisuu hindandeenye wayita fayyisan mul'atu. Namoonni qoricha akkasii beekan ammoo qorichichi maalirraa akka hojjetamu namoota birootti hinhiman. Garuu, namni qoricha sana beeku abuma darbaadetti kan himu osoo hin taanee ijoollee ykn fira isaa keessaa nama jaallatu barsiisa. Kunis akka Pankhurst, (1965: 222) ibsutti sababa mataa isaa niqaba. Innis:

- ❖ Qoricha sanatti gatiifi kabaja itti gochuuf.
- ❖ Maallaqa irraa argamu sana namni biraan akka hinqooddanne gochuuf
- ❖ Namichi qoricha aadaa qopheessuu sun hawwaasa keessatti kabajaafi beekamtii argachuuf.
- ❖ Namoonni garmalee fayyadamanii akka hinmiidhamne gochuufidha.

Merriam, (1976:88) qoricha aadaatiif yoo hiika kennitu “Folk medicine is traditional medicine as practiced nonprofessionally by people isolated from modern medical services and involving especially the use of vegetable remedies on an empirical basis and the retention of outmoded theories” jetti. Akka yaada hayyuu kanaatti, qorichi aadaa namoota qoricha aadaa qopheessuurratti leenjii ogummaa hinqabneefi namoota qoricha ammayyaatti gargaaramuuf carraa hinarganneti biqilootaafi waantota biroorraa hojjetee itti gargaarama. Garuu, qorichoonni aadaa tokko tokko dhukkuboota qorichi ammayyaa fayyisuu hindandeenye kanneen akka dhukkuba abbaa sangaa, dhibee lafarraa, simbiraa, amajaajiifi kkf waan fayyisaniif biyyootumti qoricha ammayyaa baa'inaan argataniifi manneen yaalaa keessatti haalaan babal'ataniyyu itti fayyadamu.

Qorichi aadaa biyyoota addaddaa keessatti maqaa addaddaa kanneen akka qoricha aadaa, qoricha biyya keessaa, qoricha baalaafi kkf jedhamuun waamamus tajaajila walfakkaatu kennuudhaan bekama. Kunis yaalii dhalli namaa jiruufi jireenya isaa keessatti yeroo

dheeraaf taasisaa turerraa akka argame ragaaleen addaddaa nimul'isu. Ahmed, (1983:12) yaada kana itti dabalee yemmuu ibsu,

It seems probable that traditional medicinal practices could be developed through trial and error as people seek solutions to their problems of sickness. So it could be argued that traditional medicine is the product of man's struggle to adopt himself to his environment. When man or cattle feels pain he uses his hands to remove the pain or applies any relevant materials like plants or animal products in order to ease his ailment.

Akka yaada kanaattis, itti fayyadamni qoricha aadaa yaalii yeroo dheeraa namoonni dhibee isaan mudatuuf fala barbaaduuf taasisaa turan keessa kan argameefi bu'aa wal'aansoo dhalli namaa naannoo keessa jiraatu waliin walbaruuf godhu keessa kan argamedha. Dhalli nama ykn loon yoo dhukkubbiin itti dhaga'amu dhukkubbii fayyifachuuf jecha qoricha biqilootaafi bu'aa beeladootaa irraa harka isaaniitiin hojjetee itti gargaarama. Kanaafuu, adeemsi qorichi aadaa ittiin argame wal'aansoo dhalli namaa naannoo jireenya isaa mijeeffachuuf taasisu waliin walqabata. Kana yoo jennu, dhalli namaa akkuma jalqaba yeroo qoricha aadaa argate yaalii keessa darbe sana boodas waantota yaaliidhaan fooyyessaa waan deemuuf seerri isaa akka seera qoricha ammayyaa citee lafa kaawwame hinjiru Irwin,(1978 :103) fi Narayan,(1986:77).

2.3.3. Faayidaa Qoricha Aadaa

Faayidaa qorichi aadaa hawaasa tokkoof kennu akka salphaatti kan ilaalamu miti. Dhalli namaas ta'e beeladni erga dhukkubaan qabamee booda yoo qorichi kun kennameef dhukkubarraa nifayya. Osoo dhukkubaan hinqabamiin dura yoo kennameefis akka dhukkubaan hinqabamne isaan gargaara.

Yaada kana Sofowara, (1982:26) yoo ibsu, "Traditional medicine like western or Orthodox medicine aims at healing or preventing disease. In this aspect, both types of medicine have the same objectives, but they differ in their concept of the cause of disease, their approach to healing, as well as in the healing methods used" jedha. Akka yaada kanaatti qorichi aadaa akkuma qoricha biyyoota lixaa ykn akkuma qoricha Ortoodoksii dhukkuba fayyisuu ykn ammoo akka dhukkubaan hinqabamne ittisuu irratti xiyyeeffata. Kaayyoon lachan isaanii tokkodha. Garuu, sababawwan dhukkuboota sanaa,

akkaataa isaan ittiin fayyisan addaddummaa qabaachuu danda'a. Kanarraa waanti hubatamu kaayyoon qorichoonni addaddaa kennamaniif tokko yoo ta'u haalli isaan itti dhukkuboota fayyisan, haalli isaan itti qophaa'aniifi haalli isaan ittiin Nama dhukkubsateef kennaman garaagara ta'uu isaati.

Namas ta'e beeladoota kanneen akka saree, hoolaa, re'ee, gaangee, harree, addurree, sa'aafi kkf erga dhukkubsatanii booda dhukkubarra fayyuuf ykn otoo hindhukkubsatiin dura dhukkuba ofirraa ittisuuf qoricha bifa adda addaan qophaa'ee akka kennamuuf ragaaleen hedduun nimul'isu. Qorichoota haala adda addaa keessatti kennaman kana keessaa qorichi aadaa isa tokkoofi isa hangafa. Yaada kana Fekadu, (2001:3) yoo ibsu "The usefulness of plants in medicine can be appreciated by observing the sources of modern drugs that are widely used today" jedha. Akka yaada kanaatti qorichi aadaa ykn biqiloonni qoricha aadaa irraa hojjechuuf tajaajilan qoricha ammayyaa irraa hojjechuufillee yeroo ammaa kanatti bal'inaan tajaajilu. Kanaafuu, qorichoonni ammayyaa hedduun bu'aa biqilootaafi bineensotarraa argaman waan ta'aniif biqiloonniifi bineensonni qoricha aadaa tolchuuf fayyadan qoricha ammayyaa qopheessuu keessattis iddoo olaanaa akka qaban agarsiisa.

Akkuma armaan olitti ibsametti dhaabbileen addaddaa qoricha ammayyaa omishanis waantotuma uumamaan dachee kanarra jiranirraa hojjetu. Yaada kana ilaalchisee Fekadu, (2001:4) yoo ibsu, "... various laboratories in academic, private institutions and industry throughout the world are following up on leads from natural resources (plants, marine organisms, etc) to discover potential drugs for combating diseases" jechuudhaan ibsa. Akka yaada kanaatti laabraatoroonni dhaabbilee barnootaa, dhaabbilee dhuunfaafi warshaalee addad adaa keessa jiran waantota uumamaan jiran kanneen akka biqilootaa, bineensota bishaan keessa jiraataniifi kkf irraa qoricha garaagaraa dhukkuba ittisuuf ykn fayyisuuf gargaaranirraa qopheessuufi namaafi beeladoota fayyisuu isaa hubanna. Qorichoonni har'a addunyaa irratti tajaajilan walakkaanis qorannoolee qoricha aadaa irratti taasifaman irraa akka argaman dabalee ibseera.

Qorichi aadaafi qoricha ammayyaa kaayyoo tokko qabu. Innis dhukkubsataa fayyisuudha. Yaada kana James , (2000:97), "Superficially, from the biomedical point of

view, [they] may appear to share the same goal, that is, the ‘cure’ of the patient...” jedha. Ija ogeessa qoricha ammayyaatiin irra keessa isaa yoo ilaalle qorichi aadaafi qorichi ammayyaa kaayyoo tokko waliin qooddatu. Innis dhukkubsataa fayyisuudha. Akka Watson , (1984:11) ibsuttiis, “... there is at least one likeness between the aims of modern and folk medicine: experientially, the work of the doctor (medical) is first of all concretely directly to the solution of a practical problem, just like the work of the with doctor,” jedha. Yaadni kunis ogeessa qoricha aadaafi ogeessa qoricha ammayyaa kan walfakkeesu lachan isaaniyyu dhukkubaaf fala barbaadu yaada jedhudha.

Namni ykn horiin dhukkubsatee qoricha saayinsawaa (ammayyaa) qofaan yaalama otoo hintaane akka aadaafi amantaa hawaasa naannootti qoricha aadaa sochii guyya guyyaan taasifamu keessatti naannoo jireenya isaaniitti argataniin yaalamanii fayyu. Kun ammoo, baasii hedduurraa isaan oolcha. Tokkoffaa, namni tokko yoo dhukkubsate yaalamuuf naannoo tokkorraa gara naannoo mani qoricha ammayyaa jiru deemuuf geejiba isa barbaachisa. Imaluufis maallaqa isa barbaada. Maallaqa ittiin yaalamu ykn maallaqa mana yaalaa deemee ittiin wallaanamu waan isa barbaachisuuf maallaqa dhabee otoo yaalii hinargatiin illee du’aaf saaxilamuu danda’a. Fageenyaa irraa kan ka’e mana qorichaa hankaakanii miidhamuunis rakkoo isaa biraati. Kanaaf, qorichi aadaa rakkoo dhimmoota armaan oliitti ibsaman kannee isa mudatuuf hawwaasni qoricha aadaatti fayyadama. Dhukkubarraa fayyuuf qofa otoo hintaane waanti hojjetan tokko akka namaa milkaa’uuf qoricha aadaatti gargaaramuunis nijira. Hojiin hojjetan tokko akka firii gaarii argamsiisuuf, hojii argachuuf, bakka ga’uu barbaadan ga’uu fi waan jaallatan tokko of harka galfachuuf namoonni qoricha aadaa garagaraatti baay’een nijiru. Michael, (1964:240). Kun ammoo, qorichi aadaa dhukkuba fayyisuu irra darbee dhala namaatiif faayidaa danuu kennuu isaa kan agarsiisudha. Gama itti fayyadama isaanii yoo ilaalles, haayyonni waan baay’ee jedhaniiru. Kanneen keessaa: Fekadu (2001:19) yaada kana akkas jechuun ibsa,

Traditional medicine has been used in Ethiopia for several centuries to be widely used to these days, in particular in rural areas, where modern health care services are inadequate, or not readily accessible. As in most other developing countries, the majority of the Ehtiopian population rely on medicinal plants and other traditional medicinal practices to alleviate their ailment and improve their health.

Yaanni kunis qorichi aadaa jarraa dheeraatiif keessattuu baadiyyaa Itoophiyaa keessatti iddoo buufanni fayyaa ammayyaa gahaan hinargamnetti uummanni Itoophiyaa baay'een itti fayyadamaa turuu isaanii ibsa.

Qorichi aadaa oomisha qoricha ammayyaatiif ka'umsa ta'uu isaa Kumsa, (2009:2) akka ibsetti Piroofeser Akililuu Lammaa qoricha ammayya ija biqiltuu andooddee irraa qorannoo saayinsaawwaatti gargaaramee qopheessee lubbuu namoota baay'ee dhibee dhukkuba Bilaarziyaarraa namoota baay'ee akka baraare ibsee jira .Yadaa kanarraa wanti hubatamus qorichi aadaa argama ykn oomisha qoricha ammayyaatiif hudee fi galtee ta'uu isaati.

Qorichi aadaa biyyoota Afrikaa keessatti dhalootaa dhalootatti darbaa kan dhufe irra caalaan isaa barreeffamaan otoo hintaane afaaniin. Namoonni qoricha aadaa beekan adeemsa keessa yoo dullooman ykn yoo du'a jala gahan qoricha sana ijoollee (aantee) isaanii barsiisu. Yaada kana ilaalchisee akka Tegegne, (2004:13) ibsutti, "...This scientifically indefensible one's own knowledge is normally passed on orally from one generation to the next when the father or medicine man is getting old or just about to die to first born sons or to other trustworthy persons" jedha. Yaada kanarraa waanti hubatamu namoonni qoricha aadaa beekan beekumsa qoricha aadaa irratti qaban kan dhalootaa dhalootatti yoo dullooman ykn du'a jala yoo ga'an afaaniin dabarsu isaaniiti. Kan dabarsanis ijoollee isaanii keessaa isa hangafaatti, ykn nama amananitti akka ta'edha. Qorichi kun eessaa akka argamuufi akkamitti akka hojjetamu dabalani itti himu. Ijoolleenis maatii isaanii keessaa nama qoricha aadaa beeku sanarraa waan dhaga'an nama biraatti dabarsanii hinhimani.

Qorichi aadaa dhaalootaa dhalootatti yemmuu darbu waan keessaa irraanfatu jiraachuu nidanda'a. Fekadu, (2001: 14) fi Robert (1968:241) fi warra biroo .Qorichi aadaa itti yaadamee malee callifamee kan qophaa'u miti. Ofeeggannoo olaanaa barbaada. Dhimma kana ilaalchisee toorri interneetii, www.Enotes.com> Health>Encyclopedia of public Health (2012) jedhu yemmuu ibsu,

Folk medicine has existed for as long as human beings have existed. In an effort to cope with an environment that was often dangerous, humans and their ancestors began to develop ways of lessening pain and treating physical and mental problems. At first, many of the ways of treating these problems undoubtedly came through trial and error, using various plants and other methods derived from observation of how animals reacted to and treated illnesses and injuries. Overtime, individuals within family and tribal groups became more skilled at helping the sick and injured and some of these became responsible for carrying out healing ceremonies, religious rituals and other rites designed to ensure the safety and health of the communities.

Akka yaada kanarraa hubatamutti qorichi aadaa jalqaba yaaliirraa kan dhufeeffii akkamitti horii ykn beeladoota akka fayyisu ilaaluun kan jalqabedha. Yeroo jalqabu miidhaa geessisuu danda'uyyu haala kana.. Jiruufi jireenya dhala namaa waliin waan walqabatuufi umurii dhalalli namaa qabuu waliin kan walgitu ta'uu isaafi dhalli namaa lafa kanarra jiruttiis tajaajila akka kennu ofeeggannoo guddaan godhamee akkaataa barbaachisummaa isaattis sirni addaddaa taasifamee qorichi sun akka kennamu godhamuusaa hubachuun nidanda'ama. Beekumsi qoricha aadaas afaaniin dhalootaa dhalootatti darbaa waan deemuuf waantonni keessaa dagatamuufi itti dabalaman jiraachuu malu. Garuu, otoo barreeffamaan dhihaatee irra caalaa bu'aa qaba..

2.3.4. Wantoota Qorichi Aadaa Irraa Qopheeffamu

Biqiloonni qorichummaa qaban qaama isaanii kan lafaa ol jiruufi hidda isaanii lafa keessa jiru keessatti waantota dhala namaa ykn beelada dhukkubarraa fayyisan waan of keessaa qabaniif, waan isaan of kessaa qaban kana waantota biroo itti makuun, qaama biqilaa sana qofaa isaa hojjetanii cuunfuun dhuganii, alanfatanii, dibataniifi ittiin dhiqatanii dhukkubarraa fayyuu WHO, (1976 : 133). Yaaduma armaan olii kana Sofowara , (1982:6) yoo ibsu, “A medicinal plant is any plant which, in one or more of its organs, contains substances that can be used for therapeutic purposes or which are precursors for the synthesis of useful drugs” jedha. Akka yaada kanaatti biqilaan qoricha aadaa irraa hojjechuuf oolu tokko qaama isaa keessaa bakki tokko ykn lama bu'a qabeessa yoo ta'u bakkawwan hafan kaan ammoo qorichummaaf tajaajiluu dhiisuu danda'u. Qorichi aadaa kunis, baala, hidda, qolaafi ija mukaarraa hojjetamuu danda'a Assefa, (1992: 64) Fekadu,(2001:199) Vogo,(1991 : 86) fi Richard , (1995 :321) gama isaatiin qorichi

aadaa baala, daraaraa, ija, hiddaafi qola mukaa akkasumas damma, dhadhaafi coomarraa akka hojjetamu haalaan ibseera. Kan kennamus bifa addaddaatiin qophaa'ee akka ta'e dabalee ibseera.

Akkuma armaan olitti ilaalle qorichoonni aadaa bifa addaddaatiin qophaa'u. Walakkaan isaanii hidda isaaniitu muramee gogfamee daakamuun waan nyaatamu ykn dhugamutti dabalamee dhukkubsataaf kennama. Walakkaan isaanii ammoo, qaama biqilaa qorichummaaf oolu sana muranii bulluqa keessa buusuun ulatama. Inni kaan ammoo, nidhugama. Kanneen jiidhaadhuma isaanii sukkuumuun fuunfatamaniifi kan qaama madaa'etti dibatamanis nijiru Michael, (1964:66) . Qorichoonni kun ammoo, waanuma tokkorraa (waantota qorichummaaf oolan addaddaa walitti makuun) kan qophaa'an ta'anii bifa addaddaatiin kennamu. Biyyuma keenya keessattuu yoo ilaalle qorichi aadaa baay'een haaluma kanaan kennama. Fakkeenyaaf, baala ykn qaama mukaa qorichummaaf oolu sana daakanii bulbuluun obaasuu, sukkuumanii dibuu, fuunfachiisuu, ittiin dhiqachuufi dhuguun nimul'ata. Qorichoonni aadaa warri ulataman qaama biqilaa qorichummaaf oolu sana bulluqa keessa buusuun (gubuun) uffata halkanii ykn bullukkoo ofitti haguuggatanii akka ulatan taasifamu.

Akka Mesfin fi warri biroo (1991:21) jedhanitti, "A survey of 19 medicinal plant markets of central Ethiopia identified over 40 common medicinal plants sold routinely. This survey showed that Ethiopia has a rich medicinal plant source", jedha. Akka yaada kanaatti, qorannoo gabaa giddu-galeessa Itoophiyaatti argamaniifi qoricha aadaa gurguran 19 sakatta'uun gosa biqilootaa qorichummaaf oolaniifi yeroo baay'ee gurguraman 40 addaan baafattee ture. Kun ammoo, Itoophiyaan madda biqiloota qorichummaaf oolani akka taate kan agarsiisudha. Dabalataanis akka Ahmed, (1983:47) ibsutti, Itoophiyaan duraan qoricha aadaa irratti xiyyeeffattee hojjechuu baattus amma hanga tokko faayidaa qoricha kanaa hubachuun waan namoota qorichicha qophessaniif bilisummaa kennite fakkaata. Kanaafuu, qorichoonni aadaa haala salphaa ta'een qaama biqilootaafi bineensotaa irraa qophaa'uu danda'u.

2.3.5. Guyyaa Ykn Sa'aatii Qorichi Aadaa Itti Qopheeffamu

Qorichi aadaa wayita akkasii qophaa'uu qaba kan jedhu irratti ragaan barreeffamaa jiraachuu baatus aadaa Oromoo keessatti guyyoonni qorichi aadaa itti qophaa'an nijiru. Guyyoonni kunis guyyoota torban tokko keessa jiran torba keessaa Wiixata, Roobiifi Jimaata. Guyyoonni kun guyyoota qorichaati jedhanii waan amananiif yeroo baay'ee guyyoota kanarra qoricha aadaa qopheessanii nama (horii) dhukkubsateef kennu. Mesfin, (1991: 34)

Gama biraatiin, qoricha aadaa kana yemmuu qopheessan guyyuma kanayyuu ganama suubii ka'anii qopheessu malee guyyaa ykn galgala hinqopheessani. Sababni isaas, qorichi aadaa afaan buleefi harka buleen yoo qophaa'ee kenname malee qoricha hinta'u yaada jedhu qabu. Akka yaada kanaatti namni tokko erga irribaa ka'een booda waanta cubbuu ta'e otoo hinbeekiinis ta'e beekke hojjetee ykn dubbatee yoo qopheesse qorichi kennamu sun dhukkuba fayyisuu hindanda'u jedhanii waan amananiif ganama suubii ka'anii qopheessu.

Qorichi kun yeroo akkamii qophaa'uu akka qabus beektonni bakka lamatti qoodanii lafa kaa'u. Isaanis: otoo dhukkubaan hinqabamiin dura akka talaalliitti fudhachuufi erga dhukkubaan qabamanii booda fudhachuudha. Garuu, irra caalaan dhukkubaan erga qabamanii booda dhukkubicharraa fayyuuf akka fudhatan beekamaadha (WHO, 1983). Akka biyya keenyaattis muuxannoorraa waanti beekamu erga dhukkubaan qabamanii booda qoricha aadaa fudhachuun yoo mul'ateyyu otoo dhukkubaan hinqabamiin fudhachuunis nijira.

Akkaataa kamiin dhukkubsataan fudhachuu akka qabu akkasumas umurii faana akkamitti akka ilaalamu namoonni qorichicha hojjetanii kennan nihimu Fekadu, (2001:23). Dhukkubsataanis qajeelfama afaanii namoonni qoricha aadaa hojjetan sun itti himan hordofee qorichicha fudhata.

2.3.6. Namoota Qoricha Aadaa Qopheessurratti Hirmaachuu Danda'an

Qoricha aadaa kan qopheessu nama hunda miti. Nama qoricha sana hojjechuun hawaasa keessatti qoricha aadaa qopheessuufi muuxannoo fi beekamtii qabudha. Karaa biraatiin

yoo ibsamu, nama qoricha aadaa hojjetee kennuun dhukkubarraa namas ta'e beelada fayyisuun beekamutu qoricha aadaa qopheessa. Akka WHO ,(1983) fi Sofowara, (1982:42) ibsanitti, namni qoricha aadaa qopheessu nama hawaasa naannoo keessa jiraatuu keessatti qoricha sana biqiloota, bineensotaafi albuudota adda addaarraa tooftaa garaagaraa fayyadamee haala jireenya hawaasummaa, aadaa, amantiifi fedhii hawaasaa giddu-galeessa godhateen qopheessee kennuun beekamtii qabu akka ta'e ibsa. Naannoo keessa jiraannu keessatti namoonni qoricha aadaa hojjetan waantota jiruufi jireenya dhala namaa waliin walqabatan kan ilaalaniifi fayyummaa qaamaa, sammuufi hawaasummaa akkasumas madda dhukkubichaafi dandeettii qaama dhukkubsataa giddu-galeeffachuun qoricha qopheessanii kennu. Hawaasa keessatti qoricha aadaa kan kennan qorichicha qopheessanii kennuun kan beekamtiifi dandeettii qaban irratti hundaa'uuni. Haata'u malee, irra keessa isaa yoo ilaallu namoonni qoricha aadaa qopheessan namoota qoricha aadaa waantota 'dagamaman' waliin walitti makuun kennaniifi kanneen qoricha aadaa biqilootaafi bu'aa beeladootaa irraa hojjetaman wantoonni of keessatti hammatan nijira. Sofowara, (1982:33) yaaduma kana deeggera). Kanaafuu, namni qoricha aadaa ofii qopheessee itti fayyadamus ta'e namni qopheessee nama birootiif kennu hawaasa keessa jiraatu keessatti akka ogeessa qoricha aadaatti ilaalama.

Nama qoricha aadaa qopheessu ilaalchisee Teshome, (2005: 29) yoo ibsu, nama amantaa, aadaa, dinagdeefi koorniyaan kan hindaangessineefi namni kamuu qopheessuu akka danda'u addeessa. Good, (1987:38) gama isaatiin yoo ibsu, "Traditional medical practitioner is a general term that encompasses a broad variety of roles such as religious-medical specialties, herbalists, mid-wives, and a combination of these skills. Traditional medical practioners are the main providers and conservers of African traditional medicine," jedha. Akka yaada kanaatti jechi nama qoricha aadaa ykn ogeessa qoricha aadaa hojjetu ibsu waan baay'ee of keessatti hammata. Innis: namoota qoricha aadaa amanti waliin walqabatu hojjetan, kan biqiloota irraa hojjetan, deessiftuufi kkf faa of keessatti hammatu ta'uusaa hubanna.

Namoonni qoricha aadaa hojjetan jireenya uummata baadiyyaa keessatti gahee guddaa taphatu. Uwwisa qorichi ammayyaa magaalaa keessatti qabu waliinis kan walfaana

deemuufi kan deeggerudha. Namoonni kun hawaasa keessa jiraatan qofaan otoo hintaane keessumaa baadiyaa keessatti saba biraatiin illee akka nama qoricha addaddaa biqiloota, albuudaafi bu'aa bineensotaa irraa hojjetee kennuun dhukkuboota sammuu fi afuuraa fayyisuutti beekamu. Kanarraa waanti hubatamus, tajaajila ogeessonna qoricha aadaa hawaasa keessa jiraatan keessatti qaban akka laayyootti kan ilaalamu akka hintaanedha.

2.3.7. Akkaataa Qorichi Aadaa itti kennamu

Namni qoricha aadaa qopheessee kennu tokko qoricha sana akkuma fedhetti qopheessee kenna otoo hintaane waa'ee dhukkuboota adda addaa akkasumas qaama biqilootaafi bineensota qorichummaaf oolan sanaa muuxanoo yeroo dheeraa irraa kan ka'e beekumsa qabu irratti hundaa'eeti. Fakkeenyaaf, akka Assefa, (1992:61) ibsutti, "Herbalists seem to have some knowledge about the chemistry or the intrinsic characteristics of herbs because a single medicinal herb could have a healing qualities in the roots, poisoning powers in the fruit or flower, relieving abilities in the stem or branches". Akka yaada kanaatti, namoonni qoricha aadaa beekan ykn kennan amala adda addaa qaamni biqilaa qorichummaaf oolu tokko qabu addaan baasanii beeku. Fakkeenyaaf, biqilaan qoricha aadaa irraa hojjechuuf tajaajilu tokko hiddi isaa waan dhukkubarraa nama fayyisu yoo qabaatu, firiin ykn abaaboon isaa ammoo suummaawaa ta'uu danda'a. Dameefi jirma isaa keessatti akkasuma waan dhukkubarraa hanga tokko nama fooyyessu qabatee jira.

Namichi looniifis ta'ee namaaf qoricha aadaa qopheessee kennu haala dhukkubsataan sun keessa jiru ilaaluu qaba. Yaada kana Michael, (1964:90) yoo ibsu, "The herbalist has to see his patients. He does not carryout a physical examination, but relies on the patients history of his illness, his description of the pain and the visible signs" jedha. Akka yaada kanaatti namni qoricha aadaa qopheessu dhukkubsataa nigaafata. Qaama isaa meeshaan ilaala otoo hintaane dhukkubichi dhukkuba akkamii akka ta'e, ibsa dhukkubsataan waa'ee dhukkuba isaatii kennuufi waanta ijaan isaanirraa argamu irraa ka'uudhaan qorichi kennamaaf. Kun ammoo, barumsaan otoo hintaane muuxannoo irraa kan isaan baraa deemanidha.

Namichi qoricha aadaa kennus qorannoo geggeessee qoricha kenna otoo hintaane dhukkubsataan ykn namicha qoricha sana fudhatu waa'ee dhukkubichaa tokko lamaan

gaafatee, mallattolee ijaan dhukkubsataa irratti mul’atan ilaaluun adda baafatee kenna Good, (1987:66); Khan fi Nkunya, (1991:47). Adeemsa kana keessa darbee kennamuun qoricha kanaas bu’aa qorichichi yaalii dhukkubichaatiif qabu dhugoomsa. Akka hayyuun kun ibsutti, namni qoricha aadaa garaagaraa beeku yoo qorichi inni kenne sun dhukkubsataa dhukkuba isaarraa fooyyessuu baate akka inni nama qoricha aadaa kennu ykn qopheessu biroo haasofsiisu gorsa. Nama qoricha aadaa kennee isa fayyisu biroo yoo beekes eeruufii nidanda’a. Namoonni qorichicha fudhatu akka ibsanitti, akkuma biyyoota kanneen biroo keessatti hojjetamu qorichi aadaa Itoophiyaa keessatti hojjetamus maddi isaa baay’inaan biqiloota yoo ta’u qorichi kun ammoo baay’inaan namoota qoricha aadaa hojjetan harkaa akka argamu irra deddeebi’anii ibsu.

Qorichi kun erga qophaa’ee booda safara akkamiin akka kennamu dabalataan dhukkubsataatti nihimama. Qorichi kun harkaafi qubaan akkasumas finjaalaafi fal’aanaan safaramee ykn tilmaamamee kennama. Fakkeenyaaf, yoo qorichi isaa baay’ee cimaadha ta’e umurii, furdina qaamaafi kkf waliin ilaaluun kennu; Ykn ammoo, dura xinnoo ishee kennuudhaan sanaan booda xiqqoo xiqqoo ishee itti dabalaa deemuun hanga nama tokkoof ga’u danda’u kennu .Assefa, (1992: 44). Kanaafuu, qorichi aadaa dhimma fayyaa barbaadame tokkoof akka haalaan tajaajilu gochuuf akkaataan qorichicha itti fudhataniifi ofeggannoo namoonni qorichicha fudhatan taasisuu qaban yoo haalaan itti himame gaarii ta’a. Darbees, otoo qoricha hinqopheessiin dura dhukkubichi dhukkuba akkamii akka ta’e afaaniin gaafachuufi waan qaama alaa dhukkubsataa irraa mul’atu ilaalanii adda baafachuun kennuun bu’a-qabeessummaa qorichichaa mirkaneessa.

2.3.8. Itti Fayyadama Afaaniifi Qoricha Aadaa

Afaan meeshaa walqunnamtii kan dhalli namaa jiruufi jireenya isaa keessatti ittiin waliigalu akka ta’e haayyonni garaagaraa ni’ibsu. Akka Hoijer, (1954:70) ibsutti, “Language plays a large and significant role in the totality of culture” jedha. Akka yaada kanaatti afaan aadaa keessatti gahee guddaa taphata. Kanaafuu, yaada kanarraa waanti hubatamu afaan jiruufi jireenya dhala namaa keessatti gahee guddaa taphachuu danda’uu isaati.

Haayyuun Hoijer, (1954: 99) waa'ee afaanii yoo ibsu, "The instrumental nature of language is the very important thing to make intract the people" jedha. Akka yaada kanaattis afaan amala meeshummaa akka qabudha. Kana jechuun afaan akka meeshaatti kan dhalli namaa itti fayyadamee ittiin waliif galudha. Tajaajilli isaa kunis bakka tokko qofaatti otoo hintaane jiruufi jireenya ilmaan namaa bakka waliin haasa'uun barbaachisu hunda keessatti tajaajiluun isaa kan hinoolle ta'uu isaa mul'isa.

Akka Fekade, (1991:16) fi Pool, (1994:24) ibsanittis, fookloriin dhimmoota hawaasa tokko keessatti afaaniin daddarban hunda kan haammatu akka ta'e hubanna. Haaluma kanaan, itti fayyadama afaan qoricha aadaa keessatti qabu ilaalchisee Ahmed, (1983:13) yoo ibsu, "...there is a sufficient communication between the patients and the healers about symptoms of the disease" jedha. Yaada kanarraa waanti hubatamu qoricha aadaatti fayyadamuuf afaan murteessaa ta'uu isaati. Sababni isaas, namni qoricha aadaa fudhatee ittiin fayyuu barbaadu suniifi namni qoricha aadaa kennu kan isaan ittiin waliin dubbataniifi waliigalan yoo afaan jiraate waan ta'eefi. Kanaafuu, namni dhukkubsatus mallattoolee dhukkubichi irratti mul'isu kan himatu ogeessi qoricha aadaa kennus kan ittiin waa'ee dhukkubichaa gaafatee hubatu afaaniin waan ta'eef kun ammoo afaan shoora olaanaa qabaachuu isaa mul'isa. Kanaafuu, namni qoricha kennus ta'ee namni fudhatu afaan walii beekuu qaba.

2.3.9. Bu'aan Qoricha Aadaarraa Argamu Cimsuuf Wanata Hojjetamuu Qabu

Qorichi aadaa bu'aa inni gama dhukkuba fayyisuufi gama dinagdeetiin qabu akka salphaatti kan ilaalamu miti. Bu'aa irraa eegamu kana akka argamsiisuuf ammoo adeemsonni hordofamuu qaban nijiru. Akka Belachew, (1984:42) ibsutti qorichi aadaa bu'aa gama dhukkuba fayyisuufi gama dinagdeen irraa eegamu akka argamsiisuuf haala itti fayyadamaa sirrii ta'e hordofuu qaba. Haalawwan kunneenis kanneen armaan gadiiti:

- ❖ Gosti baalaa ykn waanti qorichumaaf oolu sana addaan baasuu
- ❖ Barreeffamni akkaataa qorichichi itti qophaa'uufi dhukkuba akkamiitiif akka kennamu ibsa qopheessuu.

- ❖ Haala qabatamaa biyya tokko keessa jiru waliin akka deemutti qorichawwan aadaa kennaman keessaa kamtu dura kennamuu akka qabu saayinsiifi teknooloojii waliin walqabsiisanii ibsuu
- ❖ Qabeenya uumamaa qophii qorichaa aadaatiif madda ta'an kunuunsuufi biyyoota qoricha ammayyaa oomishanitti erguun buu'aan olaanaa akka argamu taasisuu .Mana wallaansaa ammayyaatti yaalamuufis maallaqa hedduu waan barbaaduuf maallaqicha dhabuun yaalii dhabuu malu. Qoricha aadaan yaalamuun garuu fagoo deemanii barbaaduufi maallaqa guddaa baasuu isaan hingaafatu. Kanaafuu, baasii bittaa qorichaafi geejjibaaf oolu dhimma biraatiif oolfatu. Dabalataanis, mana ofiitii ba'anii baasii dabalataa addaddaatiif saaxilamuu irraallee nama oolchuu danda'a. Kanaafuu, qorichi aadaa otoo haalawwan armaan olitti ibsaman kanaan hojjetamee dhihaatee bu'aa gaarii argamsiisa.

Hawaasni biyyoota guddataa jiran ykn indastiriin keessatti hinbabal'atiin keessa jiraatu dhukkuboota adda addaan qabamuu danda'a. Sababni isaas, biyyoota akkasii keessa dhukkuboonni garaagaraa baay'inaan jiraachuu malu. Kanaafuu, iddoowwan akkasiitti qorichi aadaa dhukkuboota irraa fayyisuuf baay'ee barbaachisaadha. Karaa biraatiin, jiraachuun qoricha kanaa kufaatii humna namaa gama dinagdee, siyaasaa, hawaasummaafi kkf niin dhufu hamma tokko nihambisa Irwin, (1978: 120). Yaadni kun biyyoota guddataa jiran kanneen akka Itoophiyaa keessattis bal'inaan nihojjeta. Baadiyyaa biyya keenyaa hedduu buufatni fayyaa hinqaqqabiin keessatti qofa otoo hintaane bakkuma dhaabbanni fayyaa baay'inaan qaqqabettuu yeroo qorichi aadaa tajaajila kennu argina . Kanaafuu, faayidaa qorichi aadaa qabu daran olaanaa akka ta'e hubachuu dandeenya.

2.3.10. Faayidaafi Miidhaa Qorichi Aadaa Qabu

Qorichi aadaa akkuma faayidaa qabu miidhaa mataa isaa danda'es qabaachuu akka malu ibsa Belachew, (1984:75) faayidaafi miidhaa qorichi aadaa qabu haala armaan gadiitiin lafa kaa'eera. Faayidaa isaas yoo ibsu,

- ❖ Qorichi aadaa baasii salphaan argama;
- ❖ Naannoodhuma hawaasni sun jiraatutti salphumatti argama;
- ❖ Qoricha ammayyaa caalaa hawaasa gammachiisa;

- ❖ Namoonni qoricha aadaa beekan akkuma madda qorichichaatti hawaasa tatajaajilu;
- ❖ Qoricha ammayyaa irraa hojjechuufis nitajaajila;
- ❖ Waantota uumamaan jiran irraa waan tolfamuuf miidhaa cimaa qabaachuu dhiisuu mala;
- ❖ Qorichi aadaa qaama namaa irratti miidhaa cimaa hinfidu;
- ❖ Nama qorichicha kennu waliin walarganii qorichicha fudhachuuf adeemsa walxaxaa ta'e hinqabu.

Qophii qoricha aadaa ilaalchisanii qabxiileen akka hanqinaafi miidhaatti ka'an ammoo:

- ❖ Qorichummaan isaa saayinsiin hinmirkanoofta;
- ❖ Adeemsa ifaa ta'e hinqabu;
- ❖ Hangi fudhatamuu qabu waan hinbeekamneef tilmaamaan kennama;
- ❖ Qulqullinni isaa eegamee hinhojjetamu.

Tegegne, (2004: 113) akka ibsutti, “Modern veterinary inputs and services are often not readily available and are unsustainable under local conditions in the course of time. They are either too difficult to obtain or too expensive for the poor farmers and pastoralists” jedha. Akka yaada kanaatti tajaajilli qoricha ammayyaa bakkaafi yeroo barbaadanitti kan hinargamneefi yeroo dheeraatiif turuu kan hindandeenyedha. Kanaafuu, namoonni qonnaan jiraataniifi tifikattoonni argachuuf rakkisaa ta'a ykn ammoo gatiidhaan qaala'oo waan ta'aniif bitachuu dadhabuu malu. Gatiin isaanis mi'aa ta'uurraa kan ka'e namoonni galiin isaanii baay'ee gadaanaa ta'e bitatanii itti fayyadamuuf nirakkatu.

Waantonni akka qorichi ammayyaa biqilootarraa hinoomishamne gufachiisanis jiraachuu malu. Sofowara , (1991:189) yaada kana yoo ibsu, “One of the problems hindering the production of drugs from plants in Afrika was the absence of a continent wide pharmacopoeia, to control the quality of medicinal plants to be used in such drug products and in trade” jedha. Akka yaada kanaatti kanneen akka qorichi ammayyaa biqiloota irraa hinhojjetamne gufachiisan keessaa tokko qaamni qulqullummaa qorichoota biqilootarraa hojjetamaniifi gabaarra oolan ilaalee madaaluufi to'atu Afrikaa keessaa dhibuu isaati. Rakkoon kun ammoo, rakkoolee jiran keessaa isa bu'uurraa akka ta'e barreessaan kun hintuqiin hindarbina.

Qorichi aadaa naannootti saalpaatti argamuufi baasii guddaarraa nama oolchuun isaa waan tokko ta'ee tilmaamaan kennamuun isaafi bifa saayinsawaa ta'een hojjetamuu dhabuun isaa miidhaa hanga tokko geessisuu danda'a. Kanaafuu, qorichi kun otoo bifa saayinsawaa ta'een akka hojjetamuufi kennamu ogeessota fayyaan qoratamee bu'aa olaanaa argamsiisuu danda'a. Darbees, qorichoota maallaqa hedduun alaa galan bakka bu'uun baasii mootummaan ta'e namni dhuunfaan qoricha argachuuf garmalee baasu hambisuu danda'a.

2.4. Sakatta'a Barruu Walfakkii

Qrannoowwan dhimmoota qoricha aadaa walqabatan irratti gaggeeffaman keessaa kanneen walitti dhufeenya qaban armaan gadiitti dhiyaatanii jiru:

Amare, (1976) qorichoota aadaa bebbeekamoo Itoophiyaa keessatti qorichummaaf oolanniifi miidhaa isaan geessisan addaan baasuurratti xiyyeeffatee kan geggeeffamedha. Argannoon isaas qorichoota bebbeekamoo Itoophiyaa keessatti qorichummaaf oolan erga tarreessee booda ofeeggannoodhaan waan kennamaniif miidhaan isaa kana jedhanii ibsuun akka nama rakkisu ibseera. Biqiloota qorichummaaf oolan ibsuurratti qorannoo kana waliin yoo walfakkaatanillee qorannoon gaggeeffame kun qabiyyee qoricha namaarratti waan xiyyeefatuuf garagarummaa qaba.

Ahmed, (1983) qorichoonni aadaa naannoo Haramaayyaatti hojiirra oolaa jiru moo hojiirra oolaa hinjiran kan jedhuufi dhukkubni jiruufi jireenya namoota naannoo sanaa irratti miidhaa akkamii akka geessisu addaan baasuu irratti geggeesse. Firiin qorannoo isaatiis kan mul'isu namni dhukkubaan qabame nama gartokkeen ykn guutummaan guutuutti waa hojjetachuu dadhabu waan ta'eef gama maallaqaa, jireenya hawaasummaafi gama biroottiin gargaarsa hawaasichaa kan barbaadu ta'uu isaa addaan baaseera. Hawaasni akkuma namoota dullooman, dubartoota abbaan manaa irraa du'anii, ijoollee abbaafi haadha hinqabneefi kanneen birootti namoota kanaaf gargaarsa kan kennu ta'uu isaa qorannoo isaatiin mirkaneeffateera. Ofeeggannoo ogeessi fi tajaajilamtoonni taasisuu qaban ibsuurratti walitti dhufeenya qabu. Qorannoon gaggeeffame kun uummanni naannoo sanaa qoricha aadaatti fayyadamaa jiraachuu isaafi fayyadamuu dhabuu isaa irratti waan xiyyeefatuuf qorannoo kanarraa addadda.

Assefa, (1992) qorannoo isaa qorichoonni aadaa Walloo murtaa'oo ta'an amalaafi seenaa akkamii akka qabanirratti kan geggeesse yoo ta'u qorannoon isaa kunis qorichoonni kunniin amala mata mataa isaaniifi seenaa dheeraa qabaachuu isaanii ibsuudhaan walitti dhufeenya yoo qabaatanillee qorichi aadaa namaa wantoota ofkeessatti hammatee jiru ibsuurratti qorannoo kanarraa garaagarummaa qaba.

Abraraw, (1998) dhukkuboonni afuuraa saba Amaaraa keessatti mul'atan ka'umsi isaanii maal akka ta'e qorachuu irratti xiyyeeffatee qorannoo isaa geggeesse. Argannoon isaas ka'umsi dhukkuboota kanneenii tosha akka ta'eefi irri caalaan isaa qoricha aadaa hawaasa sana keessatti qophaa'uun kan fayyuu danda'an ta'uu isaanii qorannoo isaatiin bira gaheera. Akkaataa qorichoonni adaa itti qopheeffama ibsuurratti walitti dhufeenya qabu. Qorichoota afuuraa irratti xiyyeeffachuufi dhukkuboonni maddi isaanii tolcha ta'uu isaarratti qorannoo kanaan addaaddummaa qabu

Fekadu, (2001) qorichoonni aadaa Itoophiyaa keessattuu baadiyyaa manni yaalaa hinbabal'atiin keessatti biqiloota irraa hojjetamuu danda'u qaba moo hinqabu kan jedhu mirkaneeffachuu iirratti xiyyeeffatee qorannoo geggeessee ture. Argannoon isaas Itoophiyaan biqiloota yeroo dheeraadhaaf qorichoonni aadaa irraa hojjetamaa turaniin kan badhaate ta'uu ishee kan mirkaneessedha. Qorannoon hojjetame kun biqiloota 99 qorichi aadaa akka biyyaatti bal'inaan irraa hojjetaman kan tarreessuufi keessumattuu qorichoota aadaa dhukkubbii garaatiin walqabatan akkamitti akka qophaa'an kan ibsudha. Biqiloonni qophii qoricha aadaatiif tajaajiluu isaaniirratti walitti dhufeenya qabu. Qorannoon gaggeeffame kun qabiyyee qoricha aadaa aanaa Jalduurratti xiyyeeffachuudhaan garaagarummaa qaba.

Teshome, (2005) qorichoonni aadaafi qorichoonni ammayaa naannoo Waliisootti qophaa'an dhukkuba fayyisuu irratti akkamitti akka waldeeggeraniifi akkamitti akka walfaallessan ifa gochuurratti fuulleffatee qorannoo isaa geggeesse. Qorichoonnii aadaafi qorichoonni ammayyaa gama dhukkubarraa namoota fayyisuutiin walfakkeenya yoo qabaataniyyuu gama birootiin ammoo qorichoonni aadaa dhukkuboota qorichoonni ammayyaa fayyisuu hindandeenye akka fayyisuu danda'uun isaa qorannoo kana keessatti kaa'amuusaarratti garaagara.

Terefe, (2007) qorichoonni aadaa yeroo ammaa sadarkaa itti fayyadama akkamiirra akka jiran qorachuu irratti xiyyeeffatee qorannoo isaa geggeesse. Qorannichis qorichoonni aadaa dhukkuboota addaddaa fayyisuun sabaafi sablammoota garaagaraa waan tajaajilaniif yeroo ammaa kanattis bal'inaan hojiirra oolaa jiraachuu isaanii qorannoo isaatiin mirkaneeffateera. Qorichoonni aadaa dhukkuboota addaddaa fayyisuu danda'uu isaniirratti walitti dhufeenya qabu. Haata'u malee, kanaan bakkaafi yeroon garaagarummaa qabu. Qorannoon kun kan aanaa tokkoorratti xiyyeeffatee gaggeeffamuurratti addaddummaa qaba.

BOQONNAA SADII : MALA QORANNICHAA

Mata dureen kun tooftaalee qorannichaafi waantonni mala qorannichaa waliin walqabatan kanneen akka madda odeeffannoo, iddattoo, mala odeeffannoowwan ittiin funaanaman, mala odeeffannoon ittiinqaacceffamuu, adeemsa qorannoofi kkf ofkeessatti hammata. Waantonni armaan olitti tuqaman kunis bal'inaan armaan gadiitti ibsamaniiru.

3.1. Adeemsa Qorannichaa

Akkuma boqonnaa tokkoffaa keessatti ibsamuuf yaalametti xiyyeeffannaan qorannoo kanaa inni guddaan qabiyyee qoricha aadaa namaa aanaa Jalduu qaaccessuudha. Qorichoonni kunneen ammoo hawaasa sana keessatti waan qophaa'aniif maalirraa, akkamitti akka qophaa'an beekuun faayidaa isaa xiinxaluuf nugargaara. Ragaa argatanii faayidaa isaa qaaccessuuf ammoo namoota qorichicha qopheessaniifi namoota qorichichatti fayyadaman gaafachuufi qorachuun barbaachisaadha. Dhimmoota akkanaa qorachuuf ammoo qorannoo qulqulleeffattatti gargaaramuun gaarii ta'a.

Qorannoon aadaa hawaasaa waliin walqabatu geggeessuuf qorannoo qulqulleeffataatti gargaaramuutu garii ta'a Dastaa, (2002:39). Sababni isaas, gosti qorannoo akkanaa odeeffannoo daawwannaa, afgaaffiifi marii gareetiin kallattiidhumaan hawaasicha keessa galuun funaanamu gadi fageenyaan ibsa. Gosa qorannoo kanaa keessatti ragaaleen qorannoodhaaf funaanaman gabatee, giraaffiifi kkf niin kaa'amanii ibsamuu waan hindandeenyeef gosa qorannoo birootti gargaaramuun rakkisaa ta'uu danda'a. Akka Spradley, (1979:202) ibsuttiis, qorannoon aadaa hawaasaa irratti geggeeffamu waa'ee hawaasichaa qorachuurra darbee hawaasicharraa barachuu irratti xiyyeeffata yaada jedhu of keessaa qaba. Kun ammoo, odeeffannoon kallattiidhaan hawaasicha keessa galuun waan funaanameef odeeffannoon argame gadi fageenyaan xiinxalanii ibsuudhaan waan duraan hinbeekamne illee ifa baasee kan namatti agrsiisudha.

Qorannoon geggeeffame kun 'Qorannoo Aadaa Hawaasaa' jalatti ramadama. Qorannoon gosa akkanaa waan jiruufi jireenya dhala namaa keessa jiru daawwachuun, gaafachuun, yaadannoo qabachuufi waraabuun ragaalee funaannata Solomon, (2004:99). Haaluma kanaan, qorataan kunis ragaalee bifa garaagaraatiin sassaabaman gadi fageenyaan

xiinxalee tokko tokkoon adda baasee ibseera. Kana hojiirra olchuuf madda odeeffannoo, malli iddateessuufi malleen odeeffannoon ittiin funaanaman tartiiba itti aanutti dhiyaatanii jiru.

3.2. Madda Odeeffannoo

Qorannoo kana keessatti madda odeeffannoo madda raga tokkoffaati Sababiin isaas kan odeeffannoon irraa funaaname hawaasa aanaa Jalduu irraayi. Isaanis namoota qoricha aadaa ofii hojjetanii ofiis itti fayyadamanii namoota biroofis kennanniifi kan ofii qoricha aadaa hinbeekne (hinqopheessine) garuu maatii isaaniifi beelada manaa qaban ittiin dhukkubarraa fayyifachuuf kan qoricha aadaatti fayyadamani irraa odeeffannoo funaanamedha.

3.3. Mala Iddateessuu

Qorannoo tokko gaggeessuuf hirmaattota hunda itti gargaaramuun rakkisaadha. Mala qorataan qorannoo gaggeessu kana galmaan ga'uuf jecha odeeffannoon hirmaattota qorannoo kana gaggeeffame mala akkayyaa (purpsive method) namoota waa'ee qoricha aadaa beekaniifi ogeessota qoricha aadaa fayyadamuun kan qindaa'edha. Sababni isaas namoonni qoricha aadaa qopheessan akka kaayoo ofiitti fudhatan waan ta'eef namoota kanas bakka bu'aa jedhamanii yaadamu. yaada kana ilaalchisee Addunyaan, (2011:67), Berg, (2001:37) wabeeffachuun yoo ibsu, "Qorataan tokko beekumsa dhimmichaa irratti qabu irraa kan ka'e kanneen odeeffannoo irratti argachuu danda'u murteessa." Jedha. Kana malees, malli iddateessuu darbaa dabarsaas (snoball sampling method) qorannoo kan kessatti hojiirra olee jira. Sababni isaas odeeffanno tokko kan tokko beekutti dabarsuun odeeffannoo kennitoota filachuuf mijata. Yaada kana cimsu ammas Addunyaan Addunyaan, (2011:67), Denscombe, (2007:17) wabeefachuun yoo ibsu, "Namoota qorannichaaf odeeffannoo barbaachisu kennan iyyaffachuun itti guuta odeeffannoo argameetiif namichi odeeffannoo kenne sun kan biraas akka eeru taasisuudha". Jedha. Kallattiidhaan mala hammaangee akkasumas, mala darbaa dabarsaatiin. Haaluma kanaan malleen kanatti fayyadamuun dhiira 21, dhalaa 3 waliigala namoonni 24 qorannoo kana keessatti odeeffannoo kennuun hirmaatanii jiru.

3.4. Mala Odeeffannoowwan ittiin Funaanaman

Qorannoon qulqulleeffataa dhugaa hawaasa tokko keessa jiru bira ga'uuf mala funaansa ragaa addaddaatti gargaaramuu danda'a. Fakkeenyaaf, qorataan yaadannoo dirreerraa qabatame, teeppii, kaameraafi viidi'oon waraabameefi kkf fayyadamee odeeffannoo funaannachuu danda'a. Yaada kana akka Solomon, (2004: 49) fi Goldstein (1964: 82) ibsanitti, qorannoon akkanaa daawwii, afgaaffii, ragaalee barreeffama adda addaa sakatta'uufi marii gareetiin ragaa funaanuun qorannoo geggeessuun nidanda'ama. Qorataan qorannoo qulqulleeffataa fayyadamus haala adda addaatiin waan ilaaluuf malawwan ragaaleen ittiin funaanaman muraasatti dhimma ba'uu danda'a. Haaluma kanaan odeeffannoon afgaaffiifi marii gareetiin kallattiidhumaan hawaasa keessaa funaaname. Sanaan booda, odeeffannoo argame gadifageenyaan qaacceffamee dhihaateera.

3.4.1. Afgaaffii

Afgaaffiin malleen odeeffannoon qorannoodhaaf ittiin sassaabamu keessaa isa tokko. Malli kunis mala qorataan odeeffannoota waliin fuulaafi fuulatti walarguun odeeffannoo qorannoo isaatiif barbaadu afaaniin gaafachuun funaannatudha. Namoonni qoricha aadaa qopheessan kunneen yeroo isaan qorichicha qopheessan akka namni ilaalu waan hineyyamneef malli odeeffannoon ittiin funaanamu kun mala warra kaanirra filatamaadha. Gama biraatiin, malli kun dandeettii dubbisuu qabaachuu odeeffannootaa waan hingaafanneef namni qoricha aadaa qopheessee itti fayyadamuufi nama biroofis kennan odeeffannoo qorannoo kanaaf ta'u kennuu danda'u. Kanaafuu, malli kun qorannoo kanaaf maaleewwan kaan caalaa filatamaafi kan odeeffannoon bal'aan ittiin argamudha.

Kanaafuu, afgaaffii gartokkeen qindaa'e (Semi-Structured Interview) qopheeffachuun gara ragaa funaanuu erga deemamee booda odeeffannoo kennitoota gaaffilee deebii qorannoo kanaatiif oolan gaafatamaniir. Haaluma kanaan, waantota odeeffannoonni beekan, waan duraan raawwataniifi waan ijaan argan sababasaa waliin akka ibsaniif dandii saaqaafii Goldstein , (1964:104) afgaaffii ilaalchisee akkasitti ibsa, "Interviewed data may include information on what the informant knows, believes, expects, feels,

wants, does or has done, or which explains or gives reasons for any preceding”. Akka yaada haayyuu kanaatti odeeffannoon afgaaffii irraa argamu odeeffannoo odeefkennaan waan beeku, waan itti amanu, waan nita’a jedhee yaadu, waan itti dhaga’amu, waan fedhu, waan amma hojjetu ykn hojjetee darbeefi waan sababa isaa waliin ibsuu danda’u kan nama birootiif ittiin dabarsudha. Qorataan kana bu’uura godhachuudhaan, yaada odeefkennitoonni kennan irratti hundaa’ee gaaffilee biroo gaafatee yaada dabalataa argatee odeeffannoo funaannateera. Haala namoonni odeeffannoo kennan sun keessa jiran irratti hundaa’uunis gaaffilee fooyyesseefi yaada isaanii irratti hundaa’uun gaaffilee biraa kaasee gaafatee odeeffannoo bal’aa argachuu danda’eera. Kanaafuu, malli kun qorannoo akkanaatiif mala filatamaadha. Haaluma kanaan qorannoo kana keessatti dhiira 12, dhalaa 1 waliigala namoonni 13 hirmaatanii jiru.

Mala kanaan odeeffannoo funaanuuf qorataan jalqaba gaaffilee qorannoo isaatiif deebii naaf argu jedhee yaade gaaffilee kudha lama qopheeffate. Gaaffileen qophaa’an kunis kaayyoo qorannichaa galmaan ga’uu isaanii keessa deebi’ee erga mirkaneeffateen booda bakka qorannoo isaatiif odeeffannoo irraa funaannatu deeme. Bakka sana erga ga’een boodas namoota akkanaa jiraattonni naannoo sanaa akka eeraniif gaafachuudhaan manaa manatti deemee odeeffannoo irraa funaane. Haaluma kanaan, namoota qoricha aadaa baay’inaan beekaniifi qopheessanii kennuudhaan hawaasa naannichaa tajaajilan keessaa namoota kudha lama, akkasumas namoota qoricha aadaa fudhatanii ofiifi looniif itti fayyadaman kudha lama ta’antiif gaaffilee battalaa qopheessuun walummaagalatti namoonni digdamii afur ta’an irratti hirmaatanii afgaaffitiif debii kennanii odeeffannoo funaannate. Hojiin kunis Amajjii tokkoo hanga Bitootessa soddomaatti raawwatamee jira.

3.4.2. Marii Garee

Malli qorannoon kanaaf odeeffannoon ittiin funaaname inni lammaffaan marii garee yoo ta’u kaayyoon isaas qorannoo kana qixa barbaadamuun galmaan ga’uuf odeeffannoo dabalataa qabatamaa ta’e ittiin argachuufidha. Odeeffannoo qabatamaa ta’e argachuuf ammoo, meeshaalee odeeffannoon ittiin funaanaman garaagaraatti dhimma ba’uun baay’ee barbaachisaa akka ta’e haayyonni qorannoodhaa ni’ibsu. Qorataan kunis yaada

kana bu'uureffachuun gaaffilee qorannoo isaatiif barbaachisoodha jedhe yaade kudha tokko qopheeffatee namoota qoricha aadaa ofii qopheessuu hinbeekne garuu kanneen bal'inaan itti fayyadaman kudha tokko akkaataa namoonni odeeffannoo kennan sun walitti dhufanii garee gareen waliin mari'achuu danda'anitti garee afuritti qoode. Namoota gareewwan kunneen arfan jiran keessaa akka isaan walitti dhufanii waliin mari'atan kan walitti waamee haala mijeesse nammota naannoo mareen taasifamu sanaa namoota bal'inaan qoricha aadaa fayyadamanii beekan. Tokko tokkoon garee sanaas miseensota sadii sadii kan ofkeessatti hammatedha. inni jalqabaa miseensota nama sadii, inni lammaffaa namoota sadii , inni sadaffaan namoota sadii inni dhumaas namoota sadii qaba. Gareewwan kunneen gaaffilee walfakkaatan kanneen isaaniif dhihaatan irratti akka mari'atan tasisuun yaada isaan irratti mari'atanii waliif galan yaadannoo qabachuudhaan odeeffannoo funaannate. Kun ammoo, odeeffannoo duraan afgaaffiidhaan namoota qoricha aadaa qopheessan irraa funaaname caalaatti amanamaa taasisuuf gargaara.

3.5. Mala Qaaccessa Odeeffannoo

Malli qorannoon gosa kanaa ittiin qacacfeffamu mala hiikaati. Kana jechuun mala odeeffannoowwan, afgaaffiifi marii gareetiin argaman gadi fageenyaan xiinxalamanii hiikni itti kennamu waan ta'eef qorataan mala kanatti gargaaramee odeeffannoowwan karaa garaagaraan walitti qabaman qaaccessa. Ragaaleen qorannoo kanaaf funaanamanis tooftaalee garaagaraatiin mala ibsuutiin qacacfeffamera jira.

Odeeffannoon qorannoo kanaaf barbaachisu erga funaanamee boodas bakka adda addaatti qoqqoodamuun ibsameera. Yeroo qoqqoodamus bifa tokko qofaan otoo hintaane bifa garaagaraatiin ilaalamuun qoqqoodame. Odeeffannoowwan afgaaffiifi marii gareetiin funaanaman kunneen akkaataa walfakkeenya isaaniitiin walitti guuramaniii isamanii jiru. Ibsi itti kennames haaluma namoonni odeeffannoo kennaniin sababa isaanii waliin taa'ee jira.

Odeeffannoowwan qoricha aadaa ilaalchisanii bakka garaagaraatti qoqqoodaman kunis irra deddeebi'amanii qacacfeffamanii dhihaatan. Waantota akka waliigalaatti qorichi aadaa irraa hojjetamu, yeroo akkamii akka qophaa'u, eenyuun akka qophaa'u, of-eeggannoo taasifamuu qabufi faayidaa maalii akka qabu ibsamee jira.

BOQONNAA AFUR: QAACCESSA ODEEFFANNOO

Boqonnaa kana jalatti qoricha aadaa namaaf tajaajilu :waantota inni irraa qophaa'u ,yoomessa qorica aadaa ,akaataaa itti fudhatamu,fakkoommii,qaamolee qoricha aadaa qopheessan,haas-barruu ogeessa fi fayyadamtoota gidduutti taasifamu ,faayidaa,hanga qorichi itti kennam fi wantota qorichi aadaa irra tolfamuuf kunuunsa taasifamutu kana jalatti qaacceffamee kaawamee jira.

4.1. Qaaccessa Qoricha Aadaa Namaaf Tajaajilu

Boqonnaa kana jalatti qoricha aadaa namaaf tajaajilu waantota inni irraa qophaa'u, yoomessa qorica aadaa itti qopheeffamu , akaataaa itti fudhatamu, fakkoommii inni ibsu , qaamolee qoricha aadaa qopheessan, haas-barruu ogeessa fi fayyadamtoota gidduutti taasifamu, faayidaa isaa, hanga qorichi itti kennamuu, wantota qorichi aadaa irra tolfamuufi kunuunsa taasifamuu qabu irratti odeeffannoo ogeesota qoricha aadaa fi namoota qoricha adaatti fayyadaman afgaaffiifi marii gareedhaa argadhe haala armaan gadiittin *qaacceffamee kaa'ameera*.

4.1.1. Wantoota Qorichi Irraa Qophaa'u

Qorichi aadaa biqiloota, wantoota biroo (albuudota, dibata, bishaa, faltii kkf.) fi bineessotarraa qopheeffamuu nidanda'a. Biqilootarraa kanneen hojjetaman immoo qaama biqilootaa kanneen akka baala, hidda, firii, quncee, aannaniifi kkf.irraa niqopheeffamu .Bineessotarraa kanneen hojjetaman immoo qaama bineessotaa kanneen akka foon, lafee, gogaafi kkf. irraa qopheeffamu.

4.1.1.1 Qoricha Biqilootarraa Qophaa'u

Qorichi aadaa biqilootarraa yemmuu qopheeffamu qaamolee biqilootaa kanneen akka baala, hida, firii ykn ija, aannaniifi quncee biqilootaa irraa qopheeffamu.Isaan kanas haala armaan gadiitti haalallu:

4.1.1.1.1. Qoricha michii

Namni tokko nyaata urga'aa qabu nyaachuun osoo hindhiqatii aduutti yoo ba'an dhukkuba nama qabamuu danda'udha. Dhibeen kun mataa dhukkubsuufi nyaatni akka ba'u kan godhudha. Akka odeeffannoo kenna Dirribaa Takkalaa jiraataa ganda shukutee

gaafa guyya af-gaaffin gaafa guyyaa 15/6/2009 A.L.K.I odeeffannoo naaf kennetti, qorichi aadaa kun kan irraa qopheeffamu: baala hidda daalacha, baalaa waancabbii fi baala baargamoo adii afeelanii nama dhibee michiitiin qabame ulanii booda namni sun xamarmaratee yoo rafe dhukkubni sun bifa dafqaatiin namicha sana keessaa erga ba'ee booda akka fayyu odeeffannoo af-gaaffiin naaf kenneen ibsee jira.

Suuraa 1: Biqiltuu Baargamoo

4.1.1.1.2. Qoricha Dhibee Waaqarraa

Dhukkubni kun akka hawwaasni naannoo sanii amanutti allaattiin joobira jedhamu samii irraa osoo hinbeekiin gaaddidduu isaa namarra yoo buufate nama qabuu akka danda'uutti ibsu. Innis irra caalaa daa'imman miidha. Mallattoon dhukkubni kun agarsiisu mataa ittiguddisuu, fedhii ynaataa hir'isuu fi huuqqisuufaa'i. Dhukkuba kanaaf qoricha kan ta'uu danda'us, baala gurraafi baala hidda adii walitti makuun okkotee xiqqootti afeelanii bulchuun guyyaa sadiitiif walitti aansanii ganama ganama daa'ima dhibee kanaan qabamte dhiqanii garaattis xiqqoo yoo obaasan nifayyisa. Inni biraan immoo geeshee ija isaa fi handoodee kormaa tumanii xinnoo yoo obaasan, baala isaatiinis ganama ganama daa'ima dhukkuba kanaan qabamte ittiin dhiquun fayyina guddaa akka argamsiisu obbo Dirribsaa Jiruu jiraataa ganda Shukutee marii gareen gaafa guyyaa 15/6/2009 A.L.I.odeeffannoo naaf kennerraa kan argame.

Suuraa 2: Biqiltuu gurraa

4.1.1.1.3. Qoricha Dhukkuba Ilkaanii

Dhukkubni ilkaanii kan uumamu hanqina qulqullina dhabuurraa kan ka'e ilkaan bososee achi keessatti raammoo ijaan hinmul'anne walhoruudhaaani. Qorichi dhukkuba ilkaaniif ta'u wantoota addaddarraa qopheeffamuu nidanda'a. Baala urgeessaa ykn baala cirii kichuu isaa kutanii ilkaaan nama dhukkubu sanarra yoo kaa'an, raammoo ilkaan sana keessatti uumamee ilkaan akka nama dhukkubu kan taasisu keessatti gubee fixuu dhukkuba ilkaanirraa nama fayyisa Odeeffannoo Badhaadhaa Damee, af-gaaffiin gaafa guyyaa 18/6/2009 A.L.I jiraataa ganda Ilkee odeeffannoo naaf kennerraa kan argame

4.1.1.2 .Qoricha Hidda Biqilootarraa Qophaa'u.

Qorichi aada namaaf hidda biqilootarraa qopheeffamu dhibeewwan dhala namaa miidhan baay'ee fayyisuu nidanda'a. Isaan keessaas: dhukkuba budaa, dhibee dhiiraa, dhibee xafaa fi kkf. Isaan kanas haala armaan gadiitti ilaaluun *ni danda'ama*:

4.1.1.2.1. Qoricha Dhibee Dhiiraa

Dhukkubni kun mallattoo addaddaa qaba.Isaan keessaas: yemmuu fincaa'an gubuu, qama saalaa dhiiraa dhiitessuu fincaan nama dhorkuuf kkf. Dhibee kun osoo qoricha hin fudhatiin turraan namarraan miidhaa olanaa geessisuu danda'udha. Dhukkuba kanaatiif qoricha kan ta'uu danda'u, hidda muka mi'eessaa jedhamu afeelanii yoo afaan buleetti burcuqqoo tokkicha yoo obaasan namni dhukkuba dhiiraatiin qabame bilisa bahuu akka danda'udha. Dajanee Mosisaa jiraataa ganda Shukutee af-gaaffiin 11/5/2009 A.L.I odeeffannoo naaf kennerraa kan argame.

4.1.1.2.2. Qoricha Budaa

Dhukkubni kun afuura seexanaa ykn jinniirraa kan maddu akka ta'e amanama. Dhibeen kunis dhibee foonii yoo ta'uu baatelee alkallattiin waan midhuuf as jalatti niramadama. Dhibeen kun qoricha argachuu baannaan hubatii cimaa namarraa ga'a. Hidda harangamaa guraacha tumanii gogsanii qiracii irratti aabiddarra buusanii nama budaan qabame uffata itti haguuganii yoo ulan dhibamaa sanarra buudaan iyyuun yookiin immoo bifa dafqaatiin nama sana dhiisee akka baduufi namni sunillee fayyaa isaa duraatti deebi'uu akka danda'u odeeffannoo kennaan ni dubbata. Arfaasee Galaanaa jiraattuu ganda Shukutee af-gaaffii 10/5/2009 A.L.I odeeffannoo naaf kennitterraa kan argame.

4.1.1.2.3 Qoricha Xafaa

Dhukkubni kun dhiitoo qaama namaarratti ba'udha. Hidda hoolotoo jedhamu tumanii dhiitoo qama namaa irratti ba'etti yoo hidhan dhiitoon sun dhohuudhaan dhukkubsataan nifayya . Wanti haala qophii qorichoota aadaa namaaf hidda biqilootaa kanarraa hubannu qorichoonni kunneen dhukkuboota dhala namaarraa hubaatii olaanaa geessisan fayyisuu irratti faayidaa guddaa qabaachuu isaaniti. Qorichoonni kunis dhukkuboota kanneen akka dhibee dhiiraa, dhukkuba hamajaajii ykn budaa, dhukkuba xafaa nifayyisuu isaa hubanna. Qorichoonni kunis hidda biqilootaarraa haaqopheeffaman malee haalli itti fayyadamtootaaf itti kenamu niqaba. Fakkeenyaaf, qorichi dhukkuba dhiiraaf kennamu ni obaafama, qorichi budaa erga qopheeffamee booda itti ulama ,dhukkuba xafaaf immoo bakka dhibeen sun qaama nama irratti dhiita'etti hidhamee dhukkubni sun dhohuu dhukkubsataan fayyuu akka danda'u Garramaa Lataa jiraataa ganda Tasoo (A.G 27/6/2009 A.L.I) odeeffannoo naaf kennerraa.

4.1.1.3. Qoricha Ija Biqilootarraa Qophaa'u

Biqiloota Qorichoonni aadaa kunniin ija yookiin firii garagaraarraa qopheeffamu. Firiin biqilootaa kun nyaataaf kan fayyadan ,kan mi'aahan yemmuu ta'u, kaan isanii immoo nyaataaf kan hinfayyanne, yemmuu nyaatamanis iji isanii baay'ee kan hadhaa'u ta'uu nidanda'u., qoricha dhibee koosoo, dhibeen kun kosa rammoo ta'ee yeroo gabaabaa garaa namaa keessatti walhoruun miidhaa guddaa namaarraa geessisuu kan danda'udha. Namni dhibee kanaan qabamee nyaata nidhorkama ,nihuuqata mallattoolee kkf. Argisiisa.

Qorichi dhibee kanaaf tajaajlu ija muka heexoorraa niqopheeffama. Karaa biraas, dhukkuba kanaf biqiltuu naannoo sana jiru ingirttii jedhamu tumanii bassoo waliin walitti makaanii nama dhibee kanaan qabamee yoo nyaachisan dhibee sana garaa keessaa ajeesee baasa. Akka obbo Guuttataa Katamaa jiraataa ganda Tasoo guyyaa 10/5/2009 A.L.I odeeffannoo naaf kennerraa kan argame.

Suuraa 3: Biqiltuu Heexoo

4.1.1.4. Qoricha Aannan Biqiltootaarraa Qophaa'u

Qorichoonni aadaa kunniin aannan yookiin imimmaan biqiloot adda addaarraa kan qophaa'uu danda'udha. Fakkeenyaaf, qoricha dhibee kormammuu aannan biqiltuurraa qopheeffama. Dhukkubni kun qaama namaarratti yookiin looniirratti xos xos jedhee jabaatee kan ba'udha. Dhukkubni kun kan nama qabuu danda'u fuula, harkafi luka irratti ba'uun miidhaa namarra geessisa. Dafanii qoricha ittigodhachuu yoo dhiisan miidhagina namaa balleessuufi gogaa irrattillee hubaatii olaanaa fiduu nidand. Qorichi dhukkuba kana balleesu, aanna adaamii dhiigsannii kuusuun kormammuu sana xiqqoo akka madeessuu godhanii yoo itti diban dhukkuba kormammu sanaa irraa akka gogu gochuudhaan irraa dhabamsiisa. Jechuun obbo Qajeelaa Ittafaa, jiraataa ganda Goojjoo gaafa 5/5/2009 A.L.I marii gareen odeeffannoo naaf kennerraa kan argame.

4.1.1.5. Qoricha Qunccee Biqilootaarraa Qophaa'u

Qorichi aadaa irra caala baalaafi hidda biqilootaarraa yoo qophaa'ellee qaama biqilootaa kana qofaarratti hindaaggefamu. Qorichoonni aadaa gamisni isaanii immoo qunccee ykn qola biqilootaarraa yerootti qopheeffaman nijiru. Akka odeeffannoo kennaarraa dhagahetti, dhibeen biduu (tiruu) muka goosuu jedhamurraa qophaa'a. Dhibeen kun

mallattoo addaddaa agarsiisa: ija keelloo taasisa, fedhii nyaataa nahir'isa, nilaaffisa kkf.namarratti mul'isa.Qorichi dhibee kana fayyisuu danda'u quncee goosuu tumaniiganama ganama burcuqoo tokko tokkoo yoo obaasan dhibee kana akka fayyisu Boonaa Qajeelaa jiraataa Ilkee (M.G 30/6/2009) odeeffannoo naaf kennerraa hubachuu danda'eera.

4.1.2. Qoricha Wantoota Biroorraa (albuuda, bishaa, dibata, faltii, damma fi kkf.)

Irraa Qophaa'u

Qorici aadaa namaa qopheeffamuun dhala namaa dhukkuba addaddarraa fayyisu baay'een isaanii biqilootaa fi bineessotarraa yoo qopheeffama illee kaan isaanii kanaan alattis albudota, bishaa, dibataa fi kkf. Irraa yerootti qopheeffaman nijiru. Isaan kunis dhukkuboota kanneen akka dhibee qorraa, dhibee hooqtoo, dhukkuba ijaafi kkf.yemmuu ta'u, dhukkuba loonii kan akka dhibee buutii fayyisuuf nigargaara.Kanas haala armaan gadiitti ibsamee jira.

4.1.2.1. Qoricha Albuudarraa Qophaa'u

Qorichi aadaa akanaa kun bu,aa biqilootaa ykn.Bineessotaa alatti albuudatti fayyadamuun dhukkuba fayyisuuf kan itti gargaaramanidha.Qoricha dhibee mirkanaaf gargaaru akka fakkeenyaatti ilaaluun nidanda'ama. Dhibeen kun daa'imman ija dhukkubsa;laboobaa isaniis nidhiitessa. Qoricha dhibee kanaa kan ta'u,namni muuxannoo qabu baalcutii gurraacha cabsanee daa'ima dhukkuba mirkanaa qabame gogaa ija isaa xiqqoo muruun dhiigni ijatti akka seenu gochuudhaan daa'imni sun ni .Gama biraatii nama yeroo baay'ee hooqtoon ykn cittoon harka isaa qabate albuuda dhinyii jedhamu daakuudhaa dhadhaan walmakanii akka inni dhibatu yoo taasisan namni sun dhukkuba kanaaf furmaanni argamuu nidanda'a.Meeshaaleen aadaas yeroo tokko tokko akka qoricha aadaatti yerootti fayyadu nijira .Fakkeenyaaf loon dhibee buutiidhaan yeroo qabaman namni dura dhibee kanaan qabamuu isa arge fiixee eeboo kn hankaakseetiin yoo xuqe fayisuu akka danda'u obbo Dirribsaa jiruu jiraataa ganda Shukutee gaafa guyyaa 15/6/2009 A.L.I af-gaaffiin odeeffannoo argame nimul'isa.

4.1.2.2. Qoricha Bishaanii fi Dibatarraa Qophaa'u

Qorichi aadaa akanaa yeroo baay'ee mana amantaa keessatti namoonni kennaa waaqayyo kadhataanii namoota dhukkuba addadaatiin rakkatanii amantiidhaan bishaan irratti kadhataamee kennamuurraan kan ka'e namoota dhibaman fayyisuun akka qoricha aadaati gargaarudha. Fakkeenyaaf, mana amantaa Ortodoksii keessatti abootiin amantii bishaan irratti waaqa kadhachuun xabala jechuun namoota dhukkubsataniif yoo kennan dhibee nifayyisa jedhanii amanu. Karaa biraatiin immoo mana amantaa Piroostentaattii keessatti haaluma walfakkaatuu namoonni waaqayyo kennaa fayyisuun afuuraan isaan dibe bishaan yookaan dibata irratti kadhachuun namoota dhibee mana yaalaattu daawwaa hinargannef kan akka dhibee Eedsii, kaanserii, dhibee tiruu fi kkf. Rakkachaa jiraniif yoo kennan, namoonni kunniin amantiidhaan fudhatanii kan itti fayyadaman yoo ta'e nifayyisa Kanaafidha namoonni "Maqaan Waaqayyoo kan irratti waamamee baala lafaaa yoo ta'ellee qorichummaaf ni fayyada" jedhanii dubbatu. Jiraattuu ganda Shukutee gafa guyyaa 16/6/2009 A.L.I marii gareen odeeffannoo naaf kennanirraa kan argame.

4.1.2.3. Qoricha Faltii Looniirraa Qophaa'u

Qorichoonni aadaa tokko tokko faltii looniirraa qophaa'uu nidanda'u. Fakkeenyaaf, qorichi hadhaa faltii looniirraa qopheeffama. Dhukkubni kun wanti summaa'aan luka yookiin harka namaa yoo xuqe yeroo baay'ee harka ykn lukarratti bahee nama dhukkubsa. Yeroon yaalii argachuu baannaanis gara dhibee biraatti geeddaramee balaa guddaaf nama saaxila. Haata'u malee, akka aadaatti qoricha niqaba. Kunis loon biqiloota qorichummaa qaban waan soorataniif faltii loonii abidda keessatti ho'isuun hadhaa lukarra ykn. harkarra jiru yoo ho'isan hadhaan sun akka mala'u gochuun fayyisa. (Taaddasaa Abdiisaa jiraataa ganda Gojjoo gaafa guyyaa 18/7/2009 A.L.I af-gaaffiin odeeffannoo argame)

4.1.2.4. Qoricha Dammarraa Qophaa'u.

Dammi kannisni waan garagara walitti fiduun hojjetama waanta'eef qorichummaa ofkeessaa qaba. Fakkeenyaaf, qorichi aadaa dhukkuba garaa teessisuuf qophaa'u dammarraa qophaa'a. Dhukkubni kun dhiigaan walmakee dhibee nama teessisudha. Dhibee kanaafis nadhii dammaa fi daakuu bunaa walitti makanii nama dhibee kanaan

qabameef yoo kennan dhukkubni kun akka irraa citu obbo Badhaadhaa Bonsaa jiraataa ganda Tasoo guyyaa gaafa 10/5/2009 af-gaaffiin odeeffannoo naaf kenneraa hubachuu danda'eera.

4.1.3. Qoricha Bineessotarraa Qophaa'u

Qorichi aadaa bineessotarraa qophaa'u, qaama bineessotaa keessaa lafee, foon, gogaa, fincaaniifi kkf.irraa qopheeffamuu nidanda'a. Isaan kanneen keessaas akka armaan gadiitti muraasa isaanii ilaaluun nidanda'ama:

4.1.3.1. Qoricha Foon Bineessotaarraa Qophaa'u

Qorich dhukkuba garaa (namaa), foon xaddee yookiin booyyee irraa niqopheeffama. Foon booyyee fi foon xaddee uumamaan qorichummaa of keessaa qabu .Kanaafuu, nama dhibeen garaa rakkisu foon booyyee ykn. Foon xaddee ittoo isaa danfisuun osoo inni hinbeekiin nyaachisanii booda yoo itti himan dhibee kanarraa nifayya.kanarraa wanti hubannus biqiloota alattis qorichi wantoota addaddaarraa qophaa'ee qorichummaa dhala namaatiif oluu danda'uu isaati Obbo Badhaadhaa Bonsaa jiraataa ganda tasoo (A.G. 10/5/2009 A.L.I) iraa argame.

4.1.3.2. Qoricha Lafee Bineessotaarraa Qopheeffamu

Qorichi aadaa namoota dhukkuboota garagaraarraa nama fayyisuu danda'u baay'een isaanii biqilootarraa haa qopheeffaman malee wantoota biroorraa qophaa'uu nidanda'a .Kanneen keessaas qorichi aadaa lafee bineessotaa tokko tokkorraa nihojjetama. Nama qama isaa nyaatu ykn kan isa caccabsu lafee leecaa abiddatti qabanii qaama namichaa, bakka isa dhibeen kun itti dhaga'amu yoo ho'isnani namni dhibee akanaan rakkatus fayyuu akka danda'u obbo Tolasaa Lammeessaa jiraataa ganda gojoo (A.G 27/6/2009 A.L.I) odeeffannoo kennerraa kan argame .

4.1.3.3. Qoricha Gogaa Bineessotaarraa Qophaa'u.

Qorichi aadaa namaa foon fi lafee bineessotaarraa qofaa kan qopheeffamu miti.Qorichi aadaa gogaa bineessotaa tokko tokko irraas qopheeffamee dhukkubsattootaaf nikennama. Fakkeenyaaf, akka ogeessonni qoricha aadaa dubbatanitti, nama dhibeen budaa ykn jinniin rakkiste gogaa waraabessaa yoo itti ulaan fayyuu akka danda'u aadde Arfaasee

Galaanaa jiraattuu ganda Shukutee (A.G 10/5/2009 A.L.I) odeeffannoo kennitteraa argame.

4.2. Haala Ittifayyadama Qoricha Aadaa

Qorichi aada ittifayyadamtootaaf kennamuu amala qoricha sanaafi Haala dhibee sanaa irratti hudaa'ee kennama.Qorichi aadaa dhibee keessoofi qaamarratti bahan fayyisuuf kan kennaman idha.Kanarraa ka'uun qorichi aadaa haala itti fayyadama isaaniirratti hudaa'uu akka armaan gadiitti qoonnee haalaallu:

- ❖ Qorichoota aadaa kan obaafaman
- ❖ Qorichoota aadaa kan ulaman
- ❖ Qorichoota aadaa kan dibaman
- ❖ Qorichoota aadaa kan irratti hidhaman
- ❖ Qorichoota aadaa itt i tuttufaman fi
- ❖ Qorichoota aadaa ittiin diqaman

4.2.1. Qoricha Obaafamu

Qorichoonni kunniin baala, firii fi hidda biqilootaa, akkasumas albuudota addaddaarraa qopheeffamuun dhibee garaa keessaaf bulbulamee dhukkubsataatiif kennuun kan fayyisudha.Fakkeenyaaf, qoricha aadaa namaa kan akka qoricha aadaa dhibee dhiiraa, qoricha aadaa dhibee saree maraattee, qoricha aadaa dhukkuba garaa kaasaa kkf. Itti dabalees, qoricha aadaa loonii kan akka qoricha ciniinnaa garaa loonii, qorica dhukkuba saree kkf.obaasuun kan kennamu ta'uu isaa ibsuun nidandama.Obbo Gammachuu Fufaa '(A.G 27/6/2009 A.L.I) odeeffannoo kennerraa kan argame.

4.2.2. Qoricha Ulatamu

Qorichoonni adaa kun baala, hidda fi firii biqilootaarraa, dabalatas gogaa bineensotaarraa qophaa'uu nidanda'a.Fakkeenyaaf, gogaa waraabessaa muranii qiraaciirratti abiddarra buusanii nama dhukkuba budaan qabe ittiin fayyisu. Qoricha aadaa loonii kan akka qoricha dhibee mataa ykn funyaan keessaa muka adaamii dame isaa gogsanii yoo funyaan loon, ree'eefi hoolaa itti yoo aarsaan aarii muka sanaa qorichummaa waan

qabuuf karaa funyaanii seenee dhukkuba sana ajjeesuun akka fayyan godha jechuu obbo Tolasaa Boonsaa jiraataa ganda Ilke (M.G 30 /6/2009 A.L.I) odeeffannoo naaf kennee jira.

4.2.3. Qoricha Dibamu

Qorichoonni aadaa bifa kanaan kennaman dhibee qaama namaa irra keessatti ykn gogaa irratti bahuuf kan fayyadudha. Fakkeenyaaf, qoricha aadaa namaa kan akka qoricha dhukkuba roobbii, qoricha cittoo ykn hooqtoo fi kkf. Yemmuu ta'u qoricha aadaa loonii kan akka qoricha aadaa dhibee cinii qorichoota qaama irra keessootti dibamuun fayyina namaaf yookiin beeyladooatiif tajaajila kennudha. Kunis gorsa ogeessa qorichaa hordofuun milkaainsa kan argatu ta'uu isaa obbo Lataa Raggaasaa jiraataa ganda Shukutee, (A.G 21/6/2009 A.L.I) ibsee jira.

4.2.4. Qoricha Irratti Hidhamu

Qorichoonni akkaataa kanaan hojiirra oolan kunniin baala, hidda kkf. Biqilootaarraa tumamee qopheeffamuun qaama namaa ykn loonii bakka dhiita'erratti hidhuudhaan dhiitoon sun dhohee booda dhukkubsataan sun fayyuu akka danda'udha. Fakkeenyaaf, qorichi dhibee xafaatiif tajaajilu baalli moxomoxaa jedhamu tumamee bakka dhiitoon sun jirurratti moofaan hidhama. Dhukkubni kunis qoricha kanaan buruqee keessaa ba'a.

4.2.5. Qoricha Itti Tuttufamu

Qorichi aadaa haala kanaan baala, hidda biqilootaa fi albuuda addaddaa waliin makanii itti tuttuufuudhaan faayidaarra oola .Fakkeenyaaf, qoricha aadaa namaa haala kanaan ittiin yaalan keessaa tokko qoricha harsasseeti. Akkasumas dhibee qaama namaa madeessu tokko tokkos adeemsa kanaan hojiirra oola. Baala biqiltuu masarat jedhamu alanfatanii nama dhibee harsasseen qabetti yoo tuttufanfayyina argamsiisuu danda'a. Karaa biraatii, loon garaa keessaa rammolee garaa keessaa qabaniifi furdina dhaban baala tamboo fi soogidda walitti tumuun afaan keessa godhatanii afaan looniitti yoo tuttufan qorichi sun afaan loon garaa keessaa seenuudhaan rakkoo fayyaa beeyladoonni qaban akka furu obbo Bonsaa Kumarraa jiraataa ganda Goojjoo, (A.G 5/5/2000 A.L.I) odeeffannoo naaf kennan keessatti ibsanii jiru.

4.2.6. Qoricha Ittiin Diqamu

Qorichoonni aadaa haala kanaa kennaman kunniin yeroo baay'ee baala biqilootaarraa qopheessuun dhukkuba biqilootaa qaama namaa ykn loonii irratti bahe fayyisuuf kan gargaarudha. Fakkeenyaaf, dhukkubni waaqarraa daa'imman yoo qabe, baala gurraa fi baala hidda adiitiin yoo diqne nifayyisa. Dhukkuba cinii gogaa looniirratti qabatee loon irratti miidhaa guddaa geessisu, baalaa ceekaatiin yoo miiccine dhibee sana fixuudhaan nifayyisuu akka danda'u, obbo Dirribsaa Jiruu jiraataa ganda shukutee, (A.G 15/6/2009 A.L.I) odeeffannoo naaf kennaniin ibsanii jiru.

Yaadolee kannen irraa waanti hubatamu qorichoonni aadaa namaa fi loonii akkaataa itti fayyadama isaanii irratti hundaa'aniis bakka garaagaraatti qoodamuu akka danda'amudha. Kunis qoricha aadaa san obaasuu, itti dibuu, itti uluu, itti hidhuu, itti tuttufuu, ittiin dhiquu fi kkf. Haala dhukkuba sanaa ,haala dhukkubsataa fi iddoo dhukkuba sanaa miidhame hubannoo keessa galchuu qoricha aadaa kennuun barbaachisaa ta'uu isaa hubanna.

4.3. Yoomessa Qophii Qoricha Aadaa

Kana keessatti yeroofi iddootti qorichi aadaa ittiqopheeffamu, tajaajilamtoonni yerootti fudhatanii dhimma barbaadaniif olfatantu ibsame.

4.3.1. Yeroo Qorichi Aadaa Itti Qophaa'u

Wayita qorichi aadaa kun itti qophaa'u haala garaagaraatiin bakka gurguddoo lamatti qoodnee ilaalu dandeenya. Inni tokkoffaan, guyyoota torbaan tokko keessa jiran keessaa qorichi aadaa kun guyyaa yoom akka qophaa'u kan ilaallatu yoo ta'u, inni lammaffaan ammoo guyyaa qorichi sun qophaa'u sana yeroo akkamii qophaa'a? kan jedhuuf deebii kan kennudha.

Akka aanaa Jalduutti qorichi aadaa wayita itti qophaa'u qaba. Guyyoota torbanii jiran keessaa qorichi aadaa Wiixata, Roobiifi Jimaata qophaa'a. Sababni isaas, guyyoonni kun guyyoota qorichaati jedhamanii waan beekamanifidha. Guyyoonni akka Kibxataa, Kamisaa, Sanbata duraafi Dilbataa guyyoota dachaa waan ta'aniif guyyoota kanneen

qorichi aadaa hinqophaa’u. Aadaa Oromoo keessatti guyyaan Wiixataa, Roobiifi Jimaataa guyyoota baaqqee yookiin guyyoota qeenxeefi guyyoota qorichaati jedhamanii akka aanaa Jalduutti waan amanamaniif ykn beekamaniif guyyoota kanatti qorichi aadaa nifunaanama, niqopheeffama; nikennamas. Obbo kabbee Abarraa jiraataa ganda Shukutee (A.G 20/6/2009 A.L.I) odeeffannoo naaf kennerraa kan argame.

Yaada kanarraa waanti hubatamu qorichi aadaa qophaa’ee kan kennamu guyyoota Wiixataa, Roobiifi Jimaataati. Guyyoonni kun guyyoota jiran keessaa guyyoota qeenxee waan ta’aniifi guyyoota kanatti qorichi yoo qophaa’eefi kenname humna fayyisu qaba jedhamee waan amanamuufi.

Akka aadaa hawaasa naannoo qorannoon irratti geggeeffame sanaatti guyyootuma qorichaa sanayyu qorichi aadaa kan qophaa’u ganama suubii akka ta’edha. Qorichoonni aadaa kan guuramuu fi kan qophaa’u guyyaa yookiin galgala otoo hintaane ganama suubii qophaa’u. Yeroo qoricha aadaa kana qopheessinu otoo afaan keenya waan hamaa hindubbatiin, osoo nyaata hin nyaatiin afaan buleedhaan deemnee qorichicha kutanii qopheessanii dhukkubsataaf kennanidha.

Akka yaada kanaatti qorichi aadaa ganama suubii qophaa’ee dhukkubsataaf kennama. Ganamni suubiin kan filatameef sababa mataa isaa qaba. Namni tokko erga lafti bari’ee hirribaa ka’ee booda waan baay’ee hojjechuu danda’a. Namoota birootiin yoo walarges waan baay’ee dubbachuu danda’a. Waan dubbatu ykn hojjetu keessatti ammoo otoo hinbeekiinis ta’e beekke waan cubbuu ta’e tokko dalageera yoo ta’e qorichi aadaa namni sun qopheesse nama ykn loon dhukkubsatu sanaaf kennu sun tajaajila barbaadameef hinoolu. Kanaafuu, qorichi aadaa akkaata qabatamaa naannoo sanaatti yeroo baay’ee kan qophaa’u ganama ganamata’uu isaati.

4.3.2. Bakka Qorichi Aadaa Itti Qophaa’u

Qorichi aadaa yerootti funaanamee qopheeffamu akkuma qabu iddootti qopheeffamu ni qaba. Haalli kunis immoo haala namoota qoricha aadaa qopheessanii fi haala amala qorichootaa dhukkubsataaf kennamuurratti kan hundaa’u ta’a. Namoonni qoricha aadaa qopheessan tokko tokko qoricha aadaa akka namni arguu hindandeenyeef bosona keessaa

wantoota qorichi sun irraa qopheeffaman erga guuree booda achumatti sukkumee nama qoricha sana fudhatu saniif kenna. Qoricha aadaa yemmuu qopheessinu ofeeggannoo cimaa waan barbaachisuuf yeroo baay'ee biqiloonni isaan irraa qophaa'an bosona keessaa kan argaman fi qophiin isaanii kan namaaf mijatu yoo ta'e achumatti yerootti qopheessinu jira. Namoonni biroon immoo qoricha aadaa yemmuu qopheessan wantoota qorichi aadaa irraa qopheeffamu bosona keessaa ykn iddoo garagaraarraa walitti guuranii manatti haala namni biraan arguu hindandeenyetti manatti qopheessanii kennu. Abbootii amantii qoricha aadaa kennan, fakkeenyaaf, abbootiin amantii Ortodoksii lafa xabalaatti bishanirratti kadhatanii dhukkubsataaf kennu. Abbootiin amantii piroostentaantii immoo mana sagadaatti bishaanii ykn zayitii irratti kadhachuun dhukkubsataaf kennu. Obbo Qajeelaa Ittafaa jiraata Ganda Gojoo, (A.G 5/5/2009 A.L.I) odeeffannoo naaf Kennan irraa kan argame.

4.4. Fakkoomii Wantotni Qophii Qoricha Aadaaf Tajaajilan Ibsan

Wantoonni qophii qoricha aadaatiif tajaajila fakkoommii garagaraa agarsiisuu nidanda'u. Fakkeenyaaf, Amantaa Ortodoksii keessatti bishaan xabalaa jinni ykn seexana namaarraa baleessa jedhanii amanu. Kana malees, bishaan waan agarsiisu qaba. Kunis, bishaan qulqullummaa agarsiisuuf nifayyada.

Ayeetuun annanii nama dhukkuba garaacharraa ka'e garaan isaa gubu yoo dhuge nifayyisa jedhamee fudhatama. Karaa biraa immoo aannan fakkoommii qabbanaa, waan gaarii, jiidha fi badhaadhummaa ni agarsiisa.

Eeboon loon dhibee buutiidhaan qabaman namni loon dhibee kanaan qabamuu isaa dura arge qara isaatiin yoo xuqe nifayya. Karaa biraatiin, s eeboon fakkoommii inni ibsu jira. Kunis jifuu yookiin immoo aaboo agarsiisuuf nitajaajila.

Amantaa piroostentaantii keessatti dhibanni namoonni kennaa fayyisuu qaban irratti kadhatanii dhukkubsataa yoo diban, namichi nifayya Karaa biraa immoo dibanni muudama ykn aangoo kan nama qopheessu ta'uu isaa nimul'isa. Baalli biqiloota baay'ee dhibee garagaraatiif qoricha. Dabalatas, baalli fakkoommii lalisummaa ykn badhaadhinaa nimul'isa. Lafeen bineessota tokko tokkoo akka qorichaatti nifayyada. Lafeen leencaan

nama qaamni isaa keessaa isa caccabu ittiin yoo ho'ifate nifayyisa jedhamee amanama. Karaa biraatiin immoo laafee fakkoommii nama dhimma baasu agarsiisuufillee nigargaara. Obbo Badhaadhaa Damee jiraataa ganda. (A.G 18/6/2009 A.L.I) odeeffannoo naaf kennerraa kan argame.

4.5. Haas-barruu Hayyuu Qoricha Aadaafi Tajaajilamtoonni Itti Fayyadaman

Namni qoricha aadaa qopheessu jalqaba yoo namni dhukkubsate tokko isa bira deemee dhukkubasaa itti himatu dhukkubni isaa dhukkuba akkamii akka ta'e, yoom akka isa qabe, akkam akka isa godhuufi kkf dhukkubsataa gaafata. Sana booda, namichi dhukkubsataan sun yoom deebi'ee qoricha fudhachuu akka qabu itti hima. Haaluma kanaan, namichi qorichicha fudhatu guyyaa gaafa qorichi isaaf qophaa'ee kennamuuf sana mana namicha isa qoricha aadaa isaaf kennuu deemee qoricha isaaf qophaa'e fudhata. Fakkeenyaaf, waliin dubbii ogeessa qorichaa fi tajaajilamaa giddutti taasifamu haala armaan gadiitti haalaallu:

Ogeessa: Maali naguma dhuftee moo?

Fayyadamaa: Xinnoo na dhukkubeen dhufe.

Ogeessa: Eessa kee si dhukkuba?

Fayyadamaa qorichaa: Garaa koo na dhukkuba.

Ogeessa Qorichaa: Yoom si jalqabe?

Fayyadamaa: Bultii sadii narra buleera

Ogeessa: Wiixata, Roobii ykn Jimaata obboroon koottu qoricha siif qopheesseen si eega. Jechuudhaan ogeessi qorichaa fi tajaajilamtoota giddutti haasaan ykn waliin dubbiin nitaasifama. Akunimmoo fayyisuu qoricha aadaa keessatti iddoo guddaa qaba. Yeroo qoricha aadaa qopheessanis akkaataa namicha dhukkubsate sanaaf ta'utti qopheessuuf waa'ee dhukkubichaa gaafata. Sana booda, qoricha qopheessan sana maqaa namicha qoricha aadaa fudhatuu dha'uudhaan (waamuudhaan) Waaqa kadhatanii yoo kan dhugamu ta'e ni obaasu, yoo kan dibatamu ta'e nidibnu, yoo kan ulatamu ta'es ni ulu. Fakkeenyaaf, yoo madaa ta'e itti dibama yookiin ittiin miicama; yoo mataa bowwoo ta'e ni ulatama. Yoo dhukkuba garaa keessaa ta'e ammoo nidhugama. Obbo Dirribsaa Jiruu jiraataa ,(A.G 18/6/2009) odeeffannoo kennerraa kan argame.

Akka yaada kanarraa hubatamutti qorichi aadaa akkaataa qaamni dhukkubsataa sun ittiin yaalamuu danda'uun qophaa'ee kan kennamu ta'uu isaati. Kunis duraan dursee namni qoricha aadaa qopheessee kennu sun dhukkubsataan sun dhukkuba akkamiitiin akka qabame adda baafachuuf namni qoricha fudhatu sun dhukkuba maaliirraa fayyuu akka barbaade gaafata ykn dhukkuba namichaa ijaan ilaala. Erga kun addaan bahee beekamee booda guyyaa qoricha qopheessanii kennaniif itti himu .Akkuma armaan dura ibsamuuf yaalame qorichi aadaa nama dhukkubsate tokkoof yemmuu kennamu afaaniin waanti jedhamu jira. Yaa Waaqayyo, qoricha kana ati qoricha godhiif. Yaada kanarraas kan hubatamu afaan qoricha aadaa kennuu keessatti tajaajila akkamii akka qabu kan nama agarsiisudha. Sababni isaas, namni waan gurraan dhaga'eefi ijaan arge amana waan ta'eef dubbiin kun akka isaan qoricha aadaa sana nafayyisa jedhanii amantaan fudhatan isaan taasisa. Kanaafuu, waliin dubbiin as keessatti taasifamu akka salphaatti kan ilaalamu miti.

4.6. Ofeegganoo Ogeeyyiifi Tajaajilamtoonni Taasisuu Qaban

Yeroo ogeessi fayyaa tokko qoricha ammayyaa mana yaalaatii nama dhukkubsateef kennu adeemsi hordofamuu qabuufi akka dhukkubsataan irraa ofeegu waanti itti himamu jira. Haaluma walfakkaatuun, namni qoricha aadaa qopheessus waan ofii isaatii irraa ofeeggatuufi waan akka dhukkubsataan irraa ofeeggatu waan itti himu qaba. Waantonni dhukkubsataan irraa ofeeggatus akkaataadhuma dhukkuboota saanaatiin addaddummaa qabu. Fakkeenyaaf, namoonni (horiin) qoricha dhugaman fudhatan waan nyaatamuufi dhugamu yoo lagatan warri qoricha madaa fayyuuf fudhatan tokko tokko ammoo aduurraa akka ofeegan itti himama. Garuu, kan namoonni qoricha aadaa qopheessan irraa ofeeggatan kana fakkaachuu dhiisuu nidada'a. Ofeeggannoon kan barbaachiseefis qorichi nama ykn haala gaariin akka fayyisu yaadameet. Waantota namni qoricha aadaa qopheessu irraa ofeeggatu keessaa muraasni isaanii kanneen akka saalqunnamtii, hatuu, namatti inaaafuu, waan hamaa dubbachuu akkasumas ganama hanga qorichicha qopheessanii kennanitti nyaataafi bishaaniin dhiqachuu lagachuu fa'i.Kanaafuu, namni qoricha aadaa qopheessu wantoota kanneen irraa yoo ofeeggate qorichi aadaa inni qopheesse dhibamaatiif kennu humna fayyisuu godhatee dhukkubsataa fayyisuu nidanda'a.Ragaa odeef-kennaa obbo Abdiisaa caalaa jiraataa ,(A.G 19/6/2009 A.L.I) kennerraa kan fudhatamedha.

Akka yaada armaan olii kanarraa hubatamutti namni qoricha aadaa qopheessu waantota cubbuu fakkaataniifi waantota akka qunnamtii saalaa, hatuu, abaaruu, hamachuu, jibbuu fi kkf. irraa ofeeguu qaba. Dabalatas, dhukkubsataan irraa ofeegu kan itti himamus jira. Garuu, akka qorichoota mana yaalaatii kennamanii kan barreeffamaan kennamu otoo hintaane afaaniin kan himamudha. Haala kanaan. Ogeessi qoricha aadaa qopheessee kennu sun waan ofii isaatiif irraa ofeeggachuu qaburraa ofumaan ofeegee kan namicha qoricha fudhatuu sana ammoo afaanumaan itti hima. Namichi dhukkubsatee qoricha fudhatus waantota akka irraa ofeeggatuuf itti himame sanarraa ofeegee qoricha isaaf kenname fudhata.

Qorichoonni aadaa dhugaman otoo namni ykn loon dhukkubsatee qoricha fudhatu sun nyaata hinyaatiin kennamuuf. Fakkeenyaaf, namni ykn loon sareen maraatuun ciniinte tokko nyaata nyaatee yoo qoricha sana kennaniif qorichichi dhukkuba qaama keessatti uumame sana balleessuu (fayyisuu) waan hindadeenyeeff waan nyaatamuufi dhugamu akka hinfudhanne nigorfama. Karaa biraatiin, qorichi kun afaan buleen akka fudhatamu kan barbaadameef ammoo dhukkubni qaama keessa jiru sun humna qorichicha kennamu sanaa akka hindamdamanne gochuuf yaadameeti.

4.7. Qaamolee Qoricha Aadaa Namaa Qopheessan

Beekumsi qoricha aadaa dhalootaa dhalootatti darbaa kan dhufe afoolaani malee bifa barreeffamaatiin hinturre. Haaluma kanaan namni qoricha aadaa beekus qoricha beeku sana dhala isaatti dabarsee afaaniin itti hima. Karaa biraatiin, abbaan ykn haati yeroo qoricha sana qopheessan akka ijoolleen isaanii ilaalanii qalbeeffatan gochuudhaan barsiisu. Qorichoonni tokko tokkoo sanyiidhaan daddarbanii kennaman jiru. Qoricha sana namootuma sanyii nama qoricha kennaa turee du'ee ammaimmoo lafarra jiraatantu kennaa. Namoota sanyii nama sana malee namni kaan hinbeekus nan kenna yoo jedhes qorichi isaa bu'aa hinbuusu hinbuusu. Faakkeenyaaf namoonni qorichaa aadaatti fayyadamanii bokkaa caamsan, sanyii isaanii malee namni biraan baruus qopheessuus hindanda'u. Sanyiidhaa daddarbanii Umuriinis yoo ilaalle nama umuriin isaa haganaatu qopheessuu qaba waanti jedhamu hinjiru. Kanaafuu, qoricha aadaa qopheessuuf barnoota qabaachuun, koorniyaadhaan dhiira ykn dhalaa ta'uuniifi umuriin waanti daangessu

hinjiru. Garuu, akka qorichoonni aadaa miidhaa hingeessifneef waantonni ilaalamuu qaban muraasni nijiru. Namni qoricha aadaa qopheessu tokko nama bilchina yaadaa qabu otoo ta'ee baay'ee filatamaadha. Sababni isaas namni qoricha aadaa qopheessu yemmuu qorichicha nama ykn loon dhibameef qopheessu waantonni irraa ofeeguu qabu waan jiraniif isaan kanarraa ofeegee qopheessuun bilchina yaadaa gaafata malee barnoota qabaachuu hingaafatu. Jechuun obbo Tolasaa Lammeessaa jiraataa Shukutee, (A.G 27/6/2009 A.L.I) odeeffannoo kennee jira.

Akka yaada armaan olii kanaatti namni qoricha aadaa qopheessee kennu tokko qoricha sana qopheessuuf ykn qoricha aadaa baree ittiin uummata tajaajiluuf barnoota akka qabaatuuf hindirqamsiifamu. Sababni isaas namni kamuu beekumsa (akkaataa qoricha sun itti qopheessan) abbaa ykn haadha isaarraa argate irratti hundaa'ee qoricha sana qopheessee kennuu danda'a. Darbees, yeroo abbaan ykn haati qoricha aadaa sana qopheessan bakka sanatti argamee ijaan ilaalee qalbeeffachuun qopheessee kennuu nidanda'a. Kana gochuufis, qorichi sun maal maalirraa akka hojjetamu, akkaataa inni itti hojjetamu, akkamitti akka kennamu, ofeeggannoon isaan taasisan maal maal ta'uu akka qabuufi kkf qalbeeffachuuf bilchina yaadaa barbaada malee barnoota qabaachuu waan barbaachisuuf hinqabu. Kanaafuu, qoricha aadaa qopheessuun beekumsa muuxannoodhaan abbaafi haadharraa argameen kan qophaa'u (hojjetamu) malee barnoota qabaachuu kan nama gaafatu miti.

Akkuma armaan olitti ibsame qoricha aadaa qopheessanii nama ykn loon dhukkubsate tokkoof kennuun kan umuriitiin daanga'u miti. Namni qoricha aadaa qopheessu umuriin isaa ykn ishee hangana ta'uu qaba waanti jedhu hinjiru. Qoricha aadaa qopheessuun amantaa, aadaa, dinagdeefi koorniyaan kan nama hinqoodneefi namni qorichicha beeku kamuu qopheessuu danda'a. Qajeelfamni umurii daangessee akka ulaagaatti kaa'es hinjiru; namoonni qoricha aadaa qopheessaa turanis ta'e warri yeroo ammaa qoricha kana qopheessaa jiran namoota umurii garaagaraa keessa jirani qopheessuu yoo danda'anillee namoonni umuriidhaa olsiqan qophii qorichaarratti yoo hirmaatan gaariidha.

4.8. Faayidaa Qorichi Aadaa Hawaasichaaf Qabu

Qorichi aadaa qorannoo ammayyaatiin kan argame otoo hintaane dhlli namaa tattaaffii jiruufi jireenya isaa keessatti dhukkubarraa fayyuufi loon isaas dhibeedhaan jalaa miidhamee faayidaa irraa argatu akka hindhabne jecha muuxannoodhaan kan bira ga'eefi namaafi beelada dhukkubarraa fayyisaa kan tureefi fayyisaa kan jirudha. Pankhrst, (1965: 116). Qorichi aadaa kunis akkuma hawaasa addunyaa bal'aaf tajaajila kennaa tureefi tajaajila kennaa jiru hawaasa Aanaa Jalduutiif faayidaa guddaa kennaa jira. Faayidaa qorichi kun kennus gama tokko qofaan kan ilaalamu otoo hintaane gama addaddaatiin ilaaluun nidanda'ama. Namni ykn. Loon yoo dhukkubsate mana yaalaa ammayyaa deemsifnee yaalsisuuf maallaqa hedduu isa gaafachuu danda'a. Qoricha mana yaalaatii ajajamu bituuf, kaffalamu ulfaachuu nidanda'a. Kun ammoo, dinagdee namoota dhukkubsatanii, kan maatii isaaniifi kan biyyaa miidhuurra darbee maallaqa guddaa manni yaalaa isaan gaafatu dhabuurraa kan ka'e lubbuu namootaa fi loon hedduu kan galaafatudha. Garuu, qoricha aadaatti fayyadamuun baasii kana hundarraa isaan oolchuurra darbee namoota fi loon hedduu du'arraa hambisa.

Namoonni qoricha aadaa qopheessanis waantotuma naannoo jireenya hawaasa sanaatti argaman irraa qorichoota aadaa dhukkuboota addaddaa irraa namootaafi loon fayyisan hojjetanii kennu. Qorichoonni aadaa naannoo sanatti hojjetamanii dhukkubarraa namootaa fayyisani kunis qoricha dhibee sinbiraa, qoricha dhibee dhiiraa, qoricha dhukkuba ijaa, qoricha dhukkuba ciniinnaa garaa, qoricha dhibee lafarraa, qoricha dhibee waaqaraa, qoricha koosoo, qoricha amajaajii, qoricha ijaa, qoricha dhibee dhiiraa, qoricha xafaa, qoricha michii, qoricha ilkaanii, qoricha dafqaa, kkf. yemmuu ta'an, qorichoonni aadaa loon ykn horii fayyisuuf kanneen nama tajaajilaniis qoricha bokoksaa garaa, saree maraattee, qoricha cinii, qoricha ijaa, qoricha ciniinnaa garaa, qoricha buutii fi kkf.

Sababoota qorichi aadaa hawaasa baay'ee biratti akka filatamu taasisan keessaa tokko deddeebi'anii qorichicha fudhachuu kan hinqabne ta'uu isaaniiti. Deddeebi'anii fudhachuu isaanii irrayyu marfeen fudhatamu sun tarii kan nama dhukkubsu waan ta'uuf namoonni dhukkubsatanii mana yaalaa deemuurra qoricha aadaa fudhachuu filatu.

Namni dhukkuba dhiiraatiin qabamee tokko mana yaalaa kan deemu yoo ta'e qoricha lilmoo torba yookiin sadet ta'utu ajajamaaf. Lilmoon kunis luqeturra kan kennamu waan ta'eef yeroo deddeebi'ee waraannatu garmalee dhukkubuun isaa waan hinoolle. Qoricha aadaa dhibee kanaaf kennamu yoo ta'e garuu, gaaf tokkicha qofa dhuganii fayyuu filatu. Dabalataanis, qoricha aadaa fagoo deemanii barbaaduufi baasii addaddaatiif kan nama saaxilu miti. Darbees, manni yaalaa deddeebii baay'ee waan qabuuf akka qoricha aadaa salphaatti kan nama fayyisu miti. Odeeffannoo obbo Biqilaa Galataa jiraataa, (A.G 10/5/2009 A.L.I) odeeffannoo argameerraa.

Akka yaada kanaatti namni tokko yoo dhukkuba dhiiraatiin qabame mana yaala deddaabi'ee deemuu kan isa gaafatuufi dafee fayyisuu kan hindandeenye ta'uu isaa fi baasii guddaatiif kan nama saaxilu; qorichi aadaa dhibee kanaatiif kennamu immoo yeroo gabaabaa keessatti, baasii salphaafi deddeebii malee fayyisuu akka danda'u. Dimshaashumatti, namoonni qoricha aadaa fayyadamanii dhukkuba ittiin qabaman irraa fayyuuf fageenya deemanii barbaaduu kan hindhamaaneefi deddeebi'anii fudhachuu kan hinbarbaachifne ta'uu isaanii nama hubachiisa.

Qorichi aadaa akkuma kutaalee addunyaa har'a keessa jiraataa jirru hedduu keessatti tajaajilaa jiru naannoolee addaddaafi godinaalee Oromiyaan qabdu hedduu keessattis tajaajila kennuun isaa hinoolu. Qorichi aadaa bifa addaddaatiin hojjetamee dhukkubsataaf kennamuurra darbee qoricha ammayyaa garaagaraa irraa hojjechuuf illee akka tajaajilu ibseera. WHO (1983: 25) akka ibsanittis qorichi aadaa biyyoota akka biyya keenyaa guddinarra jiran keessatti qofa otoo hintaane biyyoota guddatan keessattuu uummanni dhibbantaa torbaatamaa hanga saddettamaa ta'u akka itti gargaaramaa jiru ibseera. Sababni isaa, qorichi aadaa baasii guddaa kan hinbarbaanneefi fagoo deemaanii barbaaduu kan nama hinrakkifne ta'uu isaa irrayyu dhuukuboota qorichi ammayyaa fayyisuu hindandeenye waan fayyisuufi.

Loon waqtii Arfaasaa marga garaa bokoksu dheedanii (nyaatanii) garaa bokokan battaluma sana gaazii yoo obaasanii battaluma sanatti garaa loonii bokoke diiguun dhibee kanarra irraa fayyifatu. Yoo midhaan barakachuufii dides qeensa awwaaldiigessaa wanta midhaan itti galu keessa yoo kaa'an midhaan nibarakata. Gama biraatiin, akka aadde

Shaashoo Dirribaafi Tolaa Boonsaa jiraattota ganda Shukutee ,(M.G 16 /6/2009) faayidaa qorichi aadaa hawaasa Aanaa Jalduutiif kennaa jiru keessaa tokko qorichi aadaa dhukkuboota qorichi ammayyaa fayyisuu hindandeenye fayyisuu isaa ibsaniiru. yadda kana yoo ibsu, qorichi aadaa dhukkuboota manni yaalaa fayyisuu hindandeenye fayyisa. Fakkeenyaaf, dhukkuba dhala namaa kanneen akka dhukkuba mirkanaa, dhibee amajaajii, dhukkuba sinbiraa, dhukkuba kormammuu kkf.faa'i. salphaatti fayyisa .Dhukkuba loonii kanneen akka dhukkuba buutii, dhukkuba abbaa sangaa, dhibee ijaa, dhibee bokoksaa garaa kkf.manni yaalaa ammayyaa salphaatti fayyisuu hindaddeenye qorichi aadaa fayyisuu nidanda'a. Namoonni qoricha aadaa hojjetanii kennanis ta'e namoonni qoricha aadaa kanatti fayyadaman akka ragaa bahanitti hawaasni naannoo sana keessa jiraatu dhukkuboota garaagaraa kanneen irraa fayyuuf carraaqii taasisu keessatti mana yaalaa deddeebi'ee qoricha ammayyaatiin yaalamee fayyuuf yaalus fayyuu hindandeenye. Garuu, qorichi aadaa dhukkuboota kana salphaatti fayyisa. Kanaafuu, faayidaa qoricha aadaa akka waliigalaatti qabu bakka gurguddoo afuritti qoodnee ilaaluu dandeenya. Isaanis:

- ❖ Nama ykn loon dhibeerraa fayyisuuf
- ❖ Galii argamsiisuuf
- ❖ Aadaa (duudhaa) hawwaasaa calaqisiisuuf
- ❖ Oomisha qoricha ammayyaatiif

Dimshaashumatti, yaada armaan olii kanarraa waanti hubatamu qorichi aadaa aanaa Jalduu keessatti hawaasa bal'aatiif faayidaa guddaa kennaa akka jirudha. Hawaasni aanaa sana keessatti argamu keessaa irra caalaan isaa baadiyyaa bakka qoricha ammayyaa yeroofi iddoo barbaadetti argachuu hindandeenye keessa kan jiraatudha. Darbees, horii horsiisuufi qonnaan waan jiraatuuf qabeenya isaa dhiisee qoricha barbaaduu yoo deeme qabeenyi isaa bineensaan jalaa miidhamuu danda'a. Miidhaan kunis gama kanaan qofa otoo hintaane qoricha ittiin dhukkubicharraa fayyuu sana bitachuufis maallaqa guddaa baasa. Kun ammoo, qabeenya isaa qisaasessa waan ta'eef akka filannoo tokkootti qoricha aadaa bal'inaan yoo fayyadamu mul'ata.

Qorichi kun otoo dhukkubaan hinqabamiin dursanii yoo kennanis nifayyisa. Erga dhukkubaan qabamanii booda kenninaanis nifayyisa”. Akka yaada kanarraa hubatamutti qorichi aadaa dhukkubaan otoo hinqabamiin duras ta’e erga dhukkubaan qabamanii booda yoo kenname dhukkuba akka fayyisuuf kenname sanarraa kan fayyu ta’uu isaati. Faayidaa akkasii qabaachuun isaa kun ammoo, akkuma qorichi ammayyaa mana yaalaatii kennamu otoo dhukkubaan hinqabamiin dura bifa talaalliifi erga dhukkubaan qabamanii booda bifa dhukkuba fayyisuu danda’uun kan kennamu ta’uun isaa kan wal isaan fakkeessu ta’uu isaa irrayyu falaasama hawaasni durii jalqabee itti fayyadamaa ture ta’uu isaa nuhubachiisa.

4.9. Hanga Qorichi Aadaa ittiin Kennamu

Waanti safara malee kennamu waan lama keessaa tokko ta’uu mala. Innis ykn hanga barbaadamee ol ykn ammoo hanga barbaadamee gadi ta’a. Hanga barbaadamee gadi yoo ta’e dhimma barbaadameef sana galmaan ga’uun rakkisaa ta’uu nidanda’a. Haga barbaadameen yoo darbe miidhaa geessisuu waan danda’uuf namni qoricha aadaa qopheessu hanga qoricha sanarratti xiyyeeffannaa kennee murteessa.

Namoonni qoricha aadaa namootaafis ta’ee loon dhukkubsataniif qopheessanii kennan akka qoricha ammayyaatti safarri isaa isa kana yoo jedhamuu baateyyuu umuriifi fayyummaa qaamaa ilaalcha keessa galchuun kenna. Looniif kan kennamu Yoo jabbiif yoo ta’ee akka umurii isheetti xiqqeessanii, loon guddaa yoo ta’e immoo akka umurii isaaniitti baay’inaisaa dabalani akka obaafaman taasifama. Dhala namaatiif kan kennamu ijoollee xixinnoof akka umurii isheetti xixinneessanii, namoota gurguddoofis akkuma umurii isaaniitti ilaalanii kennuuf malee callisaniituma akka arganitti safara malee kan kennan miti.

Qorichi aadaa safara ittiin ilaalamee kennamu qaba. Yoo shini ta’e shiniitti, yoo burcuqqoo ta’e burcuqqootti, yoo malakkee ta’e malakkeetti, yoo qaruuraa ta’e qaruuraatti naqxee umurii fi haala fayyummaa namaa ykn loon sanii hubannoo keessa galchuun ofeeggannoodhaan kennamaafi. Akka namichi fudhatu hinshakkine ammoo ofii dura xiqoo ishii dhandhamnee akka inni fudhatu goona. Malakkaanis ta’u burcuqqoon yoo kennamu dhukkuba loon yookiin sana irratti hundaa’ee kennama. Kanaafuu, namni

qoricha sana kennu duraan dursee hanga isaa beekuu barbaachisaa ta'uu isaa obbo Guutataa Katamaa jiraataa ganda Shukutee ,(A.G 10/5/2009 A.L.I) odeeffannoo kenneen ibsee jira.

Akka yaada kanarraa hubatamutti qorichi aadaas yoo kennamu akkuma qoricha ammaayyaatti waanti ogeessonni qoricha aadaa qopheessan ittiin ilaalanii kennan jiraachuu isaati. Adeemsa kanaan, umuriifi haala fayyummaa qaama nama ykn loon dhukkubsate sanaa ilaalcha keessa galchuun yoo kennamuudhaa baate nama ykn loon qorichi aadaa sun kennamuuf sana balaa guddaa irraan geessisuu akka danda'u nama hubachiisa. Kanaafuu, ijoolleen akka ijoollummaa isheetti, namni guddaanis akka nama guddummaa isaatti hanga isa/ishee ga'uu qabutu kennamaaf. Loonis yoo ta'ee jabbilee akka xinummaa isheetti, loon gurguddoo akka guddina isaaniitti laatamaafi. Ogeessonni qoricha aadaa qopheessan namoota qoricha aadaa fudhataniif yemmuu qorichicha kennan haala garaagaraatiin isaan kaan finjaalaan, isaan kaan burcuqqoon, isaan kaan ammoo fal'aanaan safaruudhaan bishaaniin qal'isanii namoota dhukkubsataniif kennu. Keessumattuu, qorichoonni aadaa warri dhugaman ofeeggannoon yoo kennaman malee miidhaa geessisuu danda'u.

Akkuma qorichi ammayyaa safaraan ilaalamee kennamu qorichi aadaa mala aadaan qophaa'u kunis safara ittiin ilaalamee kennamu qaba. Fakkeenyaaf, sareen maraatte yoo nama ciniinte qoricha aadaa dhukkuba sana fayyisu qopheessanii finjaalatti naquun sarara quba moggeedhaan safaranii obaasu. Yoo jabbii waggaa geesse ta'e walakkaa qaruuraa biiraa, yoo sa'a guddaa ta'e ammoo qaruuraa sana guutuu isaa obaasna. Odeef-kennaa Obbo Dajanee Moosisaa jiraataa ganda Shukutee, (A.G 20/6/2009 A.L.I) iraa argame.

Akka yaada kanaattis qorichi aadaa safara malee kennamuu akka hinqabnedha. Qorichi kun hanga namichi qoricha aadaa kennu sun duraan kennuun ol taanaan dhukkuba sareen maraatuun ciniintee geessiftu fayyisuun alatti rakkoo fayyaa kan biraa qaqqabsiisuu mala. Rakkoo akkasii kana akka hingeessifneef ammoo safara namoonni qoricha aadaa qopheessanii ittiin kennan sana beekuun gaarii ta'a.

Fal'aanaafi sarara qubaan safaramee (ilaalamee) dhukkubsataaf kennama Kanaafuu, kana ta'uu baannaan tarii miidhaa lubbuullee geessisuu danda'a. Kun ammoo, akka

waliigalaatti qorichi aadaas akka mana yaalaatti safara ammayyaa haadhabuyyuu malee akkaataa aadaa hawaasa naannoo sanaatti kan ittiin safaramee kennamuufi falaasama hawaasichaa ta'uu isaa nama hubachiisa.

Walumaagalatti, qorichi aadaa safara ittiin kennamu akka qabudha. Qorichichi akkaataa dhukkuba fayyisuu danda'utti nama qoricha aadaa qopheessuun erga qophaa'ee booda finjaalan kennama, darbees, umurii, fayyummaa qaamaafi kkf irratti hundaa'uudhaan akkaataa namni ykn horiin qorichicha fudhatu sun miidhamuu hindandeenyetti kennama .(Assefa,1992) Keessattuu, qorichoonni aadaa warri dhugaman safaramanii waan kennamaniif yeroo kennaman ofeeggannoo gochuun gaarii ta'a.Namni qoricha aadaa qopheessus waan ofii irraa ofeeggatuufi adeemsa hordofee qorichicha qopheessee namoota ykn loon dhukkubsataniif kennu qaba. Akka dhukkubsataan irraa ofeegu kan itti himamus jira. Garuu, akka qorichoota mana yaalaatii kennamanii kan barreeffamaan kennamu otoo hintaane afaaniin kan himamudha. Haala kanaan. Ogeessi qoricha aadaa qopheessee kennu sun waan ofii isaatiif irraa ofeeggachuu qaburraa ofumaan ofeegge kan namicha qoricha fudhatuu sana ammoo afaanumaan itti hima. Namichi dhukkubsatee qoricha fudhatus waantota akka irraa ofeeggatuuf itti himame sanarraa ofeegge qoricha isaaf kenname fudhata. Looniif kan kennamu yoo ta'es waan ogeessi qoricha aadaa qopheessu sun gorsa inni kenne irratti xiyyeeffanna gochuu qaba. Akka yaada kanaatti namni qoricha aadaa qopheessu tokko hanga qorichicha qopheessee nama dhukkubsatu sanaaf kennutti waantota qorichi dhukkubsataaf kennamu sun dhukkubicha fayyisuun hafee qaamni dhukkubsataa dhukkubichaan irra caalaa akka miidhamaa deemu taasisa. Haalli kun ammoo, deemee deemee hanga du'a lubbuuttuu deemuu waan danda'uuf waantota kanneen irraa ofeeganii qopheessuun filatamaadha.

4.10. Wantoota Qorichi Irraa Tolfamuf Kunuunsa Taasifamuu Qabu

Qorichi aadaa hawaasa addunyaatiif faayidaa guddaa akka qabu ilaallee jirra. Hawaasa aanaa Jalduutiif keessattis faayidaa walfakkaatu akka qabu firii qorannoo kanaan argamerraa hubachuun nidanda'ama. Waanti hawaasa bal'aaf faayidaa qabu ammoo haala itti fufiinsa qabuun hawaasa kana keessa turee dhukkuboota gama addaddaan qabeenya, lubbuufi yeroo dhukkubsataa qisaassessan kanarraa akka nama oolchu

gochuun gaarii ta'a. Kanaafuu, namoonni qoricha aadaa qopheessanii dhukkubsataaf kennan, kanneen itti fayyadamaniifi qaamni mootummaa dhimmi kun ilaallatu akka qorichi aadaa irra caalaa tajaajila guddaa kennuuf kunuunsuun, galmeessanii kaa'uuniifi qorannoo irratti adeemsisuun bu'aa guddaa argamsiisuu akka danda'u jiraataa ganda Shukutee Kan ta'e obbo Dirribsaa Jiruu ,(A.G 15/6/2009 A.L.I) odeeffannoo naaf kenne irraa hubadheen jira.

Akkuma armaan olitti ibsamuuf yaalame qorichi aadaa hawaasa naannoo sanaatiif faayidaa guddaa qaba. Faayidaa inni kennu dhala namaa dhukkuba garaagaraa irraa fayyisuurra darbee beeladoota kanneen akka harree, gaangee, hoolaa, re'ee, saree, looniifi kanneen biroos dhukkubarraa fayyisuu isaa akka fakkeenyaatti kaasuu dandeenya. Faayidaa isaa kanas gama tokko qofaan otoo hintaane gama addaddaan ilaaluun gaariidha. Fakkeenyaaf, baasii geejjibaaf ba'u, qisaasa'ina yeroo, naannoo jireenya ofiitti qoricha argachuu dhabuurraa kan ka'e lubbuu ofii dhabuufi kkf akka fakkeenyaatti maqaa dha'uun gahaadha. Waanti faayidaa guddaa akkasii qabu kun ammoo kunuunfamuu qaba.

Walumaagalatti, qorichi aammayyallee gara fuula duraatti akka qoricha aadaarraa omishamuuf motummaan is gama isaatiin irratti xiyyeeffatee hojjechuun gaarii ta'a. Yeroo ammaa biqiloonni qorichi aadaa irraa hojjetaman qorichoota ammayyaa irraa hojjechuufillee bal'inaan tajaajilaa jiru (Fekadu, 2001). Darbees, biqiloonni qorichi aadaa irraa hojjetaman akka hinbadneef mootummaan is ta'e hawaasni gama isaaniitiin deeggersa barbaachisaa ta'e gochuufii qabu. Sababni isaas, namoonni qoricha aadaa qopheessanii ittiin hawaasa keessa jiraatan tajaajilan namoota dhukkubsataniif kennanii maallaqa guddaa waan itti hinarganneef biqiloota sana kunuunsuuf baay'ee dhiphachuufii dhiisuu danda'u. Kun ammoo, biqiloonni qorichichi aadaa irraa hojjetamu adeemsa keessa akka lafarraa badaniif waan daandii saaquuf biqilootafaayidaaakkasii qaban kana dhabuu ta'a.

Gabatee Biqiloota Qophii Qorichaa Aadaatiif Tajaajilan Agarsiisu

<i>T.L</i>	<i>Maqaa biqiltuu akka naannootti (local name)</i>	<i>Qaama qorichummaaf tajaajilu</i>	<i>Dhibee inni fayyisuu</i>	<i>Akkaataa itti fayyadama isaa</i>
1	Hidda adii	baala isaa	Dhibee michii	Baala bargamoo waliin affeelanii ulachun
2	Haancabbii	Baala isaa	Dhibee biduuf(tiruu)	Cuunfanii funyaanitti naqachuun
3	Goosuu	Quncee isaa	Dukkube biduuf	quncee isaa tumanii Obaasuun
4	Gurraa (hoomii)	Baala isaa	Dhibee waaqarraaf	Baala hidda adii waliin danfisanii bulchanii ittiin dhiquun
5	Hancootee	Hundee isaa	Dhugda cabe fayyisuuf	Murmuranii ittoon nyaachuun
6	Warqee	Hundee fi baala	Dadhabbina saal-qunnamtiiif	Afeelanii nyaachuun
7	Handoodee	Baala isaa	Dhibee tiruu fi mar'immaanii	Hundee isaa tumanii Obaasuun
8	Muka heexo	Sanyii isaa	Dhibee raammoo Heexoof	Sanyii isaa tumanii Dhuguun
9	Mi'eessaa	Hidda isaa	Dhibee dhiiraaf	affeelanii obaasuun
10	bakkanniisa	Baala isaa	Dhukkuba barolleef	Kichuu isaa itti riguu
11	Adaamii	Aannan isaa	Dhukkuba kormammuuf	Aannan isaa kormammuutti dibuun
12	Hoolotoo	Hidda isaa	Dhukkuba xafaa(dhiitoo)f	Hidda isaa tumanii Dhiitoorratti hidhuun
13	Hiddii	Ija isaa	Dhibee ilkaanii	Ija isaa ilkanitti aarsuun
14	Tamboo	Baala isaa	Dhibee garaaf (looniif)	Alanfachuun afaanitti tufuun
15	Ammuugaa	Baala isaa	Dhibee saree maraatteef	Tumanii obaasuun
16	Qomonyoo	Baala isaa	Garaa ciniinnaaf	Tumanii obaasuun
17	Qullubbii adii	Hundee isaa	Utaalloof	Tumanii shayeen dhuguun
18	Buna	Ija isaa	Garaa kaasaaf	Tumanii dammaan makanii Nyaachuun
19	Harangamaa	Hidda isaa	Dhukkuba budaaf	Hidda isaa gogsanii itti aarsun

Maddi raga kana namoota ganda Shukutee, Tasoo, Ilkee, Tasoofi Goojjoorraa af-gaaffiifi marii garee irraa argame qindaa'ee haala dubbisaaf salphaatti hubatamuu danda'uu kaawwame.

BOQONNAA SHAN : CUUNFAA, ARGANNOO FI YAADA FURMAATAA

5.1. Cuunfaa

Mata-duree kana jalatti dhimma qoratame kaasee, sababa qoratame, malleen ittin qoratame, meeshaalee ittin odeeffannoon ittin qacceffameefi hiikametuu gabaabinaan ibsamee erga ibsamee booda argannoon teessifame irratti kan xiyyeeffatedha.

Akkaataa kanaan mata-dureen qorannichaa Qaaccessa Qabiyyee Qaricha Aadaa Godiina Shawaa Lixaa Aanaa Jalduu keessatti yemmuu ta'u, gaaffilee ka'umsaafi kaayyoo qorannichaa walitti fiduun, odeeffannoon malleen funaansa ragaatiif kan nagargaaran af-gaaffiifi marii gareetiin walitti qabamani. Odeeffannoon argame kunis mala qaaccessa qulqulleeffataan qacceffamee jira. Argannoo qorannoo kanaan bira ga'ames akkaataa armaan gadiitiin kaawameera.

- Qorichi aadaa wanti inni irraa qophaa'u haala addaddaa irratti bu'uureffachuun iddoo addaddaatti hirree ilaaluun nidandeenya. Innis wantoota gurguddoo sadiirraa niqophaa'a. Isaanis biqiloota, bineessota fi wantoota biroo (meeshaalee aadaa albuudota, faltii, lafee, bishaa, dibataafi kkf.) irraa tolfama. Biqilootarraa kan qopheeffaman qaama biqilootaa addaddarraa tolfamu. Isaanis :Baala, hidda, firii , aannan biqilootaafi kkf. irraati .Kanatti dabalees, Bineensotarraa kan qophaa'anis kan jiran yoo ta'u qaamni bineensotaa ykn beeyladdootaa inni irraa qophaa'a. Bineessota kan jennu kanneen bosona, boolla, kattaafi kkf. Keessa kan jiraatanidha. Qaamni bineessotaa qorichuummaaf tajaajilus: gogaa, lafee, fincaan, foon, bobbaa fi kkf fa'i.
- Qoriichoonni aadaa warren biqiloota addaddarraa qopheeffaman kunniin kan isaan walitti funaanamaniifi qophaa'an guyyoota torbanii keessaa Wiixata, Roobiifi Jimaatadha. Qoricoonni aadaa qopheeffaman guyyoota jiran keessaa filatamaniit. Sababiin isaas guyyoonni kun guyyoota qeenxee, guyyoota qorichi aadaa yoo itti qopheeffaman human fayyisuu argachuu danda'u jedhanii hawwaasni sun waan amanuufi. Haata'u malee, qorichoonni aadaa bineessotarraa qopheeffama akka tasaa waan argamaniif guyyaa adda baasanii kennuufi waan lagatamuu qabu eeggachuun rakkisaadha. Dabalatas, qorichi aadaa sa'aatii itti barbaadamuufi

qopheeffamu niqaba.kunis kan raawwatamu yeroo baay'ee ganama afaan buleetiin ykn osoo harka hindhiqatiinidha.Sababni isaa yoo barfata dubbiidhaanis ta'ee gochaan chubbuu hojetamuu danda'a waanta'eefi. Namni qoricha aadaa qopheessu cubbuu hineeggatu yoo ta'e ammoo qorichi qopheeffamu sun fayyisuu hindanda'u.

➤ Qorichi aadaa tajaajilmtootaaf yemuu kennamu gorsa ykn ofeeggannoo barbaachisaa ta'e waliin kennamu qaba. Adeemsa inni hordofuu qabuu fi wanta inni irraa of eeggachuu qabutu itti himama.Wanti tajaajilamaan irraa of eeggatus akkaataadhuma dhukkuboota sanaatiin addaaddummaa qaba. Fakkeenyaaf, namni loon qoricha aadaa dhugamu fudhatan , waan nyaatamuufi dhugamu yoo lagatan ,warri madaa ykn dhukkuba qaama irra keessoof fudhatan immooyeroo muraasaaf aduurraa akka ofeeggatan yemmuu itti himamu,qorichoonni kaan immoo aduu keessa akka turaniif nigorfamu .Qorichoonni aadaa dhugaman osoo namni (loon) dhukkubsate nyaata hinnyaatiin kennamaafi. Fakkeenyaaf, namni (loon) sareen maraattuun ciniitte tokko nyaata nyaatanii qoricha yoo fudhatan dhibeen sun baduu hindanda'u.Kanarraa kan ka'e afaan buleetiin akka fudhatamu nigorfama. Dhukkubsataan sa'aatii turuu qabu erga turee booda nyaata nyaachuu qabullee itti himama.Kunis nyaata dhukkubni snu akka hinbayyaannanne godhuufi dhukkubsataa immoo dhibee sana akka damdamatu gargaaru akka nyaatu gorfama. Dabalatas ogeessi qoricha aadaa qopheessullee wanti ofii isaa irraa of eeggatu niqaba.Kunis guyyaafi sa'atii qorichi sun itti qophaa'u gochaawwan chubbuu ta, an kan akka saal-qunnamttii, hatuu, abaaruu, hamachuu jibbuufi kkf.irraa ofeeggachuu qaba. Kun yoo ta'uudhaa baate qorichi aadaa namichi qopheessu nama fayyisuu hindada'u.

➤ Qoricha aadaa qopheessuun barnoota, koorniyaa fi umuriidhaan kan nama addaan hinbaafne fi eenyumtillee qopheessuu kan danda'an yoo ta'es namoonni yaadaaan bilchaaatan qopheessuun isaanii filatamaa akka ta'eefi bu'aa qabeessa qabaachuu akka danda'u firiin qorannoo kanaan argame mul'iseera. Qorichoonni aadaa tokko tokkoos namoonni sanyiidhaan qopheesaniifi sanyiin sun qopheessee yoo kenne bu'aa qabeessa akkata'u bakkatti ilaalamu nijira. Ittidabalees, dubartoonni qoricha aadaa qopheessuu yoo danda'anillee dubartoonni waantota irraa ofeeggatanii qopheessan wantoota tokko tokko irraa ofeeggatanii qopheessuun waan isaan

rakkisuuf irra caalaa warra dhiiraatu qopheessa. Sababiin isaas warri dhiiraa halkan subbi ka'anii wantoota qoricha aadaa irraa qophaa'u barbaaduu waan hinrakkisneefi. Kana yemmuu jennu immoo guutummaan guutuutti dubartoonni qoricha aadaa namaa hinqopheessan jechuu keenya miti .Warra dhiiraa waliin yemmuu walmadaalchifnu dubartoonni muraasni niqopheessu jechuudha.

- Bu'aa qorichi aadaa namaa fi loonii hawwaasa naannoo qorannichi itti gaggeeffameef kenna jiru keesaa: dhibeerraa fayyisuuf, maallaqa argamsiisuuf fi falaasama hawwaasaa naannichaa ibsuufa'i. Faayidaalee ibsama kanneen keessaa namaafi loon dhukkuba garagaraarraa fayyisuun qoricha aadaa akka naannoo qorannoon kun itti gaggeeffameetti faayidaa olaanaa yemmuu ta'u, faayidaaleen kanneen hafan immoo kanatti aanee xiyyeeffannoo kan qabu ta'a. Walumaagalatti, qorannoo kun raga funaanamerratti hundaa'uun argannoowwan argaman gaditti ibsamanirra ga'amee jira.
- ❖ Biqiloonniifi wantoonni qophii qoricha aadaatiif tajaajiilan kan uumamaa waan ta'aniif kunuunsa dhabuurraan kan ka'e badaa deemuu isaanii qorannoon kun ni agarsiisa.
- ❖ Qorichi aadaa yoomessa filatamaa fi dhaabbataa keessatti waan kennamuuf tajaajilamtoonni ittifayyadamuuf yeroo barbaadanitti argachuu dhabuu danda'u.
- ❖ Namoonni Qorich aadaa qopheessan hanga namaaf kennamu, qulqullina isaa eeguu fi haala qophii isaarratti leenjii dhabuu fi namoonni qoricha aadaa fudhatan of-eeggannoo taasisuu dhiisuu irraan kan ka'ee namoonni tokko tokko miidhamuu nimalu yaanni jedhu nijira.
- ❖ Namoonni qophii qoricha aadaarratti hirmaatan umuurii fi koorniyaan waan hindaangeffamneef, namoonni qophii qoricha aadaarratti hirmaatan hubannoo fi muuxannoo gahaa hinqabne hirmaachuun isaanii fayyadamtoota miidhuu danda'a.
- ❖ Qorichi aadaa gatii tajaajilafi faayidaa isaatiin kan walmadaalu waan hinarganneef hawwaasa biratti xiyyeeffannoo inni qabu xiqachuun isaa beekamee jira. Kanaafuu, argannoowwan kanarratti hundaa'uun yaanni furmaataa akka itti aanutti dhiyaatee jira.

5.2. Yaada Furmaataa

Qorichi aadaa namaa fi loonii hawwaasa aanaa qorannoon kun keessatti gaggeeffames ta'ee hawwaasa addunyaa maraaf bu'aa olaana buusaa akka jiru hubannee jirra .Kana waanta'eef, jireenya dhala namaa waliin hidhata cimaa waan qabuuf qabeenya rabbi tola dhala namaaf kennedha jechuun nidanda'ama. Qabeenya guddaa fi faayidaa olaanaa qabu kana kunuunsuu fi labata dhufuuf dabarsuu fi bu'aa kana caalu akka kennu gochuun barbaachisaadha. Kanaafuu, yaadoolee qoratichaan akka yaada furmaataatti kaawwaman akka armaan gadiitti tareeffamaniiru:

- ❖ Namoonni qoricha kana hojjetanii namoota dhukkubsataniif kennan akkasumas hawwaasni marti qorichi kun akka hinbanneefi gara fuula duraatti kana caalaa tajaajilu gochuuf biqilootaafi bineensota qorichi kun irraa argamu otoo kunuunsanii eegumsa barbaachisaa ta'e taasisan gaarii ta'a.
- ❖ Qorichi aadaa yoomessa filatamaafi adda bahaa keessatti qophaa'ee tajaajilamtootaaf waan kennamuuf guyyaa hundaafi sa'aatii tajaajilamtoonni itti barbaadan osoo kenname caalmaatti bu'aa buusuu danda'a.
- ❖ Namoota qopheessaniif haala qophii isaa, hanga kennamu fi qulqullina isaa eeguurratti bifa saayinsaawaa ta'een osoo kenname guddina qoricha aadaatiif bayeessa ta'a.
- ❖ Qaamni dhimmi ilaallatu keessumaayyuu, Eegumsi Fayyaa aanaa Jalduu ulaagaa dhaabbataa baasee namoota ogummaa qoricha aadaa qopheessuu qaban hawwaasa keessaa addaan baasee beekamtii, itti gaafatamummaafi leenjii barbaachisaa ta'e osoo kenne rakkoon dhimma kanaan walqabatee uumamu hafuu nidanda'a.
- ❖ Hawwaasni faayidaa qorichi aadaa naamaaf qabu olaanaa ta'uusaa hubatee gatii faayidaa isaa waliin walmadaaluu danda'u yeroo ittifayyadamuuf ogeessa qoricha aadaa bira deemu osoo baase guddina qabeenya kanaafis ta'ee jajjabina ogeessaatiif gaarii ta'a.
- ❖ Faayidaa qorichi aadaa qabu barnoota keessa galee barumsi osoo ittiin kenname gaarii ta'a. Kanaafuu, B.B.O itti gaafatamummaa guddaa fudhachuu qaba.

Wabiilee

- Abraham, R. (2002). *Voicing of Folklore, Career, Concerns and Issues*. India: Indi-comp press.
- Abraraw Tesfaye. (1998). *Traditional Medicine in Urban Center: Beliefs and Practices*. Addis Ababa University: Unpublished MA Thesis.
- Addunyaa Barkessaa (2011) .Akkamtaa: Yaadrimee Qorannoo Hujoo .Finfinnee Oromiyaa, Mega Priting press.
- Ahmed Bakir. (1983). *Practices of Traditional Medicine among the Oromos in Alemeya*. Addis Ababa University: Unpublished MA Thesis.
- Amare Getahun. (1976). *Some Common Medicinal and Poisonous Plants Used in Ethiopian Folk Medicine*. Addis Ababa University: Unpublished MA Thesis.
- Assefa Balcha. (1992). *Traditional Medicine in Wallo: Its Nature and History*". Addis Ababa University: Unpublished MA Thesis.
- Bascom, W.R.(1965).*Four Functions of Folklore* , in Dundes.A.(1996).*The Study of folklore.Berkeley : pirntice –Hall,Inc*
- Belachew Desta. (1984). *Ethiopian Traditional Herbal Drugs: Potentiality and Appropriate Utilization: International Conference of Ethiopian Studies Proceedings of the Eighth International conference of Ethiopian Studies. Vol.1 (213_341).*
- Ben-Amos, D. (1975) .*Folklore in afirican society*.
- Dastaa Dassaaleny. (2002). *Bu'uura Qorannoo*. Finfinnee: Dhaabbata Maxxansaa Boolee.
- Dorson, R.M. (1992). *Folklore and Folklife: Introduction*. Chicago and London: University of Chicago press.
- Dundes, A (1965).*The Study of Foklore* .Berkely: prentice-hall.Inc
- ፋቶሮ ሰዘዘ (1999) የሰነድ ቃል መመሪያ ስድስት ስበብ ሰበቆች ሂሳብ፡፡**
- Fekadu Fullas. (2001). *Ethiopian Traditional Medicine*:. Soix City: Padron Press.
- Flick, U. (2002). *An Introduction to Qualitative Research*, 2nd Edition. New Dehli: SAGE Publications Ltd.
- Finnegan .R.(1970) .*Oral Literature in Afirica* .Nairobi :oxford University press .

- Goldstein, K. (1964). A guide for Field Workers in Folklore. Mennnesota: Oxford Publishers Press.
- Good, M. (1987). Ethnomedical Systems in Africa. Mexico City: Guilfrd Publications, Inc.
- Hoijer, H. (Ed). (1954). Language in Culture: Conference on the Interrelation of Language and Other Aspects of Culture: London: Univesity of Chicago Press.
- Irwin, P. (1978). Urban Folk Medicine: An Introduction Overview. USA: Blackwell Publishing.
- James, B. W. (2000). Efficacy of Traditional Medicine: Current Theoretical and Methodological Issues. Mennnesota: Blackwell Publishing.
- John, W. and Sons, I. (2oo2). Culture and Traditional Medicine. Minnesota: Oxford University Press
- Jones, M. (1994). Putting Folklore to use. Kentucky: The University press.
- ኩሦላ ከበደ(2009). ነጭ ሸንኩርት. ማንኩሳ ስታሚና ስሳታሚ::
- Khan, M. and Nkunya, M. (1991). Antimicrobial Activity of Tanzanian Traditional Medicinal Plants. Department of Chemistry: University of Dar es Salaam.
- Margaret, R. (1966). Culture, Health and Disease: Social and Cultural Infulences on Health Programmes in Developing Countries. London: Tavistock Publications Ltd.
- Martha, c.(1963). *Living Foklore. An introductory to the society of people and the Traditions.* Uthaha: State University Press.
- Merriam, C. (1976). Webster's Third International Dictionary of the English Language. London, G & C: Merriam Company Publishers.
- Mesfin Bogale, Noamesi, B. and Ermias Dagne. (1991). Chemical and Pharmacological Studies of Marketed Traditional Drugs. Addis Ababa: Mega Printing Press.
- Michael, G. (1964). With Doctor. Harvill: Geat Britain.
- .Mirgisa Kaba. (1993). "Indigenous Medical Belief and Practice among the Oromo of Illubabora". Unpublished MAThesis.
- Narayan, G. (1986). The Traditional Medicine of India. New York: Maple Press Company.

- Pankhurst, R. (1965). "An Historical Examination of Traditional Ethiopian Medicine and Surgery." *Ethiopian Medical Journal*, Vol.3, No.4
- Pool, R. (1994). *Dialogue and the Interpretation of Illness: Conversation in a Cameroon Village*. Lusaka: Exeter
- Richard, B. (1995). *The Anthropology of Medicine in a Culture*. New York: Shanti Fall.
- Robert, et.al. (1968). *American Folklore Encyclopedia*: Modale: India University press.
- Sofowara, A. (1982). *Medicinal Plants and Traditional Plants in Africa*. Nigeria, University of Ife.
- Solomon Araya. (2004). "Qualitative Research: Beyond a number Game." *Institution of Educational Research Flambeau: Addis Ababa University*, Vol.11, No. 2
- Spradley, J.P. (1979). *The Ethnographic Interview*. New York: Holt, Rinehart and Winston.
- Taylor SE. *Journal of personality and contextual Basis of personality and social psychology*.
- Tegegne Teka. (2004). *Indigenous Knowledge in Ethnoveterinary Medicine in South West Uganda*. Addis Abeba: Mega Printing Press.
- Terefe Ababe. (2007). *Diversity of Socio-Cultural Values of Medicinal Plant in Bereha Aleltu (Sendafa) and Termaber Woredas*. Unpublished MA Thesis.
- Teshome Dura. (2005). *Comparative Study of Traditional Medicine and Modern Medical Practices among Waliso Oromo of Eastern Mecha*. Addis Ababa University: Unpublished MA Thesis.
- Vogo, R. (1991). *Traditional Medicinal Plants: Cultural Heritage*. Lusaka: Bradil Publishers.
- Watson, H. (1984). *Black Folk Medicine*. New Brunswick: New Jersey.
- World Health Organization. (1983). *Traditional Medicine and Health Care Coverage*. England: Macmillan.
- _____. (1976). *African Folk Medicine: Afro Technical Report Series*. Brazzaville: WHO Regional Office for Africa
- <http://en.Wikipedia.org/Wiki/Folk-medicine> (2012)
- [www.enotes.com/Health/Encyclopedia of Public Health](http://www.enotes.com/Health/Encyclopedia_of_Public_Health) (2012)
- [http://www.jiacaf.or.jp/Endeshaw Bekele](http://www.jiacaf.or.jp/Endeshaw_Bekele) .2007 .study on Actual situation of Medical plants in Ethiopia

DABALEE A

Gabatee odeef keennitootaa

	Maqaa	Koorniyaa	Umrii	Hojii	Teessoo	Akaakuu Ragaan ittin Argame	Argama	Guyyaa ragaan funaname
1	Dirribsaa Taakkalaa	Dhi	50	Qonnaan Bulaa	Shukutee	Af-gaaffiin	qoricha michii	15/6/2009
2	Shaashoo Dirribaa	Dha	45	Qonnaan Bultuu	Shukutee	Marii gareen	Qoricha dhibee tasaa	16/6/2009
3	Lataa Raggaasaa	Dhi	40	B/saa	Shukutee	Af-gaaffii	Qoricha roobbii	21/6/2009
4	Arfaasee Galaanaa	Dha	30	Barattuu	shukute	Af-gaaffiin	Qoricha buda	10/5/2009
5	Dajanee Moosisaa	Dhi	40	B/saa	Shukute	Marii garee	Qoricha dhibee dhiira	11/5/2009
6	Dirribsaa Jiruu	Dhi	60	Qonnaan bulaa	Shukute	Marii garee	Qoricha dhibe waqarraa	15/6/2009
7	Galaanaa Qajeelaa	Dhi	40	Qonnaan bulaa	Tasoo	Af-gaaffii	Kan dafqaa	20/6/
8	Abdisaa Caalaa	Dhi	57	Qonnaan bulaa	Taso	Af-gaaffii	Hadhaa	19/6/2009
9	Guuttataa Katama	Dhi	59	Qonnaan Bulaa	Tasoo	Marii garee	Koosoo	10/5/2009
10	Toleeraa Gammachuu	Dhi	55	Qonnaan bulaa	Tasoo	Marii garee	Qoricha kan ijaa	10/5/2009
11	Badhaadhaa Boonsaa	Dhi	50	Qonnaan bulaa	Tasoo	Af-gaaffii	Kan garaa	10/5/2009
12	Biqilaa Galataa	Dhi	45	Qonnaan bulaa	Tasoo	Af-gaaffii	Kan cittoo	10/5/2009
13	Caalaa Soorii	Dhi	38	Qonnaan bulaa	Ilkee	Af-gaaffii	Kan michii	30/6/2009
14	Kabee Abarraa	Dhi	47	Qonnaan bulaa	Ilke	Marii garee	Kan koosoo	30/6/2009
15	Boonaa Qajeelaa	Dhi	42	Qonnaan bulaaa	Ilke	Marii garee	Qoricha biduu	30/6/2009
16	Tolaa Boonsaa	Dhi	50	Qonnaan bulaa	Ilke	Marii M garee	Qoricha mataa	30/6/2009
17	Badhaadhaa Damee	Dhi	43	Qonnaan bulaa	Ilke	Af-gaaffii	Kan ilkaanii	18/6/2009
18	Taaddasa Abdiisa	Dhi	60	Qonnaan bulaa	Goojjoo	Af-gaaffii	Kan hadha	18/7/2009
19	Gammachuu Fufaa	Dhi	40	Qonnaan bulaa	Goojo	Af-gaaffii	Qoricha saree	5/5/2009
20	Qajeelaa Ittafaa	Dhi	41	Qonnaan bulaa	Goojjoo	Marii garee	Qoricha kormammu	5/5/22009
21	Boonsaa Kumarraa	Dha	48	Qonnaan bulaa	Goojjoo	Marii garee	Qoricha harsassee	5/5/2009
22	Garramaa Lataa	Dhi	39	Qonnaan bulaa	Tasoo	Marii garee	Qoriha xafaa	27/6/2009
23	Kumarraa Waaqjiraa	Dhi	53	Qonnaan bulaa	Goojjo	Af-gaaffii	Qoricha kormammuu	5/5/2009
24	Tolasaa Lammeessa	Dhi	64	Qonnaan bulaa	Goojjoo	Af-gaaffii	Qoricha xafa	27/6/2009

DABALEE B
YUUNIVARSIITII ADDIS ABABAA
KOOLLEEJII NAMOOMAA, QORANNOO AFAANOOTAA,
JOORNAALIIZIIMIIFI QUNNAMTITTI
MUUMMEE AFAAN OROMOO, HOGBARRUUF FOOKLOORII

Gaaffiiwwan Afgaaffiitiif Qophaa'an

1. Akka qabatamaa nannoo kanaatti qorichi aadaa maalirraa qophaa'a?
1. Qorichi aadaa namaaf tajaajilu eessatti qopheeffama?
2. Uummata naannoo kana jiraataniif qorichi aadaa namaa faayidaa akkamii qaba? Yoo qaba ta'e faayidaan isaa maal fa'i?
3. Namoonni qoricha aadaa qopheessan galii guddaa irraa argachaa jiruu?
4. Qorichi aadaa guyyaa akkamii qopheeffamuu danda'a?
5. Waantota qorichoonni aadaa irraa hojjetamu bakka iddoo meeqatti qoodama? Qorichi aadaa naannoo kanatti bal'inaan tajaajilu isa kami?
6. Qorichi aadaa sa'aatii akkamii funaanamee qopheeffama'ama? Sa'aatii kun maaliif barbaadame?
7. Qoricha aadaa qopheessuun sadarkaa barnootaa, koorniyaafi umuriidhaan daanga'uu nidanda'aa?
8. Qoricha aadaa namni qopheessu umurii akamii keessatti hedduummatu?
9. Dubartoonni qoricha aadaa qopheessuu nidanda'u?
10. Qorichi aadaa yemmuu qophaa'uu fi kennamu ogeessiifi tajaajilamtoonni of-eeggannoo akkamii taasisuu qabu?
11. Wantoonni biroon oomisha qoricha aadaatiif tajaajilan nijiru?

DABAALEE C
YUUNIVARSIITII ADDIS ABABAA
KOOLLEEJJII NAMOOMAA, QORANNOO AFAANOOTAA,
JOORNAALIIZIIMIIFI QUNNAMTIITTI
MUUMMEE AFAAN OROMOO, HOGBARRUUF FOOKLOORII

Gaaffiwwan Marii Gareetiif Qophaa'an

1. Gosoonni qoricha aadaa maal maalii?
2. Nama akkamiitu qoricha aadaa qopheessee kennuu danda'aa?
3. Akka naannoo kanatti qorichi aadaa yeroo akkamii guuramee qopheeffama? Yeroon kun maaliif filatame?
4. Biqilootaa fi bineessota hunda moo muraasaa isaaniitu qophii qoricha aadaatiif tajaajiluu?
5. wantoonni biroon oomisha qoricha aadaa tajaajilan nijiru
6. Qorichi aadaa guyyaa akkamii yoo qophaa'e humna fayyisuu argata jettanii yaaddu?
7. Namoonni qoricha aadaa qopheessanii kennan wanti irraa of - eeggatan jiraa? Yoo jiraate maal fa'i?
8. Namoonni qoricha aadaa qopheessan umurii akkamii keessa yoo jiraatan gaarii ta'aa?
9. Qoricha aadaa qopheessuuf umurii, koorniyaa fi sadarka barnootaarratti hundaa'aa?
10. Qorichi aadaa of-eeggannoon yoo kennamuu baate miidhaa akkamii geessisuu danda'a?
11. Hawaasni qoricha aadaatti akka fayyadamuuf maaltu taasifamuu qaba jettanii yaaddu?

Dabalee D .Gabaatee Odeef-kennitoonni Qoricha Aadaarratti Odeeffanoo Kennuu Isaanii Ibsu

Aadde Shaashoo Dirribaa dhibee tasaarratti af-gaaffiin qorataaf odeeffannoo yemmuu kennitu

Obbo Dirribsaa Jiruu dhibee waaqarraa irratti af-gaaffiin qorataaf odeeffannoo yeroo kennu

Obbo Dajanee Moosisaa, Toleeraa Gammachuufi Guttataa katamaa dhukkuba saree irratti marii gareen odeeffannoo yeroo kennan

Waraqaa Mirkaneeffannaa

Ani qorataan Kitilaa Taaddasaa Daaksaa maqaafi mallattoon koo armaan gadiitti eerame waraqaan qorannoo kun hojii dhuunfaa koo ta'uu isaafi yaadawwan qorannoo kanaaf dubbise hundi hundi isaanii wabii keessa kaa'uu koo mallattoo kootiin mirkaneesseera.

Maqaa _____

Mallattoo _____

Guyyaa _____